

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

O‘ZBEKISTON DAVLAT JAHON TILLARI UNIVERSITETI

Qahharova Dilafro‘z Abdug‘afforovna

O‘ZBEK ADABIYOTI

(O‘quv qo‘llanma)

Toshkent - 2026

UO‘K 821.512.133(075.8)

KBK 83.3(5O‘zb)я73

Q 25

O‘zbek adabiyoti. (O‘quv qo‘llanma).

Mazkur o‘quv qo‘llanma 60320200-Axborot xizmati va jamoatchilik bilan aloqalar, 60320100-Jurnalistika (faoliyat turlari bo‘yicha) bakalavriat ta’lim yo‘nalishlari o‘quv rejasiga muvofiq tayyorlangan. Unda o‘zbek adabiyotining qadimgi davrlardan mustaqillik davrigacha bo‘lgan taraqqiyot bosqichlari yoritilgan. Unda xalq og‘zaki ijodi, O‘rxun-Enasoy yodgorliklari, mumtoz adabiyot, Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Bobur ijodi, XVII–XIX asrlar adabiy muhiti, jadid adabiyoti, XX asr va mustaqillik davri adabiyoti haqida muhim ma’lumotlar berilgan. Shuningdek, adabiy atamalar lug‘ati va foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati keltirilgan. Kitob o‘zbek adabiyoti tarixi va uning rivojlanish jarayonini o‘rganishga mo‘ljallangan. Ushbu o‘quv qo‘llanmadan shu sohada faoliyat yuritadigan pedagoglar, tadqiqotchilar, magistrlar va talabalar foydalanishlari mumkin.

Muallif:

Qahharova Dilafro‘z Abdug‘afforovna

Taqrizchilar:

Z.Rahimov – Farg‘ona davlat universiteti prorektori, professor, f.f.d.

F.Sapayeva – O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti “Jahon adabiyoti” kafedrası professori, f.f.d

ISBN:978-9910-297-10-6

Ushbu o‘quv qo‘llanma O‘zbekiston davlat jahon tillari universitetining 2026 yil 1-iyundagi 188/11-08-sonli buyrug‘iga asosan nashr qilindi.

©Qahharova D.A. 2026;

Kirish

O'zbek adabiyoti – xalqimizning ko'p asrlik ma'naviy merosi, milliy tafakkuri va ruhiy olamini o'zida mujassam etgan bebaho boylikdir. Mumtoz davr adabiyotidan tortib jadidchilik harakati namoyandalari ijodi, zamonaviy adabiyot vakillarining asarlarigacha bo'lgan jarayon millatimizning tarixiy taraqqiyoti, orzu-intilishlari va ijtimoiy hayotini badiiy aks ettiradi. Xususan, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon kabi buyuk adiblar ijodi o'zbek adabiyotining yuksak badiiy va g'oyaviy salohiyatini namoyon etadi. Ularning asarlarida inson qalbi, muhabbat va sadoqat, vatanparvarlik, erk va adolat g'oyalari yuksak badiiy mahorat bilan ifodalangan. Shu bois o'zbek adabiyoti nafaqat milliy, balki umuminsoniy qadriyatlarni tarannum etuvchi muhim ma'naviy manba hisoblanadi.

O'zbek adabiyoti asrlar davomida turli tarixiy sharoitlarda shakllanib, boyib va takomillashib kelgan. Mumtoz adabiyot davrida g'azal, ruboiy, qasida, doston kabi janrlar yuksak taraqqiy etgan bo'lsa, keyingi davrlarda roman, hikoya, drama singari nasriy va sahna asarlari rivojlandi. Jadid adabiyoti esa milliy uyg'onish, ma'rifatparvarlik va istiqlol g'oyalarini ilgari surdi. Mustaqillik davri adabiyotida esa erkin fikr, tarixiy xotira va milliy o'zlikni anglash masalalari yetakchi mavzuga aylandi.

Mazkur o'quv qo'llanma o'zbek adabiyotining shakllanish bosqichlari, asosiy yo'nalishlari va namoyandalari ijodini tizimli ravishda yoritishga qaratilgan. Unda adabiy jarayonning tarixiy ildizlari, badiiy asarlarning g'oyaviy-estetik xususiyatlari, janrlar taraqqiyoti hamda adabiyot nazariyasiga oid muhim tushunchalar sodda va tushunarli tilda bayon etilgan. Har bir davr adabiyotining o'ziga xos xususiyatlari, yetakchi mavzu va obrazlari tahlil qilinib, ularning bugungi kun bilan bog'liqligi ochib beriladi.

Shuningdek, qo'llanmada badiiy asarni tahlil qilish metodlari, adabiy termin va tushunchalarning izohi, muallif pozitsiyasini aniqlash, obrazlar tizimini o'rganish, syujet va kompozitsiyani tahlil qilish kabi masalalarga ham alohida e'tibor qaratilgan. Har bir mavzu yuzasidan tahliliy yondashuv, mustaqil fikrlashni rivojlantirishga

xizmat qiluvchi savol va topshiriqlar, ijodiy vazifalar ham berilishi ko'zda tutilgan. Bu esa o'quvchilarning nazariy bilimlarini mustahkamlash bilan birga, ularni amaliy jihatdan qo'llash ko'nikmasini ham shakllantiradi.

Qo'llanma nafaqat fakt va ma'lumotlarni jamlashni, balki o'quvchini mushohada yuritishga, badiiy matnni chuqur anglashga, undagi yashirin ma'no qatlamlarini kashf etishga undaydi. Chunki adabiyot – bu shunchaki matn emas, balki inson qalbi, davr ruhi va jamiyat hayotining badiiy ifodasidir.

Ushbu o'quv qo'llanma oliy ta'lim muassasalari talabalari hamda pedagoglar uchun mo'ljallangan bo'lib, o'zbek adabiyotini chuqur o'rganishda ishonchli manba bo'lib xizmat qiladi. Umid qilamizki, mazkur qo'llanma yosh avlodning ma'naviy dunyosini boyitish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash hamda adabiyotga muhabbat tuyg'usini yanada mustahkamlashga munosib hissa qo'shadi.

Qo'llanmaning asosiy maqsadi – o'quvchilarda o'zbek adabiyotiga nisbatan chuqur qiziqish va hurmat tuyg'usini shakllantirish, badiiy asarni anglash, tahlil qilish hamda estetik tafakkurni rivojlantirish ko'nikmalarini hosil qilishdan iborat. Zero, adabiyot inson qalbini tarbiyalaydigan, uning dunyoqarashi va tafakkurini kengaytiradigan, hayotga bo'lgan munosabatini shakllantiradigan muhim ma'naviy omildir. Badiiy asarlarni mutolaa qilish orqali o'quvchi nafaqat voqea va obrazlarni o'rganadi, balki inson ruhiyati, jamiyat hayoti, tarixiy jarayonlar va ma'naviy qadriyatlar haqida chuqurroq tasavvurga ega bo'ladi.

Shu bilan birga, qo'llanma yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq, ma'naviy yetuk, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega insonlar etib tarbiyalashga xizmat qiladi. Adabiyotda aks etgan vatanparvarlik, fidoyilik, mehr-oqibat, adolat va insonparvarlik kabi yuksak fazilatlar o'quvchi qalbida ezgulik tuyg'ularini mustahkamlaydi. O'z navbatida, tarixiy va zamonaviy asarlarni o'rganish orqali o'quvchi o'z milliy ildizlarini chuqurroq anglaydi, ajdodlar merosiga hurmat ruhida kamol topadi.

Qo'llanmaning yana bir muhim vazifasi – adabiy merosni zamon talablari asosida talqin qilish, uni bugungi kun bilan bog'lab tushuntirishdan iboratdir. Chunki

adabiyot faqat o'tmish yodgorligi emas, balki bugungi hayotimiz bilan hamnafas bo'lgan, insonni mushohada va o'zini anglashga chorlovchi tirik jarayondir. Shu jihatdan mazkur qo'llanma o'quvchilarning ma'naviy kamoloti, intellektual salohiyati va estetik didini rivojlantirishga kompleks yondashuv asosida xizmat qiladi.

Ushbu o'quv qo'llanma talaba va o'quvchilar, pedagoglar hamda o'zbek adabiyotiga qiziquvchi keng kitobxonlar ommasi uchun mo'ljallangan. Umid qilamizki, mazkur qo'llanma o'zbek adabiyotining boy va serqirra olamini chuqurroq anglashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

O‘ZBEK ADABIYOTI FANINING MAQSAD VA VAZIFALARI. O‘ZBEK ADABIYOTI TARIXINI DAVRLASHTIRISH

REJA

1. O‘zbek adabiyoti fanining predmeti va obyekti
2. O‘zbek adabiyoti fanining maqsadi
3. O‘zbek adabiyoti fanining asosiy vazifalari
4. O‘zbek adabiyoti tarixini davrlashtirish masalasi
5. O‘zbek adabiyoti fanining boshqa fanlar bilan aloqasi

O‘zbek adabiyoti fan sifatida o‘zbek xalqining qadim zamonlardan hozirgi kungacha yaratgan badiiy so‘z san’ati namunalarini ilmiy asosda o‘rganadi. O‘zbek adabiyoti fanining obyekti – bu o‘zbek xalqining badiiy adabiy merosidir, ya’ni asrlar davomida xalqning ma’naviy hayoti, dunyoqarashi, orzu-intilishlari, tarixiy taqdiri va ijtimoiy fikrini o‘zida aks ettirgan og‘zaki hamda yozma badiiy asarlar majmuasidir. Ushbu merosga xalq og‘zaki ijodi namunalari – dostonlar, ertaklar, afsonalar, rivoyatlar, maqol va matallar, qo‘shiqlar bilan bir qatorda, turli tarixiy davrlarda yaratilgan she’riy, nasriy va dramatik yozma asarlar ham kiradi. Shuningdek, bu adabiy meros buyuk mutafakkir va adiblar tomonidan yaratilgan asarlarni, ularning badiiy tafakkuri, uslubi hamda adabiy an’analarini qamrab olib, o‘zbek xalqining milliy o‘zligini, madaniy va ma’naviy taraqqiyotini yoritib beruvchi muhim manba hisoblanadi.

O‘zbek adabiyoti fanining predmeti – bu o‘zbek adabiyotining rivojlanish jarayoni, mazmuni, g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari va tarixiy-tanqidiy tahlilidir, ya’ni mazkur fan o‘zbek adabiyotining paydo bo‘lishidan boshlab hozirgi davrgacha bo‘lgan taraqqiyot bosqichlarini, har bir davr adabiyotiga xos bo‘lgan g‘oya va mavzularni, badiiy tafakkur evolyutsiyasini ilmiy asosda o‘rganadi. Shuningdek, adabiy asarlarning mazmuni va g‘oyasini tahlil qilish, ularning badiiy shakli, obrazlar tizimi, til va uslub xususiyatlarini aniqlash, muallif mahoratini baholash ham fan predmetining muhim jihatlaridan hisoblanadi. Bundan tashqari, o‘zbek adabiyoti fanida adabiy jarayon tarixiy sharoit, ijtimoiy muhit va madaniy omillar bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganilib,

adabiy merosga tanqidiy yondashuv orqali uning ilmiy, estetik va tarbiyaviy ahamiyati ochib beriladi.

Bu fan adabiy merosni oddiy o'qish yoki yodlash bilan cheklanmay, balki badiiy asarlarni chuqur va har tomonlama o'rganishni, ularni yaratilgan tarixiy davr, ijtimoiy muhit va muallif dunyoqarashi bilan bog'liq holda tahlil qilishni maqsad qiladi. Shu bilan birga, asarlarning estetik qiymati, ya'ni badiiy go'zalligi, obrazlar tizimi, til va uslub xususiyatlari, janr talablari hamda san'atkorlik darajasi aniqlanadi. Asardagi g'oyaviy mazmun, ilgari surilgan fikr va qarashlar, inson va jamiyat muammolarining badiiy talqini ochib beriladi. Natijada adabiy merosga ilmiy, tanqidiy va badiiy yondashuv shakllanib, o'quvchilarda adabiy tafakkur, estetik did va ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirishga xizmat qiladi.

O'zbek adabiyoti fanining asosiy maqsadi xalqning ma'naviy merosi va ruhiy dunyosini chuqur o'rganish, milliy qadriyatlarni keng targ'ib etish hamda yosh avlod qalbida vatanparvarlik, ma'rifatparvarlik va insonparvarlik g'oyalarini shakllantirishdan iboratdir. Ushbu fan ajdodlar tomonidan yaratilgan boy adabiy merosni asrab-avaylash, uni ilmiy asosda tahlil qilish va adabiy tushunchalarni puxta o'zlashtirishga xizmat qiladi. Adabiyotshunos olimlar, jumladan N. Mallayev va T. Mahmudov, o'zbek adabiyoti fanini xalqning ma'naviy qiyofasini belgilovchi yetakchi fanlardan biri sifatida baholaydilar. Shu bilan birga, fan xalqning tarixiy taraqqiyoti, dunyoqarashi va adabiy jarayonini o'rganish orqali o'zbek tilining boy va rang-barang imkoniyatlarini namoyon etadi hamda badiiy ijodning nazariy asoslarini tushuntirishni o'z oldiga muhim vazifa qilib qo'yadi deb ta'riflashgan.

O'zbek adabiyoti fani o'z oldiga bir qator muhim ilmiy, ma'naviy va tarbiyaviy vazifalarni qo'yadi. Avvalo, bu fan o'zbek xalqining asrlar davomida shakllangan boy adabiy merosini to'plash, saqlash va ilmiy asosda o'rganishni asosiy vazifa deb biladi. Og'zaki va yozma adabiyot namunalarini tizimli ravishda tahlil qilish orqali ularning tarixiy va badiiy ahamiyatini ochib beradi. Shuningdek, fan o'zbek adabiyotining rivojlanish bosqichlari, adabiy jarayon va yo'nalishlarini aniqlash, turli davrlarda yaratilgan asarlarning g'oyaviy-mazmuniy va badiiy xususiyatlarini tahlil qilish bilan

shug‘ullanadi. Har bir davr adabiyotining o‘ziga xos jihatlari, ijodkorlarning badiiy uslubi va mahoratini ochib berish ham fan vazifalaridan biridir.

O‘zbek adabiyoti fani yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularda vatanparvarlik, insonparvarlik, ma’rifatparvarlik va estetik didni shakllantirishga xizmat qiladi. Adabiy asarlar orqali inson ruhiyati, jamiyat muammolari va hayotiy haqiqatlar anglab yetiladi. Bundan tashqari, fan adabiy tushunchalar va nazariy bilimlarni o‘rgatish, adabiy janrlar, badiiy tasvir vositalari, obraz va kompozitsiya masalalarini tushuntirishni ham o‘z ichiga oladi. Bu esa o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va baholash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, o‘zbek adabiyoti fani o‘zbek tilining boyligini va badiiy imkoniyatlarini namoyon etish, adabiy til me’yorlarini anglash va nutq madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Natijada adabiyot nafaqat badiiy-estetik zavq manbai, balki ma’naviy kamolot vositasi sifatida shakllanadi.

O‘zbek adabiyoti tarixini davrlashtirish masalasi adabiyotshunoslik fanining eng muhim va murakkab muammolaridan biridir. Chunki adabiyot taraqqiyoti jamiyatning ijtimoiy-siyosiy hayoti, tarixiy voqealar, madaniy muhit va xalqning dunyoqarashi bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlanadi. Shu sababli adabiy jarayonni muayyan davrlarga ajratishda faqat vaqt mezonini emas, balki tarixiy, g‘oyaviy, estetik va badiiy mezonlar ham hisobga olinadi.

Davrlashtirishning asosiy maqsadi – o‘zbek adabiyotining rivojlanish bosqichlarini tizimli ravishda o‘rganish, har bir davrga xos adabiy xususiyatlar, janrlar, uslublar va yetakchi g‘oyalarni aniqlashdan iboratdir. Bu orqali adabiy jarayonning uzluksizligi va vorisiyligi yaqqol namoyon bo‘ladi. Adabiyotshunos olimlar o‘zbek adabiyoti tarixini davrlashtirishda turli yondashuvlarni ilgari surganlar. Ayrim tadqiqotchilar davrlashtirishni tarixiy-siyosiy voqealar asosida amalga oshirgan bo‘lsalar, boshqalari til, janr va badiiy tafakkur taraqqiyotini asosiy mezon sifatida belgilaganlar. Shu bois adabiyot tarixining davrlari borasida turli ilmiy qarashlar mavjud.

O‘zbek adabiyoti tarixining davriy chegaralarini belgilashda ko‘pincha muayyan siyosiy voqealar, mashhur hukmdorlarning hokimiyat tepasiga kelishi yoki yirik tarixiy

burilishlar asos qilib olinadi. Shu bilan birga, o'zbek adabiyoti tarixini davrlashtirish masalasida Fuod Ko'prulu, Abdurauf Fitrat, Miyonbuzruk Solihov, Vohid Zohidov, Natan Mallayev, Xoliq Ko'ro'g'li, Aziz Qayumov, Begali Qosimov, Nasimxon Rahmon kabi taniqli adabiyotshunos olimlarning ilmiy tasniflari muhim ahamiyat kasb etadi. Ularning qarashlarini inobatga olgan holda, badiiy adabiyot tarixiy davrlarining chegaralari faqat siyosiy hodisalarga emas, balki adabiy jarayon va badiiy hodisalarga tayanib belgilanadi.

O'zbek adabiyoti tarixini ilmiy asosda davrlashtirish adabiy jarayonning uzluksizligini, uning taraqqiyot bosqichlarini hamda badiiy tafakkur evolyutsiyasini chuqur anglashga xizmat qiladigan muhim ilmiy masalalardan biridir. Har qanday milliy adabiyot tarixini o'rganishda uni muayyan davrlarga ajratish zarur bo'ladi, chunki davrlashtirish orqali adabiy jarayonning ichki qonuniyatlari, ijtimoiy-tarixiy sharoitlar bilan bog'liqligi, badiiy uslub va g'oyaviy yo'nalishlarning o'zgarishi aniqroq ko'rinadi. Shu jihatdan qaralganda, o'zbek adabiyoti tarixini davrlashtirish masalasi adabiyotshunoslik fanining eng muhim nazariy muammolaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, mazkur davrlashtirish adabiy merosni tizimli ravishda o'rganish, turli davrlarda yashab ijod qilgan adiblar faoliyatini tarixiy kontekstda baholash, ularning asarlaridagi g'oyaviy-estetik xususiyatlarni chuqurroq anglashga yordam beradi. Chunki har bir adabiy davr o'zining muayyan ijtimoiy sharoiti, dunyoqarashi va badiiy ifoda uslublari bilan ajralib turadi.

1. Islomgacha bo'lgan turkiy adabiyot:
 - a) Buddaviylik oqimidagi turkiy adabiyot
 - b) Moniylik oqimidagi turkiy adabiyot
 - c) Shomonlik oqimidagi turkiy adabiyot
2. G'aznaviylar davri adabiyoti
3. Qoraxoniylar davri turkiy adabiyoti
4. Oltin O'rda davri o'zbek adabiyoti
5. Temuriylar davri o'zbek adabiyoti

Professor Nasimxon Rahmonov tomonidan taklif etilgan ushbu davrlashtirish o'zbek adabiyoti tarixining shakllanish va rivojlanish bosqichlarini aniq va ilmiy asosda yoritib beradi. Bu tasnif adabiyotning diniy-e'tiqodiy qarashlar, tarixiy sharoitlar va siyosiy muhit bilan uzviy bog'liqligini ochib berish bilan birga, badiiy tafakkur taraqqiyotini tizimli o'rganish imkonini yaratadi. Ayniqsa, islomgacha bo'lgan turkiy adabiyotning alohida oqimlarga ajratilishi adabiy merosimizning ildizlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Mazkur davrlashtirish o'zbek adabiyoti tarixini o'rganishda muhim ilmiy manba bo'lib, adabiyotshunoslik tadqiqotlari uchun mustahkam nazariy asos vazifasini bajaradi.

Demak, o'zbek adabiyoti tarixini davrlashtirish masalasi shunchaki nazariy faraz yoki shartli tasnif emas, balki aniq yozma manbalar, arxeologik topilmalar, tarixiy hujjatlar va matnshunoslik tadqiqotlariga tayanadigan ilmiy jarayondir. Adabiyotshunoslikda davrlashtirishning ilmiyligi aynan shu manbalarga asoslanganligi bilan belgilanadi. Shu jihatdan qaralganda, o'zbek adabiyoti tarixini davrlashtirish borasida olimlar tomonidan ilgari surilgan nazariyalar ichida professor Nasimxon Rahmonov tomonidan taklif etilgan tasnif o'zining manbashunoslik va tarixiy asoslanganligi bilan alohida ajralib turadi.

Nasimxon Rahmonov o'z tadqiqotlarida o'zbek adabiyoti tarixini faqat adabiy-estetik mezonlar asosida emas, balki tarixiy, diniy-falsafiy hamda mafkuraviy omillar bilan uzviy bog'liq holda tahlil qiladi. Olimning fikricha, har bir adabiy davrni aniqlashda o'sha davrga oid yozma manbalar, epigrafik yodgorliklar, qo'lyozma asarlar hamda tarixiy voqealar majmuasi asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi. Masalan, o'zbek adabiyotining eng qadimgi ildizlarini o'rganishda miloddan avvalgi I ming yillikka mansub bo'lgan "Avesto" muhim manbalardan biri sifatida qoraladi. Ushbu diniy-falsafiy asar qadimgi Markaziy Osiyo xalqlarining dunyoqarashi, axloqiy qadriyatlari hamda ezgulik va yovuzlik haqidagi tasavvurlarini aks ettiradi. "Avesto"dagi g'oyalar keyingi davr badiiy tafakkurining shakllanishiga ham ta'sir ko'rsatganligi sababli, u mintaqa adabiy tafakkurining dastlabki manbalaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

Qadimgi turkiy adabiyot tarixini aniqlashda esa VIII asrga oid “O‘rxun-Enasoy” bitiklari muhim ilmiy manba hisoblanadi. Ushbu yodgorliklar turkiy xalqlarning siyosiy hayoti, davlat boshqaruvi, qahramonlik ruhi va vatanparvarlik g‘oyalarini aks ettirgan bo‘lib, ularda badiiy nutq elementlari, tasviriy ifodalar hamda poetik tuzilishlar ham uchraydi. Shu bois bu bitiklar nafaqat tarixiy hujjat, balki qadimgi turkiy adabiy tafakkurning ilk yozma namunalari sifatida ham baholanadi.

XI asrga kelib turkiy tilda yaratilgan yirik yozma yodgorliklar paydo bo‘lishi bilan adabiy jarayon yangi bosqichga ko‘tariladi. Masalan, Mahmud Koshg‘ariy tomonidan yaratilgan “Devonu lug‘otit-turk” asari nafaqat tilshunoslik, balki adabiyotshunoslik uchun ham muhim manba hisoblanadi. Ushbu asarda turkiy xalqlarning maqollari, she‘riy parchalar va folklor namunalari keltirilishi o‘sha davr badiiy tafakkuri haqida muhim ma‘lumot beradi. Shuningdek, XI asrda yashab ijod qilgan Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” dostoni ham turkiy adabiyot taraqqiyotida muhim bosqichni belgilaydi. Ushbu asarda davlat boshqaruvi, axloqiy qadriyatlar, adolat va jamiyat taraqqiyoti haqida falsafiy-badiiy qarashlar ifodalangan bo‘lib, u o‘rta asr turkiy adabiyotining eng muhim yodgorliklaridan biri hisoblanadi.

Keyingi davrlarda tasavvufiy adabiyotning rivojlanishi ham o‘zbek adabiyoti tarixida alohida bosqichni tashkil etadi. Bu jarayonda Ahmad Yassaviy tomonidan yaratilgan “Devoni hikmat” asari muhim o‘rin tutadi. Mazkur asar turkiy tasavvuf adabiyotining dastlabki yirik namunalaridan biri bo‘lib, unda diniy-falsafiy qarashlar, insonning ma‘naviy kamoloti va axloqiy poklik g‘oyalari badiiy shaklda ifodalangan.

XV asrga kelib esa o‘zbek adabiyoti taraqqiyotining eng yuksak bosqichlaridan biri yuzaga keladi. Bu davr buyuk mutafakkir Alisher Navoiy nomi bilan chambarchas bog‘liqdir. Uning “Xamsa” dostoni, shuningdek, “Mahbub ul-qulub”, “Lison ut-tayr” kabi asarlari turkiy adabiyotning badiiy va falsafiy imkoniyatlarini keng namoyon etib, o‘zbek adabiyoti tarixida yangi bosqichni boshlab berdi.

Nasimxon Rahmonov tomonidan taklif etilgan davrlashtirish tizimi aynan ana shunday aniq yozma manbalar, tarixiy dalillar va matnshunoslik tadqiqotlariga tayangan holda ishlab chiqilganligi bilan ilmiy ahamiyat kasb etadi. Bu tasnif adabiy jarayonni tarixiy, diniy va mafkuraviy omillar bilan bog‘liq holda izchil tahlil qilish

imkonini beradi hamda o'zbek adabiyoti tarixining ildizlari va taraqqiyot bosqichlarini aniq faktlar asosida yoritishga xizmat qiladi. Shu bois Nasimxon Rahmonovning davrlashtirish konsepsiyasi nafaqat nazariy ahamiyatga ega, balki o'zbek adabiyoti tarixini tizimli va ilmiy asosda o'rganish uchun muhim metodologik asos sifatida ham e'tirof etiladi.

O'zbek adabiyoti fani birgina badiiy asarlarni o'qish yoki ularni yod olish bilan cheklanib qolmaydi. U insoniyat tafakkuri, milliy madaniyat, tarixiy jarayonlar va ma'naviy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan murakkab va ko'p qirrali ilmiy sohadir. Adabiyot orqali xalqning ruhiy olami, dunyoqarashi, ijtimoiy hayoti va tarixiy taraqqiyoti aks etadi. Shu bois adabiyotni chuqur o'rganish faqatgina matnni o'qish bilan emas, balki uning mazmuni, g'oyasi, badiiy xususiyatlari va yaratilgan davr sharoitini keng tahlil qilishni talab etadi.

O'zbek adabiyoti fanini puxta o'rganishda boshqa fanlar bilan o'zaro bog'liqlik alohida ahamiyat kasb etadi. Avvalo, adabiyot tarix fani bilan uzviy aloqada rivojlanadi. Chunki har bir badiiy asar muayyan tarixiy davr mahsuli bo'lib, unda o'sha davr ijtimoiy-siyosiy hayoti, xalq turmushi, urf-odatlar va dunyoqarashi aks etadi. Masalan, mumtoz adabiyot namunalari o'rganilayotganda o'sha davr siyosiy muhitini, davlat tuzilishini va madaniy hayotini bilish asarni to'g'ri tushunishga yordam beradi. Shuningdek, adabiyot tilshunoslik fani bilan ham chambarchas bog'liqdir. Badiiy asarning asosiy materiali til bo'lganligi sababli, undagi badiiy tasvir vositalari, uslub, so'z boyligi, ibora va tasviriy ifodalarni chuqur tahlil qilishda tilshunoslik bilimlari muhim o'rin tutadi. Tilning go'zalligi va imkoniyatlari aynan badiiy adabiyot orqali yorqin namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, adabiyotni o'rganishda falsafa fanining ham o'rni katta. Chunki ko'plab badiiy asarlarda inson hayoti, ezgulik va yovuzlik, adolat va haqiqat, hayotning ma'nosi kabi falsafiy masalalar yoritiladi. Adiblar o'z asarlari orqali insonning ichki kechinmalari, ruhiy izlanishlari va hayot haqidagi qarashlarini badiiy obrazlar orqali ifodalaydilar.

Madaniyatshunoslik fani ham adabiyot bilan bevosita va uzviy bog'liqdir. Chunki har qanday badiiy asar muayyan xalqning tarixiy taraqqiyoti, ijtimoiy hayoti, urf-odatlar va ma'naviy qadriyatlari bilan chambarchas aloqada yaratiladi. Adabiyot

insoniyat madaniyatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, unda xalqning turmush tarzi, dunyoqarashi, estetik didi va ma'naviy qarashlari badiiy obrazlar orqali ifodalanadi. Shu sababli adabiyotni o'rganish jarayonida madaniyatshunoslik fanining bilimlari katta ahamiyat kasb etadi.

Har bir xalqning milliy an'analari, urf-odatlar, marosimlari va qadriyatlari ko'pincha badiiy asarlarda yorqin tasvirlanadi. Masalan, o'zbek xalqining to'y marosimlari, mehmondo'stlik an'analari, oilaviy qadriyatlari, kattalarga hurmat va kichiklarga mehr kabi fazilatlar ko'plab adabiy asarlarda badiiy ifodasini topgan. Bunday tasvirlar nafaqat asarning badiiy qiymatini oshiradi, balki o'sha xalqning madaniy hayoti haqida ham muhim ma'lumot beradi. Shuningdek, adabiyotda xalqning turmush tarzi, kiyinish madaniyati, milliy taomlari, bayramlari va marosimlari ham aks etadi. Bu jihatlar orqali adabiyot madaniy merosni saqlash va keyingi avlodlarga yetkazish vazifasini ham bajaradi. Ayniqsa, mumtoz adabiyot namunalarida o'sha davrning ijtimoiy muhitini, saroy madaniyatini, ilm-fan va san'atga bo'lgan munosabatni ko'rish mumkin. Zamonaviy adabiyotda esa jamiyatdagi yangi madaniy jarayonlar, qadriyatlar o'zgarishi va insonning ma'naviy izlanishlari tasvirlanadi.

Bundan tashqari, adabiyot madaniyatning boshqa sohalari — san'at, musiqa, me'morchilik va xalq og'zaki ijodi bilan ham bevosita aloqada rivojlanadi. Ko'plab adabiy asarlar xalq og'zaki ijodi, afsona va rivoyatlar, maqol va matallar, qo'shiqlar kabi folklor manbalariga tayanadi. Shu jihatdan adabiyot madaniyatning turli qatlamlarini o'zida mujassam etgan keng qamrovli ma'naviy meros sifatida namoyon bo'ladi. Madaniyatshunoslik fani adabiyotni chuqur va har tomonlama o'rganishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Adabiy asarlar orqali nafaqat badiiy tafakkur, balki xalqning tarixiy tajribasi, madaniy merosi va ma'naviy qadriyatlari ham o'rganiladi. Shu bois adabiyot va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni anglash milliy adabiyotning mazmun-mohiyatini yanada chuqurroq tushunishga imkon beradi.

O'zbek adabiyoti fani ko'plab ilmiy yo'nalishlar bilan uzviy aloqada rivojlanadigan keng qamrovli fan hisoblanadi. Uni chuqur o'rganish uchun tarix, tilshunoslik, falsafa, madaniyatshunoslik kabi fanlarning bilimlari muhim ahamiyat

kasb etadi. Ana shundagina badiiy asarlarning mazmun-mohiyatini to'liq anglash, ularning estetik va ma'naviy qiymatini to'g'ri baholash mumkin bo'ladi.

Adabiyot har bir davrning ijtimoiy hayoti, siyosiy voqealari, iqtisodiy holati va xalqning ruhiy dunyosi bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli adabiyotshunoslar adabiy asarlarni o'sha davr kontekstida tahlil qiladi. Tarix fani yordamida adabiyotdagi voqealar, qahramonlarning qarashlari, muammolar va ularning yechimlari qanday davrga tegishli ekanini aniqlash osonlashadi.

Adabiy asarning badiiy qiymati uning tilida, uslubida, so'z tanlashida, iboralarining ma'nosida aks etadi. Shuning uchun adabiyotshunoslikda tilshunoslik yordami bilan badiiy tilning o'ziga xos xususiyatlari, leksika, sintaksis, fonetika va uslubiy vositalar tahlil qilinadi. Bu esa o'quvchiga adabiy asarni nafaqat mazmun, balki til san'ati nuqtai nazaridan ham anglash imkonini beradi.

Adabiyot asarlarida insonning hayotiy masalalari, axloqiy qadriyatlar, ma'naviy-ruhiy muammolar, hayot ma'nosi kabi chuqur g'oyalar ko'tariladi. Falsafa esa aynan shu g'oyaviy tafakkurni tahlil qilishda, muallifning dunyoqarashi va falsafiy qarashlarini aniqlashda muhim vosita hisoblanadi. Shu orqali adabiyotning g'oyaviy qatlamlari chuqurroq ochib beriladi.

Adabiyot xalq madaniyati, urf-odatlar, an'analari, diniy e'tiqodlari va turmush tarzi bilan bevosita bog'liq. Madaniyatshunoslik fanining yordami bilan adabiyotdagi madaniy kodlar, milliy o'zlik va ma'naviy qadriyatlar aniqlanadi. Bu esa adabiyotning jamiyat hayotidagi o'rnini, uning milliy ong va madaniyat shakllanishidagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek adabiyoti fani nafaqat badiiy asarlarni o'rganish, balki xalqning ta'lim-tarbiyasi, tafakkuri, ruhiyati, tarixiy xotirasi va milliy qadriyatlarini chuqur anglashga xizmat qiladi. Bu fan o'quvchini mantiqiy fikrlash, tahlil qilish, taqqoslash va baholash ko'nikmalariga o'rgatadi hamda badiiy so'zning san'atkorona kuchi, estetik go'zalligi va ma'naviy ahamiyatini anglashga yordam beradi. Natijada adabiyot o'quvchida nafaqat bilim, balki insoniy fazilatlar, ma'naviy kamolot va milliy g'urur tuyg'usini shakllantiradi.

Savol va topshiriqlar

1. O‘zbek adabiyoti fanining obykti nima?
2. O‘zbek adabiyoti fanining predmeti nimadan iborat?
3. O‘zbek adabiyoti fanining asosiy maqsadi nimalardan iborat?
4. O‘zbek adabiyoti fanining asosiy vazifalari qaysilar?
5. Adabiyot tarixini davrlashtirishda asosiy mezonlar qanday bo‘ladi?
6. Adabiyot tarixini davrlashtirishda “adabiy hodisa” va “adabiy siymo” tushunchalari nimani anglatadi?
7. O‘zbek adabiyoti fanining boshqa fanlar bilan bog‘liqligini sanab bering.

Mavzuni mustahkamlash uchun davrlar klasteri

Maqsad: Talabalar “adabiyot” va “adabiyotni davrlashtirish” tushunchalarini klaster shaklida tizimli ravishda mustahkamlash.

O‘yin jarayoni:

1. Talabalar 3–4 kishilik guruhlariga bo‘linadi.
2. Har bir guruhga qog‘oz va marker beriladi.
3. 7–8 daqiqa ichida guruhlar:

“Adabiyot” tushunchasini markazga yozib, atrofiga asosiy elementlar (asarlari, janrlari, maqsadi) yozadi.

“Adabiyotni davrlashtirish” tushunchasini ham markazga yozib, atrofiga davrlashtirish mezonlari va misollarini joylashtiradi.

4. Oxirida har bir guruh o‘z klasterini 1 daqiqada taqdim etadi.

Natija: Talabalar tushunchalarni eslab qoladi va ularni tizimli bog‘lay oladi.

QADIMGI XALQ OG‘ZAKI IJODI.

REJA

1. Qadimgi xalq og‘zaki ijodi tushunchasi va ahamiyati
2. Og‘zaki ijodning shakllari (ertak, doston, afsona, rivoyat, maqol-matallar, qo‘shiqlar va boshqalar)
3. Og‘zaki ijodning mavzu va g‘oyalari
4. Og‘zaki ijodning badiiy xususiyatlari (til, uslub, obrazlar)
5. Og‘zaki ijodning o‘zbek adabiyoti tarixidagi o‘rni va merosi

Qadimgi xalq og‘zaki ijodi – bu yozma adabiyot vujudga kelishidan ancha oldin xalq tomonidan yaratilgan va og‘zaki tarzda avloddan avlodga yetkazib kelingan badiiy, tarixiy hamda marosimiy asarlar majmuasidir. Bu ijod turi xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi, ijtimoiy munosabatlari va tafakkur mahsuli bo‘lib, unda xalqning kundalik turmushi, mehnat jarayoni, quvonch va tashvishlari, orzu-umidlari, shuningdek, tabiat va jamiyat haqidagi tasavvurlari yorqin aks etadi.

Qadimgi xalq og‘zaki ijodi namunalarida xalqning dunyoqarashi, e‘tiqodlari, diniy va mifologik qarashlari, urf-odatlar, marosimlari hamda tarixiy xotirasi mujassam bo‘ladi. Ushbu asarlar orqali xalq o‘zining yaxshilik va yomonlik, adolat va zulm, jasorat va qo‘rqoqlik haqidagi qarashlarini ifoda etgan. Og‘zaki ijod asarlari aniq bir shaxs tomonidan emas, balki ko‘pchilik ishtirokida, uzoq davr mobaynida shakllanganligi sababli ularning muallifi noma’lum bo‘ladi va ular jamoa ijodi mahsuli hisoblanadi.

Bunday asarlar xalq orasida doimiy ravishda aytilib, qayta-qayta takrorlanishi jarayonida boyib borgan, mazmunan sayqallanib, xalq ruhiga yanada yaqinlashgan. Shu sababli qadimgi xalq og‘zaki ijodi nafaqat badiiy meros, balki millatning tarixiy xotirasi, ma’naviy qadriyatlari va madaniy o‘zligining muhim ifodasi sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi.

Xalq og‘zaki ijodi rang-barang janrlardan iborat bo‘lib, ularning har biri xalqning hayoti, tafakkuri va ma’naviy dunyosini o‘ziga xos tarzda aks ettiradi.

Og‘zaki ijod shakllari asrlar davomida sayqallanib, avloddan avlodga og‘zaki ravishda yetkazib kelingan.

Ertaklar – Xalq og‘zaki ijodi janrlari orasida ertaklar eng ommabop va qadimiy shakllardan biri hisoblanadi. Ular asosan xayoliy voqealar, sehrli obrazlar, afsonaviy qahramonlar, hayvonlar yoki oddiy insonlar hayoti tasviri orqali yaratiladi. Ertaklarda voqelik ko‘pincha ramziy va timsoliy shaklda ifodalanib, unda xalqning orzu-intilishlari, hayotiy tajribasi va ma‘naviy qarashlari mujassam bo‘ladi. Sehrli buyumlar, g‘ayritabiiy kuchlar, jasur yigitlar va dono qizlar obrazi orqali adolat va haqiqat g‘oyasi ilgari suriladi.

Ertaklarning asosiy mazmun-mohiyati yaxshilikning yomonlik ustidan g‘alaba qilishi g‘oyasiga quriladi. Ularda halollik, mehnatsevarlik, sadoqat, donolik, sabr-toqat kabi fazilatlar ulug‘lanadi, ochko‘zlik, yolg‘onchilik, xiyonat va zulm qoralanadi. Shu bois ertaklar nafaqat badiiy-estetik ahamiyatga ega, balki kuchli tarbiyaviy vosita sifatida ham muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, bolalar ongida ezgulik va yovuzlik haqidagi dastlabki tasavvurlar aynan ertaklar orqali shakllanadi.

Folklorshunos olim To‘ra Mirzayev ertaklarni xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi va estetik tafakkuri mahsuli sifatida baholab, ularda xalqning ijtimoiy orzu-umidlari va axloqiy ideallari mujassam ekanini ta‘kidlaydi. Uning fikricha, ertak syujetlari va obrazlari avloddan avlodga og‘zaki tarzda o‘tish jarayonida sayqallanib, mukammal badiiy shakl kasb etgan. Shuningdek, rus folklorshunosi Vladimir Propp o‘zining mashhur “Morfologiya skazki” asarida sehrli ertaklarning tuzilishini ilmiy asosda tahlil qilib, ularning syujeti ma‘lum funksiyalar tizimiga qurilishini isbotlagan. Bu tadqiqot ertaklarning tasodifiy emas, balki qat‘iy badiiy qonuniyatlarga asoslanganini ko‘rsatadi.

Demak, ertaklar xalq og‘zaki ijodining nafaqat qadimiy, balki badiiy jihatdan mukammal va tarbiyaviy ahamiyati yuksak janridir. Ular orqali xalqning ma‘naviy qadriyatlari, axloqiy mezonlari va ezgulik haqidagi tasavvurlari yosh avlod ongiga singdiriladi. Shu bois ertaklar bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan holda, bolalar tarbiyasi va ma‘naviy kamolotida muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda.

CHO‘PON HAQIDA ERTAK

“Bir bor ekan, bir yo‘q ekan. Bir zamonlar bir cho‘pon bo‘lgan ekan. U har kuni erta tongdan qo‘ylarini dalaga olib chiqar ekan. Uning qo‘ylari o‘tlab yurgan vaqtda u judayam zerikar ekan.

Shu vaqtda birorta bir foydali ish bilan mashg‘ul bo‘lish o‘niga, doim xayol surib o‘tirish bilan ovvora bo‘lar ekan. Ana shunday kunlarning birida cho‘pon yana dalaga qo‘ylari bilan chiqibdi. Qo‘ylari o‘tlab yurgan vaqtda, cho‘pon zerikishni boshlabdi. Shunda bekorchilikdan uning xayoliga bir fikr kelibdi-da, o‘zining bu fikri unga ma’qul kelibdi.

- “Hozir odamlar, yordam beringlar, qo‘ylaringa bo‘ri xujum qilayapti” - deb odamlarni chaqiraman-da, ular yordamga yugurib kelib, bo‘rini qidirishadi, men esa ularning ishonuvchanliklari uchun ustilaridan rosa kulaman, deb o‘ylabdi.

- “Odamlar, odaaaamlaar! Yordam beringlar! Bo‘ri qo‘ylaringa xujum qilayapti!” - deya bor ovozi bilan baqira boshlabdi.

Buni eshitgan odamlar cho‘ponga yordam berish uchun yugurib kelishibdi. Odamlar kelib, qarashsaki bo‘ri yo‘q, cho‘ponning qo‘ylari esa tinchlikda o‘tlab yurushibdi, cho‘ponning o‘zi bo‘lsa xandon otib kulayotganmush, Odamlardan biri – “Nega bizni aldading, ey cho‘pon, yolg‘on gapirib, shuncha odamni ovvora qilishga uyalmadingmi?!” - debdi.

Cho‘pon bo‘lsa qilgan ishidan uyalmay, - “Shunchalik xam laqma bo‘lasizlarmi, axir men hazillashdim-ku” - deb kulibdi. Odamlar bundan xafa bo‘lib, ortlariga qaytib ketishibdi.

Shu voqeadan so‘ng ikki kun o‘tib, rostdan ham cho‘ponning qo‘ylariga bo‘rilar xujum qila boshlashibdi. Cho‘pon odamlarni yordamga chaqiribdi, ammo bu safar odamlar,

- “Cho‘pon yana bizni kalaka qilmoqchi, hozir borsak, yana laqmasizlar deb ustimizdan kuladi” - deb o‘ylab yordamga borishmabdi. Cho‘ponning hamma qo‘ylari bo‘rilarga yem bo‘libdi.

Qilgan xatosini tushunib yetgan cho‘pon qilmishidan juda afsuslanibdi va odamlardan kechirim so‘rabdi. Bolajonlar bu ertakdan sizlar ham xulosa chiqargan

bo'lsangiz kerak-a? Yolg'on gapirish va odamlarning ustidan kulish eng yomon odatdir"¹!

Dostonlar – xalqning tarixiy xotirasi va qahramonlik ruhini aks ettiruvchi yirik epik asarlar dostonlar hisoblanadi. Dostonlarda xalqning o'tmish hayoti, ijtimoiy munosabatlari, urf-odatlar, kurashlari va orzu-intilishlari keng va badiiy ko'lamda tasvirlanadi. Ular ko'pincha baxshilar tomonidan kuy va ohang bilan ijro etilib, avloddan avlodga og'zaki tarzda yetkazilgan. Shu bois dostonlar nafaqat badiiy asar, balki milliy xotira va ma'naviy merosning muhim qatlami sifatida qadrlanadi.

Dostonlarda vatanparvarlik, jasorat, sadoqat, muhabbat, do'stlik va or-nomus kabi yuksak insoniy fazilatlar kuylanadi. Qahramon obrazi orqali xalqning ideal inson haqidagi tasavvuri ifodalanadi. Masalan, "Alpomish" dostonida bosh qahramonning mardligi, sadoqati va vatanparvarligi ulug'lanadi. U nafaqat kuch-qudrat sohibi, balki va'dasiga sodiq, oilasi va yurtiga mehrli inson sifatida tasvirlanadi. "Go'ro'g'li" turkum dostonlarida esa zulmga qarshi kurash, adolatni qaror toptirish g'oyasi yetakchi o'rinni egallaydi. "Kuntug'mish" dostonida muhabbat va sadoqat, sinovlar orqali komillikka erishish motivlari markaziy o'rinda turadi.

Folklorshunos olim To'ra Mirzayev dostonlarni "xalqning tarixiy tafakkuri va qahramonlik idealini o'zida mujassam etgan yirik epik janr"² sifatida baholaydi. Uning ta'kidlashicha, dostonlarda real tarixiy voqealar bilan badiiy to'qima uyg'unlashib, xalqning ijtimoiy ongini, erkinlik va adolat haqidagi qarashlarini aks ettiradi. Shuningdek, akademik Boris Putilov epik asarlarni xalqning kollektiv xotirasi mahsuli sifatida talqin qilib, ularda tarixiy haqiqat badiiy ideallashtirish orqali berilishini qayd etadi. Bu fikr o'zbek dostonlariga ham to'la taalluqlidir. Chunki ularda tarixiylik va badiiylik uyg'un holda namoyon bo'ladi.

Misol uchun "Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostonida Ravshanxonning (Go'ro'g'li) g'ayritabiiy holatda, ya'ni go'r ichida, rafiqasi Gulandozning vafotidan so'ng omon qolishi va tug'ilishi tasvirlanadi. Bu dostonda qahramonning jasurligi, xalqparvarligi va afsonaviy kuchi tug'ilayotgan lahzalaridanoq namoyon bo'ladi.

¹ Ertaklar olami. 2-kitob. Toshkent.,2017, 3-B.

² Mirzayev, T. *O'zbek xalq og'zaki ijodi*. — Toshkent: O'qituvchi, 1990.

“...Rayhon arab podshosi, o‘zining zulmi bilan elni bo‘zlatgan, shahar-u qishloqlarni vayron qilgan edi. Kunlardan bir kuni u o‘zining dushmani bo‘lmish Ravshanxonning rafiqasi – ko‘zlari chaq nab turguvchi, yuzlari oydek Gulandozni o‘zining saroyiga olib keladi. Biroq Gulandoz unga bo‘yin egmaydi, o‘zining nomusini saqlab qoladi. Shunda Rayhon arab uni g‘azab bilan qorong‘u bir go‘rga (qabrga) qamab qo‘yadi.

Oradan vaqt o‘tadi... Gulandoz go‘r ichida o‘g‘il farzand ko‘radi. Bola go‘r ichida, o‘liklar orasida dunyoga keladi. Ammo bu bola oddiy bola emas edi. U tug‘ilishi bilan o‘zining g‘ayritabiiy kuchi, chaqmoqdek chaqnaguvchi ko‘zlari bilan ajralib turardi. U g‘orda yashab, o‘zining aql-u zakovati va jasorati bilan o‘sha yerning hayvonlarini bo‘ysundiradi va o‘zi uchun oziq-ovqat topadi. Shuning uchun ham uni Go‘ro‘g‘li (go‘rda tug‘ilgan) deb atashadi...”³

Ushbu parcha qahramonning og‘ir sharoitda, o‘lim yoqasida tug‘ilib, kelajakda yurtni himoya qiluvchi mard va jasur bahodir bo‘lib voyaga yetishining debochasi hisoblanadi.

Demak, dostonlar o‘zbek xalq og‘zaki ijodining eng yirik va salmoqli janrlaridan biri bo‘lib, ular orqali xalqning tarixiy xotirasi, qahramonlik ruhi va ma‘naviy qadriyatlari avlodlarga yetkaziladi. Shu bois dostonlar nafaqat adabiy meros, balki milliy o‘zlikni anglash va ma‘naviy tarbiya manbai sifatida ham beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Afsonalar – afsonalar tabiat hodisalari, joy nomlari, qadimiy shaharlar, tarixiy obidalar yoki g‘ayritabiiy voqealar bilan bog‘liq holda yaratilgan xalq og‘zaki ijodi namunalari hisoblanadi. Ular orqali ajdodlarimiz atrof-muhitni anglashga, noma‘lum hodisalarga izoh topishga, borliq sirlarini badiiy talqin etishga harakat qilganlar. Shu bois afsonalarda real hayotiy unsurlar bilan bir qatorda xayoliy, ramziy va mifologik tasavvurlar uyg‘unlashib ketadi.

Afsonalarda ko‘pincha osmon jismlari, tog‘lar, daryolar, ko‘llar, muqaddas qadamjolar yoki qadimiy shaharlarning paydo bo‘lishi haqida rivoyatlar uchraydi.

³ Dostondan parcha G‘afur G‘ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyotida chop etilgan nusxasidan olindi (Toshkent, 1967).

Masalan, ayrim joy nomlarining kelib chiqishi ma'lum bir qahramon, avliyo yoki tarixiy shaxs nomi bilan bog'lab tushuntiriladi. Bu orqali xalq o'z hududining tarixini, muqaddas maskanlarini ulug'lashga intilgan. Afsonalar, shuningdek, ma'lum bir voqea-hodisaning sababini badiiy yo'sinda izohlash vazifasini ham bajargan. Ushbu janrda qadimgi mifologik qarashlar, animistik va totemistik tasavvurlar, shuningdek, turli diniy e'tiqodlar izlari yaqqol seziladi. Masalan, tabiat kuchlarini jonlantirish, tog' yoki daryoni muqaddas deb bilish, ayrim hayvon yoki qushlarni ilohiylashtirish kabi motivlar afsonalarning qadimiy qatlamiga mansubdir. Keyingi davrlarda esa islomiy qarashlar ta'sirida payg'ambarlar, avliyolar va muqaddas zotlar bilan bog'liq afsonalar yuzaga kelgan.

Afsonalarning muhim jihatida shundaki, ular xalqning tarixiy xotirasini va ma'naviy qadriyatlarini saqlashga xizmat qiladi. Ular orqali ajdodlarimizning olam haqidagi tasavvurlari, yaxshilik va yomonlik, gunoh va savob, jasorat va qo'rqqoqlik haqidagi qarashlari ifodalanadi. Afsonalar nafaqat badiiy-estetik ahamiyatga ega, balki tarbiyaviy vazifani ham bajaradi – ular insonni tabiatga hurmat, muqaddas qadriyatlarga ehtirom ruhida tarbiyalaydi. Shu tariqa, afsonalar xalq og'zaki ijodining qadimiy va serqirra janri bo'lib, unda real tarixiy unsurlar bilan mifologik tafakkur uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi.

Rivoyatlar – tarixiy shaxslar, real voqealar yoki muayyan joylar bilan bog'liq holda yaratilgan xalq og'zaki ijodi namunalari bo'lib, ularda haqiqat va badiiy to'qima o'zaro uyg'unlashib ketadi. Rivoyatlarda voqelik ertaklardagidek to'la xayoliy emas, balki muayyan tarixiy asosga ega bo'ladi. Shu jihatida bilan ular xalqning o'tmish haqidagi tasavvurlarini, tarixiy xotirasini va ijtimoiy ongini aks ettiradi. Rivoyatlar orqali xalq o'z tarixida muhim o'rin tutgan shaxslarni ideallashtiradi, ularning faoliyatini ibrat namunasi sifatida talqin qiladi. Bunda tarixiy haqiqat badiiy sayqallanish orqali yanada ta'sirchan tus oladi.

Masalan, buyuk sarkarda Amir Temur bilan bog'liq ko'plab rivoyatlar mavjud bo'lib, ularda uning adolatliligi, tadbirkorligi va donishmandligi ulug'lanadi. Bu rivoyatlar tarixiy shaxs siymosini xalq idealiga yaqinlashtiradi hamda uni ma'naviy timsol darajasiga ko'taradi. Shuningdek, ayrim rivoyatlar qadimiy shaharlar va

obidalar bilan bog‘liq holda yaratilgan. Masalan, Samarqand yoki Buxoroning bunyod etilishi, u yerdagi tarixiy obidalar haqida turli rivoyatlar mavjud. Bu kabi asarlar xalqning o‘z yurtiga bo‘lgan faxr va muhabbat tuyg‘ularini mustahkamlaydi.

“Rivoyat qilishlaricha, Amir Temur bir kuni oddiy kiyimda xalq orasiga chiqibdi. U bozorda savdogarlar bilan suhbatlashib, ularning dardu tashvishlarini tinglabdi. Shunda bir kampir unga shikoyat qilib: “Podshohimiz adolatli, deydilar, ammo ayrim amaldorlar xalqni ezmoqda”, debdi. Temur bu gapni eshitib, holatni surishtiribdi va nohaqlik qilgan amaldorlarni jazolabdi. Shundan so‘ng kampir: “Endi bildimki, podshohimiz chinakam adolat sohibi ekan”, deb duo qilgan ekan”⁴.

Bu rivoyatda tarixiy haqiqat – Amir Temurning davlat boshqaruvidagi qat’iy tartib va adolatga intilishi – badiiy talqin orqali ifodalangan. Asar xalq ongida hukmdor obrazini adolat timsoli sifatida mustahkamlaydi. Demak, rivoyatlar xalq tarixini badiiy shaklda saqlab qolishga, ajdodlar xotirasini avlodlarga yetkazishga xizmat qiladi. Ular orqali tarixiy voqealar xalqona talqinda yashab keladi va ma’naviy meros sifatida qadrlanadi.

Maqol va matallar – maqol va matallar xalq og‘zaki ijodining eng ixcham, lo‘nda va mazmunan teran janrlaridan biridir. Ular xalq donishmandligi, ko‘p asrlik hayotiy tajribasi, kuzatuvi va xulosalarining siqiq hamda obrazli ifodasidir. Asrlar davomida sayqallanib, og‘izdan og‘izga ko‘chib kelgan bu hikmatli iboralar xalq tafakkurining mahsuli sifatida shakllangan. Maqollar odatda tugallangan fikrni, qat’iy xulosani bildiradi va xalq donishmandligining eng qisqa, lo‘nda shakllaridan biri hisoblanadi. Ular asrlar davomida xalq tajribasi, kuzatuvi va hayotiy saboqlari asosida shakllangan bo‘lib, har bir maqolda chuqur ma’no mujassam bo‘ladi. Shu sababli maqollar nafaqat nutqni bezaydi, balki tinglovchiga yoki o‘quvchiga muayyan xulosa chiqarishga ham yordam beradi.

Grammatik jihatdan maqollar mustaqil gap shaklida keladi va o‘z ichida to‘liq fikrni ifodalaydi. Ular ko‘pincha aniq pand-nasihat, ogohlantirish yoki hayotiy haqiqatni sodda va tushunarli tarzda yetkazadi. Masalan, mehnat, do‘stlik, sabr-toqat,

⁴ Imomov, K. *O‘zbek folklori*. — Toshkent: Fan, 1980.

halollik kabi mavzular maqollarda keng yoritiladi va insonni to'g'ri yo'l tutishga undaydi. Maqollarning yana bir muhim xususiyati shundaki, ularda badiiylilik kuchli bo'ladi. Ko'pincha qarama-qarshilik (antiteza), qiyoslash, o'xshatish va ramziy obrazlardan foydalaniladi. Bu esa maqolning ta'sirchanligini oshiradi, uni esda qoladigan va mazmunan boy qiladi. Masalan, yaxshilik va yomonlik, boylik va kambag'allik, aqllilik va nodonlik kabi tushunchalar qarama-qarshi qo'yilib, hayotiy haqiqat yanada ravshanroq ifodalanadi. Shuningdek, maqollar xalqning madaniyati, urf-odati va dunyoqarashini aks ettiradi. Ular avloddan avlodga og'zaki ravishda o'tib kelib, milliy merosning ajralmas qismi bo'lib qolgan. Shu jihatdan maqollar nafaqat til boyligini oshiradi, balki ma'naviy tarbiya vositasi sifatida ham katta ahamiyatga ega.

“Avval bil, keyin qil.”

Bu maqol harakat qilishdan oldin bilim va ma'lumotga ega bo'lish zarurligini bildiradi. Maqolning qisqa, aniq va ravon shakli o'quvchini o'ylashga, har bir ishni oldindan rejalashtirishga undaydi. Shuningdek, u xatolardan saqlanish va muvaffaqiyatga erishish yo'lida ilmning ustunligini ta'kidlaydi.

“Avval o'rgan, keyin o'rgat.”

Bu maqol bilimning uzluksiz uzatilishini va o'qitishdan oldin o'zini rivojlantirishning muhimligini bildiradi. Maqol o'quvchini nafaqat o'zini rivojlantirishga, balki boshqalarga bilim berishda mas'uliyatli bo'lishga undaydi. Obrazli va oddiy ibora orqali ta'limning bosqichma-bosqichligi ko'rsatib berilgan.

“Aql ko'pga yetkazar, hunar – ko'kka.”

Bu maqolda aql va hunar – inson hayotidagi muhim qadriyatlar sifatida ta'kidlanadi. “Aql ko'pga yetkazar” degani, tafakkur va bilim insonni murakkab vaziyatlarda to'g'ri yo'lga yetaklaydi; “Hunar – ko'kka” iborasi esa hunarning inson hayotida erkinlik, obro' va yuksalishga olib kelishini bildiradi. Maqolning badiiy va ramziy ifodasi uni yanada esda qolarli qiladi.

“Baxt belgisi – bilim.”

Bu maqol bilimni inson baxti va muvaffaqiyatining asosiy belgisi sifatida ko'rsatadi. Qisqa va lo'nda ibora o'quvchiga ilmning qadriyatini tushuntiradi. Shu

maqol orqali xalq o'z davrida ilmni inson hayotidagi eng muhim boylik deb hisoblaganini ko'rish mumkin.

Maqollar nutqni boyitadi, fikrni ta'sirchan va asosli ifodalashga xizmat qiladi. Ular suhbat jarayonida dalil yoki xulosa sifatida keltiriladi va so'zlovchining fikrini mustahkamlaydi. Matallar esa ko'proq majoziy ma'noda qo'llanadi va to'liq hukm bildirmaydi. Ular ko'pincha gap tarkibida kelib, fikrni obrazli tarzda kuchaytiradi. Matallarda ko'chma ma'no ustuvor bo'lib, ularning mazmuni kontekst orqali ochiladi. Matallar fikrni jonlantiradi, nutqqa badiiylik va ta'sirchanlik baxsh etadi. Maqol va matallar xalqning ko'p asrlik tajribasi va donishmandligining badiiy ifodasidir. Maqollar aniq xulosa va pand-nasihatni bildirsa, matallar obrazli va ko'chma ma'noda fikrni kuchaytiradi. Har ikkisi ham tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib, insonni ezgulikka, mehnatsevarlikka, ahillikka va odob-axloqqa chorlaydi hamda nutq madaniyatini yuksaltirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Qo'shiqlar – xalqning his-tuyg'ulari, quvonch va g'am-anduhlarini ifodalovchi lirik asarlar xalq og'zaki ijodining eng jonli va samimiy janrlaridan biri hisoblanadi. Ushbu asarlar inson ruhiyatini, turli kayfiyat va hissiyotlarni, ijtimoiy hayotdagi muhim voqea-hodisalarni badiiy shaklda aks ettiradi. Lirik qo'shiqlar ko'pincha to'g'ridan-to'g'ri inson qalbidan chiqqan hislarni ifodalaydi va ular xalqning estetik didi, madaniyati hamda ma'naviy dunyosi haqida chuqur tasavvur beradi.

Misol uchun, **mehnat qo'shiqlari** dehqon, chorva yoki hunarmandlarning kundalik mehnati jarayonida yaratiladi. Bu qo'shiqlarda mehnat quvonchi, mashaqqat va umidlar ifodalanadi. "O'zbek musiqa folklorida mehnat qo'shiqlari ham alohida o'rin egallaydi. Garchi ularda mehnat jarayonining harakteri o'z aksini topsada, lirik o'ychanlikning nasriy bayoni katta ahamiyat kasb etadi. Bularga misol sifatida: "Mayda", "Yozi", "Yorg'ichoq" kabilarni ko'rsatish mumkin"⁵. Bunday qo'shiqlar mehnat jarayonini yengillashtiradi va jamoaviy ruhni mustahkamlaydi.

"Mayda desam xo'p deding – maydayo, mayda.

Somonini ko'p deding – maydayo, mayda.

⁵ Masharipova Z. O'zbek xalq og'zaki ijodi.-Toshkent, 2001. – B. 59.

Mayda qilsang yarashar – maydayo, mayda.

Jami jonvor qarashar – maydayo, mayda.

Xo'p mayda, mayda, mayda – maydayo, mayda.

Somoni senga foyda – maydayo, mayda.

Seni enang iyirdi, – maydayo, mayda.

Suvdanam birnin jiyirdi, – maydayo, mayda.

Seni maydaga qo'shgin deb, – maydayo, mayda.

Boboyi dehqon buyurdi, – maydayo, mayda”⁶.

Marosim qo'shiqlari esa turli ijtimoiy marosimlar – nikoh, tug'ilish, mavlud, shuningdek, diniy bayramlar bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, to'y qo'shiqlari quvonch va zavqni, marosimlar qo'shiqlari esa jamiyatdagi birlik va hamjihatlikni aks ettiradi. Shu tariqa, qo'shiqlar nafaqat hissiy-estetik ta'sir beradi, balki jamiyatni birlashtiruvchi kuch sifatida xizmat qiladi. Misol sifatida, “kelinni kuyovning uyiga kuzatayotgan paytda odatda ijro etiladigan “Yor-yor” ni keltirish mumkin: To'y-marosim qo'shiqlarining mavzusi kelinni maqtash, er-xotinlik hayotiga ta'luqli pand-nasihatlar, kelinning kuyov uyidagi odob qoidalari, sodir bo'layotgan marosimning ko'tarinkiligi haqidagi obrazli poetik taqqoslashlar bilan chegaralangan. Misol sifatida keltirilgan “Yor-yor” shakl tuzilishi jihatdan ikki qismli bo'lib, har bir she'riy misrani o'ziga qamrab olgan uchta tugallangan kuy tuzilmasidan iborat. Turlicha ohanglar asosida muayyan metr-ritmik tartibga solingan tor diapazonli kuylarning bunday tuzilishi “Yor-yor”larning aksar lokal variantlari (toshkentcha, andijoncha, chimkentcha va boshqalar) uchun ham harakterlidir. Yuqorida eslatilganlardan tashqari, to'y marosimining u yoki bu protsessi bilan bevosita bog'liq bo'lgan boshqa namunalar (“Kelin salom”, “To'y muborak” va shu kabilar) ham bor. Ularning har biri o'zining tuzilish tartibi, ohang harakteri, emotsional ta'sirchanligi bilan farq qiladi”⁷.

⁶ Qurbonov S. Folklor musiqa o'qitish metodikasi. – Termiz, 2019. – B. 24.

⁷ Musurmanova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. -Toshkent: O'qituvchi. 1996.

Motam qo'shiqlari esa yaqin insonning o'limi, xalqning qayg'usi, fidoyilik va sabr-toqat hissini ifodalaydi. Masalan, Buxoro va Samarqand hududlarida ijro etilgan "Motam" qo'shiqlari tarixiy manbalarda qayd etilgan bo'lib, ular nafaqat qayg'uni, balki o'tmishga hurmat va tarixiy xotirani ham aks ettiradi.

Folklorshunos olim To'ra Mirzayevning tadqiqotlariga ko'ra, lirik qo'shiqlar xalqning hissiy dunyosi va ijtimoiy hayoti bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularni o'rganish xalq madaniyati, estetik tafakkuri va tarixiy tajribasini chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Shuningdek, E. Polivanov ham o'z tadqiqotlarida xalq qo'shiqlari va lirik matnlarni jamiyatning hissiy va ma'naviy hayotining aks ettiruvchisi sifatida baholaydi. Demak, lirik asarlar xalqning quvonch va qayg'usini ifodalash bilan birga, mehnat, sevgi, bayram va motam kabi hayotiy hodisalarni badiiy shaklda saqlab qoladi va xalq ongida ma'naviy va estetik meros sifatida yashaydi.

Topishmoqlar, latifalar va askiyalar xalq og'zaki ijodining muhim va rang-barang shakllaridan hisoblanadi. Ular nafaqat ko'ngil ochar, kulgi va zavq baxsh etuvchi vosita, balki aql-zakovatni charxlash, tezkor fikrlashni rivojlantirish hamda jamiyatdagi hayotiy kamchiliklarni tanqid qilish vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Shu jihatdan ular xalq tafakkurining badiiy va didaktik jihatlarini uyg'unlashtiradi.

Topishmoqlar — qisqa, lo'nda va obrazli shaklda berilgan savol va javoblar bo'lib, ular insonning tafakkurini sinashga mo'ljallangan. Shu bilan birga, ular xalq tajribasi, tabiat hodisalari va kundalik hayot haqidagi bilimlarni ham o'quvchiga yetkazadi.

Ertak she'r-u matnlar

Yashar bir mamlakatda.

Dunyoni o'rganishda

Uning xizmati katta.

Javobi (kitob)

Latifalar esa kulgi va hazil orqali jamiyatdagi kamchiliklar yoki inson xatolarini yengil va badiiy usulda tanqid qilish vositasi hisoblanadi. Ular odatda qisqa, lo'nda va kutilmagan yakun bilan ajralib turadi. Latifalarda kulgi tashqi tomondan sodda va beg'ubor ko'rinsa-da, uning zamirida chuqur ma'no, tanqidiy ruh va hayotiy haqiqat

yotadi. Ko‘pincha latifalarda insonlarning turli kamchiliklari – dangasalik, ochko‘zlik, nodonlik, maqtanchoqlik yoki adolatsizlik kabi illatlar kulgili vaziyatlar orqali fosh etiladi. Bunda muallif yoki xalq to‘g‘ridan-to‘g‘ri tanqid qilmaydi, balki hazil vositasida o‘quvchini o‘ylashga, xulosa chiqarishga undaydi. Shu jihatdan latifalar tarbiyaviy ahamiyatga ham ega bo‘lib, insonni o‘z xatti-harakatlarini qayta ko‘rib chiqishga chorlaydi.

Latifalarning yana bir muhim jihati shundaki, ular obrazlilik va jonli tasvirga boy bo‘ladi. Qahramonlar ko‘pincha oddiy xalq vakillari yoki ramziy obrazlar bo‘lib, ular orqali jamiyatdagi umumiy muammolar aks ettiriladi. Ayniqsa, kulgi vositasida aytilgan tanqid inson ongiga tezroq yetib boradi va esda uzoqroq saqlanadi. Shuningdek, latifalar xalq og‘zaki ijodining muhim qismi bo‘lib, avloddan avlodga o‘tib keladi. Ular nafaqat ko‘ngil ochish vositasi, balki ijtimoiy fikrni ifodalash, jamiyatdagi muammolarni yumor orqali ko‘rsatishning samarali usuli ham hisoblanadi. Shu bois latifalar xalq donishmandligining o‘ziga xos, kulgili, ammo mazmunan chuqur shakli sifatida qadrlanadi. Misol uchun:

“Bir kuni Nasriddin Afandi qo‘shnisidan qozon olibdi. Ertasi kuni qozon bilan birga kichkina qozoncha ham qaytaribdi. Qo‘shnisi hayron:

— Bu nima?

Afandi:

— Qozoningiz tug‘di, — debdi.

Bir necha kundan keyin yana qozon so‘rab olib, qaytarmabdi. Qo‘shnisi kelib so‘rasa:

— Qozonim qani?

Afandi javob beribdi:

— Afsus, qozoningiz o‘lib qoldi”⁸.

Askiyalar esa kundalik hayotdagi vaziyatlarni kulgili shaklda ko‘rsatish orqali odamlar orasidagi munosabatlarni yumshatadi, ijtimoiy munosabatlarni tanqid qiladi va jamiyatdagi notinchliklarni yengil hazil bilan yoritadi. Demak, topishmoqlar, latifalar va askiyalar nafaqat kulgi va zavq baxsh etadi, balki inson aqlini charxlash,

⁸ *Nasriddin Afandi latifalari*. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1987.

tezkor fikrlashni rivojlantirish, ijtimoiy va axloqiy tanqid qilish hamda madaniy merosni saqlashga xizmat qiladi. Ular xalq ijodining jonli va interaktiv shakli bo'lib, har bir avlodning tafakkurini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi.

Og'zaki ijodning shakllari — xalqimizning boy ma'naviy merosi bo'lib, ularning ahamiyati faqat badiiy did va estetik zavq bilan cheklanmaydi. Ular milliy madaniyatni shakllantirish, axloqiy qadriyatlarni avloddan avlodga yetkazish, tarixiy xotirani saqlash va jamiyatning ijtimoiy ongini rivojlantirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Shu jihatdan, og'zaki ijod xalqning dunyoqarashi, tafakkuri, mehnatsevarligi, mehr-oqibati va sadoqati kabi yuksak fazilatlarini ifodalaydi.

Xalq og'zaki ijodi turli janrlarda namoyon bo'ladi: ertaklar va dostonlar — tarixiy voqea-hodisalar, qahramonlik va vatanparvarlikni aks ettiradi; rivoyatlar — real shaxslar va voqealarni badiiy shaklda saqlaydi; maqol va matallar — xalq donishmandligi va hayotiy tajribasini qisqa, lo'nda va obrazli ifoda bilan yetkazadi; lirik qo'shiqlar — quvonch, g'am, sevgini ifodalaydi; topishmoqlar, latifalar va askiyalar esa aql-zakovatni charxlash, hazil va tanqid orqali hayotiy kamchiliklarni ko'rsatadi. Har bir janr o'ziga xos tarzda xalq ma'naviyatini mustahkamlaydi, avlodni axloqiy va madaniy jihatdan tarbiyalaydi.

Shuningdek, og'zaki ijod tarixiy xotirani saqlashda beqiyos rol o'ynaydi. Masalan, doston va rivoyatlar orqali xalq o'zining qadimiy urf-odatlarini, milliy qahramonlari, tarixiy voqealari va hududiy o'zliklarini keyingi avlodlarga yetkazadi. Maqol va matallar esa hayotiy tajriba va axloqiy qoidalarni yodda saqlash va kundalik hayotda qo'llashni osonlashtiradi. Lirik qo'shiqlar va marosim qo'shiqlari esa milliy ruhiyatni shakllantiradi, bayramlar, to'ylar va motamlar kabi muhim voqealarni badiiy va hissiy rangda ifodalaydi.

Demak, og'zaki ijod shakllari xalq madaniyati, tarixiy xotira va axloqiy qadriyatlarning saqlanishi, avlodlar o'rtasida uzluksiz uzatilishi va milliy o'zlikni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan noyob madaniy merosdir. Ular xalqning fikrlash, his-tuyg'ularini ifodalash va jamiyat hayotini yoritishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Xalq og‘zaki ijodi o‘z mazmuni jihatidan nihoyatda boy va rang-barang bo‘lib, unda xalqning asrlar davomida shakllangan hayotiy tajribasi, ijtimoiy qarashlari, orzu-umidlari va ma’naviy qadriyatlari aks etadi. Og‘zaki ijod asarlarida ko‘tarilgan mavzular va ilgari surilgan g‘oyalar xalq hayoti bilan chambarchas bog‘liqdir.

Vatanparvarlik va qahramonlik mavzusi og‘zaki ijodda yetakchi o‘rinlardan birini egallaydi. Doston va rivoyatlarda el-yurtning himoya qilgan, adolat va erkinlik uchun kurashgan qahramonlar madh etiladi. Bu orqali yosh avlodda jasorat, fidoyilik va vatan tuyg‘usi tarbiyalanadi.

Yaxshilik va yomonlik kurashi og‘zaki ijodning asosiy g‘oyalaridan biridir. Ertak va afsonalarda yaxshilik doimo yomonlik ustidan g‘alaba qozonadi, adolat qaror topadi. Bu g‘oya insonlarni ezgulikka, halollikka va to‘g‘ri yo‘l tutishga undaydi.

Mehnat va halollik mavzusi ham muhim ahamiyatga ega. Ko‘plab ertaklar, maqol va matallarda mehnatsevarlik ulug‘lanib, dangasalik va yolg‘on qoralangan. Xalq og‘zaki ijodi mehnat orqali farovon hayotga erishish mumkinligini targ‘ib qiladi.

Muhabbat va sadoqat mavzusi qo‘shiqlar va dostonlarda keng yoritiladi. Sof sevgi, vafo, oila va insoniy munosabatlarga sodiqlik xalqning eng yuksak ma’naviy qadriyatlari sifatida tasvirlanadi.

Tabiat va inson munosabati ham og‘zaki ijodda muhim o‘rin tutadi. Afsona va qo‘shiqlarda tabiat hodisalari jonlantiriladi, insonning tabiatga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi g‘oyasi ilgari suriladi.

Axloqiy-tarbiyaviy g‘oyalar og‘zaki ijodning barcha janrlarida mavjud bo‘lib, unda kattalarga hurmat, kichiklarga mehr, do‘stlik, rostgo‘ylik, sabr-toqat kabi fazilatlar targ‘ib etiladi.

Xulosa qilib aytganda, og‘zaki ijodning mavzu va g‘oyalari xalqning ma’naviy dunyosini aks ettiradi, jamiyatni axloqan poklash va barkamol avlodni tarbiyalashda muhim o‘rin tutadi.

Xalq og‘zaki ijodi nafaqat mazmuni, balki o‘ziga xos badiiy xususiyatlari bilan ham ajralib turadi. Uning badiiyligi avvalo tilning soddaligi, ifodaliligi, uslubning xalqona bo‘lishi hamda obrazlarning yorqinligi orqali namoyon bo‘ladi.

Og‘zaki ijod asarlari xalq tiliga yaqin, sodda va ravon bo‘ladi. Unda jonli so‘zlashuv nutqi, sheva unsurlari, qadimiy so‘z va iboralar ko‘p uchraydi. Maqol va matallarda so‘zlar lo‘nda, mazmuni esa chuqur bo‘lib, qisqa shaklda katta fikr ifodalanadi. Takrorlar, ohangdorlik va qofiya og‘zaki ijod tilining muhim belgilaridan biridir, bu esa asarlarning yodda qolishini osonlashtiradi.

Og‘zaki ijodning uslubi xalqona, sodda va samimiy bo‘lib, ko‘pincha rivoyaviy va hikoyaviy shaklda bo‘ladi. Dostonlarda tantanavor va jo‘shqin uslub ustun bo‘lsa, ertaklarda sodda va qiziqarli bayon tarziga e‘tibor beriladi. Qo‘shiqlarda esa lirik, hissiy va musiqiy uslub kuchli bo‘ladi. Uslubning bunday xilma-xilligi og‘zaki ijodning janr boyligini ko‘rsatadi.

Og‘zaki ijodda yaratilgan obrazlar hayotiy va xalq ruhiga yaqin bo‘ladi. Qahramonlar ko‘pincha jasur, adolatparvar, mehnatsevar va donishmand sifatida tasvirlanadi. Ertaklarda sehrli qahramonlar, afsonaviy mavjudotlar, jonlantirilgan hayvonlar va tabiat obrazlari uchraydi. Yovuz kuchlar esa xalq nafratini ifodalovchi salbiy obrazlar sifatida gavdalanadi.

Og‘zaki ijodda tashbeh, mubolag‘a, jonlantirish, ramziy tasvirlar keng qo‘llanadi. Bu vositalar asarlarning ta’sirchanligini oshirib, tinglovchi yoki o‘quvchining tasavvurini boyitadi.

Og‘zaki ijodning badiiy xususiyatlari — sodda va obrazli til, xalqona uslub hamda yorqin obrazlar tizimi — uning asrlar davomida yashab kelishiga va xalq qalbidan mustahkam o‘rin egallashiga sabab bo‘lgan.

Xalq og‘zaki ijodi o‘zbek adabiyoti tarixining eng qadimiy va muhim poydevorini tashkil etadi. Yozma adabiyot shakllanmasidan oldin aynan og‘zaki ijod xalqning badiiy tafakkuri, estetik qarashlari va ma’naviy dunyosini ifodalovchi asosiy manba bo‘lgan. U o‘zbek adabiyotining keyingi taraqqiyotiga kuchli ta’sir ko‘rsatib, uning g‘oyaviy va badiiy yo‘nalishlarini belgilab bergan.

O‘zbek yozma adabiyotining dastlabki namunalari xalq og‘zaki ijodi an‘analari asosida shakllangan. Qadimgi dostonlar, ertaklar, afsona va rivoyatlardagi syujetlar, obrazlar va badiiy tasvir vositalari keyinchalik yozma asarlarda ham davom ettirilgan.

Shu sababli og‘zaki ijod yozma adabiyot uchun boy mavzu va ilhom manbai bo‘lib xizmat qilgan.

Alisher Navoiy, Lutfiy, Bobur kabi buyuk adiblar ijodida xalq og‘zaki ijodining ta’siri yaqqol seziladi. Ular asarlarida maqol va matallar, xalqona iboralar, afsonaviy va rivoyaviy syujetlardan mohirona foydalanganlar. Bu hol yozma adabiyotning xalq hayotiga yaqinlashishiga va ommalashishiga yordam bergan.

Og‘zaki ijod o‘zbek xalqining milliy ruhini, urf-odatlarini, qadriyatlarini va dunyoqarashini asrab kelgan bebaho merosdir. Doston va qo‘shiqlarda xalqning vatanparvarlik tuyg‘usi, erkinlikka intilishi, mehnatga munosabati va axloqiy qarashlari mujassam bo‘lgan.

Bugungi zamonaviy o‘zbek adabiyotida ham og‘zaki ijod an‘analari davom etmoqda. Ko‘plab yozuvchilar va shoirlar asarlarida xalqona til, obrazlar va syujetlardan foydalanib, milliy adabiyotning uzluksizligini ta‘minlab kelmoqdalar.

Xalq og‘zaki ijodi — o‘zbek xalqining bebaho ma‘naviy merosi bo‘lib, u nafaqat adabiyotshunoslik, balki tarix, etnografiya va madaniyatshunoslik uchun ham muhim manbadir. Uni o‘rganish va asrash milliy o‘zlikni anglash va kelajak avlodga yetkazish yo‘lida muhim vazifadir. Og‘zaki ijod o‘zbek adabiyoti tarixida mustahkam poydevor bo‘lib, uning boy merosi milliy adabiyotning kecha, bugun va ertangi rivojida muhim o‘rin tutadi.

Savol va topshiriqlar

1. Xalq og‘zaki ijodi deganda nimani tushunasiz?
2. Xalq og‘zaki ijodining qanday janrlari mavjud?
3. Maqol va matallar o‘rtasidagi farq nimada?
4. Topishmoqlarning asosiy vazifasi nimadan iborat?
5. Ertaklarning qanday turlari bor?
6. Doston nima va uning o‘ziga xos xususiyatlari qanday?
7. Latifalarning tarbiyaviy ahamiyati nimada?

Mavzu mustahkamlash uchun krasvord

Qadimgi xalq og'zaki ijodi

Gorizontaal so'zlar

- 1 "Alpomish", O'zbek xalq dostonlaridan biri (7 harf)
- 2 doston: Qahramonlar qahramonligi, jasorati haqida hikoya (4 harf)
- 3 "Go'ro'gli", Turkiy xalqlar dostonlaridan biri (7 harf)

Vertikal so'zlar

- 1 ijod: An'anaviy shaklda og'zaki yetkazilgan hikoya (6 harf)
- 2 Dostonlarda asosiy rolni o'ynaydigan shaxs (7 harf)
- 3 Doston qahramonlarining asosiy fazilati (6 harf)

- 1 "Alpomish"
- 2 Epik doston
- 3 "Go'ro'gli"

- 1 Og'zaki ijod
- 2 Qahramon
- 3 Jasorat

O‘RXUN-ENASOY YOZMA YODGORLIKLARI. “KUL-TEGIN” VA “TO‘NYUQUQ”

Reja

1. O‘rxun-Enasoy yozma yodgorliklarining yaratilish tarixi va topilishi
2. O‘rxun bitiklarining umumiy tavsifi va tarixiy ahamiyati
3. Kul Tegin yodgorligi: mazmuni va g‘oyaviy xususiyatlari
4. To‘nyuquq yodgorligi: tarixiy voqealar va badiiy ifoda
5. O‘rxun-Enasoy bitiklarining turkiy til, adabiyot va milliy o‘zlikni anglashdagi o‘rni

O‘rxun-Enasoy yozma yodgorliklari turkiy xalqlarning bizgacha yetib kelgan eng qadimgi yozma manbalari hisoblanadi. Ular asosan VII-IX asrlarga oid bo‘lib, tarixiy-bitiktosh yodgorliklar shaklida saqlanib qolgan. Mazkur bitiklar qadimgi turk xoqonliklari davrida yaratilgan bo‘lib, o‘sha davr siyosiy hayoti, ijtimoiy tuzumi, harbiy yurishlari va ma‘naviy qarashlari haqida qimmatli ma‘lumot beradi. Bu yodgorliklar Markaziy Osiyo va Janubiy Sibir hududlaridan topilgan. Xususan, Orxon vodiysi (hozirgi Mongoliya hududi) hamda Yenisey daryosi atroflarida ko‘plab bitiktoshlar aniqlangan. Ayrim namunalar Oltoy va Tuva hududlaridan ham topilgan. Shu geografik joylashuviga ko‘ra ular ilmiy adabiyotda “O‘rxun-Enasoy bitiklari” deb yuritiladi. Mazkur yozuvlar qadimgi turk runik alifbosida bitilgan bo‘lib, harflarning shakli Skandinaviya run yozuviga o‘xshashligi sababli dastlab “run yozuvi” deb nomlangan. Bitiklar, asosan, tosh ustunlarga o‘yib yozilgan bo‘lib, ular yodgorlik, xotira va tarixiy solnoma vazifasini bajargan. Ko‘pincha bu toshlar davlat arboblari, xoqonlar va sarkardalar sharafiga o‘rnatilgan.

O‘rxun-Enasoy yodgorliklari nafaqat tarixiy manba, balki tilshunoslik nuqtayi nazaridan ham nihoyatda muhim manba hisoblanadi. Ular qadimgi turk tilining eng qadimgi yozma manbalaridan biri bo‘lib, fonetikasi, grammatik qurilishi, leksik boyligi va yozuv sistemasini o‘rganishda asosiy manba sifatida xizmat qiladi. Mazkur yodgorliklarda ishlatilgan eski turk yozuvi va undagi so‘zlar yordamida turkiy tillar

tarixi, ularning umumiy ildizlari va grammatik tuzilmalari haqida qimmatli ma'lumotlar olinadi.

O'rxun-Enasoy yodgorliklari VIII asrda Göktürk xoqonligi davrida bitilgan bo'lib, ularning eng mashhur namunalaridan biri – “Kultegin” va “Bilge Xoqon” toshbitiklari sanaladi. Bu yodgorliklarda turkiy xalqning mustaqillik uchun kurashi, birlik va sadoqat g'oyalari, vatanparvarlik ruhiyati va tangriga e'tiqod kabi tushunchalar yoritilgan. Matnlarda, masalan, hukmdorlar va qahramonlarning yutuqlari, urushlari hamda xalqqa qilgan xizmatlari haqida so'z yuritiladi, bu esa ularni tarixshunoslar va tilshunoslar uchun bebaho manbaga aylantiradi.

Tilshunoslik nuqtayi nazaridan O'rxun-Enasoy bitiklari qadimgi turk tilining fonetikasi va grammatika tuzilishini o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, bitiklarda runik yozuv orqali belgilar tizimi 38 harfdan iborat bo'lib, u undosh va unli tovushlarning ifodalanish qoidalarini o'rganishga imkon beradi. Qadimgi turk tilining leksik tarkibi esa turkiy tillarning umumiy so'z boyligini aniqlashda asos bo'ladi, shu orqali bugungi o'zbek, qozoq, qirg'iz va boshqa tillarning ildizlarini chuqur tahlil qilish mumkin. Shuning uchun ham O'rxun-Enasoy yodgorliklari turkiy xalqlar tarixining eng muhim yozma merosi sifatida e'tirof etiladi va bugungi kunda ham tarix, adabiyot va tilshunoslik fanlarida markaziy o'rin egallaydi. Ular orqali qadimgi turkiy jamiyat, ularning dunyoqarashi, e'tiqodlari va til tuzilmasi haqida beqiyos ma'lumotlarni bilish mumkin.

Bu yozuvlar qadimgi turk runik yozuvida bitilgan bo'lib, ilmiy adabiyotlarda u “turk run yozuvi” yoki “O'rxun alifbosi” nomi bilan ham ataladi. “Run” atamasi german xalqlari qadimgi yozuviga o'xshashligi sababli qo'llangan bo'lsa-da, mazkur yozuv aslida turkiy xalqlarga xos mustaqil alifbo tizimidir. Ushbu alifbo taxminan 38–40 ta belgidan iborat bo'lib, unda undosh tovushlar alohida, ayrim unlilar esa maxsus belgilar orqali ifodalangan. Yozuv o'ngdan chapga qarab bitilgan. Bitiktoshlar XIX asrning ikkinchi yarmida Sibir va Mongoliya hududlariga uyushtirilgan ilmiy ekspeditsiyalar davomida aniqlangan. Xususan, rus tadqiqotchilari tomonidan Orxon vodiysi va Yenisey daryosi bo'ylaridan ko'plab tosh yozuvlar topilgan. Dastlab bu

yozuvlarning qaysi xalqqa tegishli ekani noma'lum bo'lib, ularni o'qish masalasi olimlar oldida murakkab ilmiy muammo bo'lib turgan.

1893-yilda daniyalik mashhur tilshunos Vilhelm Thomsen (Vilhelm Ludwig Peter Thomsen) **O'rxun-Enasoy** bitiklarini muvaffaqiyatli o'qishga erishadi. U bu yozuvlarni tahlil qilgach, undagi bir qator takrorlanuvchi belgilar va so'zlarni aniqlaydi va ularni qadimgi turk tiliga oid deb topadi. Shu yo'l bilan Thomsen "tengri", "turk", "kül Tigin" kabi yodgorliklardagi so'zlarni o'qish orqali butun eski turkiy alifboni shifrlashga muvaffaq bo'ladi va bu natija turkologiya fanida katta burilish yasaydi, chunki shu paytgacha turkiy xalqlarning qadimgi yozma manbalari deyarli ma'lum emas edi. Uning kashfiyoti butun dunyo olimlari e'tiborini turkiy yozuvlarga qaratdi. 1893-yilda Thomsen O'rxun bitiklarini birinchi marta o'qishga muvaffaq bo'lganidan keyin, bitiklarning o'zbek tilshunoslari, rus va yevropalik olimlar orasida izchillik bilan o'rganilishi boshlandi. Thomsen bu natijalari asosida 1896 yilda "Inscriptions de l'Orkhon" nomli ilmiy ishini nashr etdi va yozuvlarni ilmiy muomalaga kiritdi.

Shundan so'ng rus turkologi Vasiliy Radlov (Vasily Radloff) ham Thomsen shifrlagan alifbo yordamida O'rxun yodgorliklarini tarjima qildi va ularni ilmiy tahlil qilib chop etdi. Radlovning ishlari 1890-yillar o'rtalarida nashr etilib, bitiklarning grammatik tuzilishi, fonetikasi va leksik mazmunini batafsil tahlil qilishga xizmat qildi. Bu voqea turkologiya fanida inqilobiy ahamiyatga ega bo'ldi. Chunki O'rxun-Enasoy bitiklari orqali ilmiy jamoatchilik qadimgi turk tilining yozma manbalari bilan yuzma-yuz kelgan, ularning til tuzilishi va tarixiy mazmuni chuqur o'rganilgan. Shu tariqa, bu bitiklar orqali qadimgi turkiy davlatlar, ularning siyosati, e'tiqodi, birlik va mustaqillik ruhiyati haqida beqiyos ma'lumotlar olindi. Xususan, O'rxun bitiklarida Go'kturk xoqonligi davrida hukmdorlar – Kül Tigin va Bilge Xoqon haqida yozilgan matnlar mavjud bo'lib, unda xalqqa qilgan xizmatlari, mustaqillikka erishish kurashi, birlik g'oyalari va tangriga e'tiqod kabi mazmunlar chuqur ifodalanadi. Bu kashfiyotlar turkologiya, tarix, tilshunoslik va adabiyot fanlarining taraqqiyotida muhim bosqich bo'lib, O'rxun-Enasoy yodgorliklarini qadimgi turkiy tillar va qadimiy turkiy jamiyat tarixi bo'yicha eng asosiy yozma manbaga aylantirdi.

O'rxun-Enasoy bitiklarining o'rganilishi natijasida qadimgi turk davlatchiligi, siyosiy tuzumi, harbiy yurishlari, ijtimoiy hayoti va dunyoqarashi haqida bevosita tarixiy manbalar paydo bo'ldi. Shuningdek, bu bitiklar qadimgi turk tilining fonetik va grammatik tuzilishini aniqlash, so'z boyligini o'rganish hamda turkiy tillarning tarixiy taraqqiyotini belgilashda asosiy manbaga aylandi. Shu tariqa, O'rxun-Enasoy yozuvlarining o'qilishi nafaqat tarixiy, balki tilshunoslik va madaniyatshunoslik sohalarida ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etdi.

O'rxun bitiklari orasida eng mashhurlari quyidagilardir:

1. Kul Tegin yodgorligi

Bu bitik VIII asrga oid bo'lib, ikkinchi turk xoqonligi davrida mashhur sarkarda va davlat arbobi sharafiga o'rnatilgan Kul Tegin yodgorligidir. U 732-yilda o'rnatilgan bo'lib, Kul Teginning vafotidan so'ng uning akasi – Bilga xoqon farmoni bilan bitilgan. Mazkur yodgorlik qadimgi turk davlatchiligi tarixini o'rganishda eng muhim manbalardan biri hisoblanadi. Bitikda turk xalqining og'ir davrlari, xususan, mustaqillikni yo'qotish va keyinchalik uni qayta tiklash jarayonlari batafsil tasvirlanadi. Unda turk elining Tabg'ach (Xitoy) hukmronligi ostiga tushib qolishi, ichki nizolar va tarqoqlik oqibatida zaiflashgani, so'ng esa dono hukmdorlar va jasur sarkardalar sa'y-harakati bilan yana ozodlikka erishgani hikoya qilinadi. Bu voqealar orqali xalqning birlik va hamjihatlikda bo'lishi zarurligi ta'kidlanadi.

Yodgorlik matnida Kul Teginning qahramonligi, janglardagi jasorati va harbiy iste'dodi alohida ulug'lanadi. U yoshligidan boshlab ko'plab janglarda qatnashgani, turk elini dushmanlardan himoya qilgani, davlat chegaralarini mustahkamlagani faxr bilan bayon etiladi. Matnda qahramonlik ruhini aks ettiruvchi tantanavor ohang va kuchli badiiy ifoda vositalari qo'llangan. Shuningdek, bitikda xalqni birlikka chaqirish, vatanparvarlik, ota-bobolar vasiyatiga sodiq qolish, el-yurt manfaatini shaxsiy manfaatdan ustun qo'yish g'oyalari markaziy o'rin tutadi. Hukmdor va xalq o'rtasidagi mas'uliyat, adolatli boshqaruv va sadoqat masalalari ham chuqur yoritilgan. Shu bois Kul Tegin yodgorligi nafaqat tarixiy hujjat, balki yuksak ma'naviy-g'oyaviy ahamiyatga ega bo'lgan adabiy obida sifatida ham qadrlanadi. U turkiy xalqlarning

qadimgi davrdagi siyosiy qudrati, ma'naviy dunyosi va milliy o'zligini aks ettiruvchi nodir yozma merosdir.

Quyida O'rxun-Enasoy yodgorliklaridan biri – **Kul Tegin** yozuvidan bir parcha keltiraman. Bu matn qadimgi turkiy tilning bitik shaklida bo'lib, u Ko'kturk qahramoni Kul Teginning hayoti, malikligi va xalqqa murojaati haqida yozilgan. Quyida aniq run yozuvi va uning qisqaroq tarjimasi

ᠠᠳᠤᠳᠤ ᠤᠯᠤᠰᠤ ᠤᠯᠤᠰᠤ ᠤᠯᠤᠰᠤ ᠤᠯᠤᠰᠤ – *Tengri teg Tengride bolmış Türk Bilgä Kağan bu ödke olurtum*

“Tangri bergan hukm bilan Ko'kturk Bilgä Xoqonning bu yerda o'rnatdim ...”⁹

Bu parcha bitikning kirish qismidan bo'lib, unda ****Tangri (Tengri)****ga bo'lgan e'tiqod, Turk qahramonining hukmronligi va yodgorlikni o'rnatish sababi haqida so'z boradi. Bitik Kul Teginning akasi – Bilga Xoqon tomonidan Kul Tegin xotirasiga qo'yilgan yodgorlik bo'lib, unda uning jasoratlari, davlat xizmatidagi xizmatlari, xalq birligi va e'tiqod kabi – barcha muhim tushunchalar keng yoritiladi.

2. To'nyuquq yodgorligi

To'nyuquq – ikkinchi turk xoqonligi davrida yashagan yirik davlat arbobi, dono maslahatchi va tajribali sarkarda bo'lgan. U xoqonlarning eng yaqin maslahatchisi sifatida davlat siyosatini belgilashda muhim rol o'ynagan. Uning sharafiga o'rnatilgan To'nyuquq yodgorligi VIII asr boshlariga oid bo'lib, qadimgi turk yozma merosining eng muhim namunalari qatoriga kiradi. Mazkur bitikning o'ziga xos tomoni shundaki, unda voqealar bevosita To'nyuquq tilidan, ya'ni birinchi shaxs nomidan hikoya qilinadi. Bu esa yodgorlikka tarixiy xotira va avtobiografik ruh bag'ishlaydi.

Matnda uning turk xalqini og'ir ahvoldan olib chiqish, davlat mustaqilligini tiklash va mustahkamlash yo'lidagi xizmatlari batafsil bayon etilgan. Bitikda To'nyuquqning harbiy yurishlari, strategik rejalari va siyosiy donoligi alohida ta'kidlanadi. U turk qo'shinlariga boshchilik qilib, ko'plab dushmanlarga qarshi muvaffaqiyatli janglar olib borgan. Ayniqsa, turk elining tashqi bosqinchilarga qarshi

⁹ Malov S. E. *Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии.* — Москва–Ленинград: Издательство АН СССР, 1951.

kurashida va ichki tarqoqlikni bartaraf etishda uning maslahati hal qiluvchi ahamiyat kasb etgani qayd etiladi. Matnda turk xalqining erkinligi, mustaqilligi va qudrati uchun olib borilgan kurashlar g'urur bilan tasvirlanadi. Shuningdek, yodgorlikda davlat boshqaruvi, oqilona siyosat yuritish, uzoqni ko'zlab qaror qabul qilish kabi masalalar ham keng yoritilgan. To'nyuquq o'z nutqlarida xalqni hushyorlikka, birlikka va sadoqatga chaqiradi. U tarixiy xatolardan saboq olish, ajdodlar yo'lini davom ettirish zarurligini uqtiradi. Shu tariqa, To'nyuquq bitigi nafaqat tarixiy voqealarni aks ettiruvchi manba, balki davlat arbobining siyosiy tafakkuri va ma'naviy qarashlarini yorituvchi muhim adabiy yodgorlikdir. U qadimgi turk davlatchiligi, harbiy san'ati va siyosiy tafakkurini o'rganishda bebaho manba hisoblanadi.

3. Bilga xoqon yodgorligi

Bilga xoqon sharafiga bitilgan ushbu yozuv VIII asrga oid bo'lib, ikkinchi turk xoqonligi davrining muhim siyosiy-huquqiy va ma'naviy hujjati hisoblanadi. Mazkur yodgorlik "Bilge Qaghan" bitigi nomi bilan mashhur bo'lib, unda davlat boshqaruvi, xalq va hukmdor o'rtasidagi munosabatlar, adolatli siyosat yuritish masalalari keng va chuqur yoritilgan.

Bitikda Bilga xoqonning davlatni mustahkamlash yo'lida olib borgan siyosati, ichki tartib-intizomni tiklash, tarqoqlikka barham berish va turk elining birligini saqlash borasidagi sa'y-harakatlari bayon etiladi. Unda hukmdorning asosiy vazifasi xalq farovonligini ta'minlash, yurt tinchligini asrash va adolatni qaror toptirishdan iborat ekani alohida ta'kidlanadi.

Yozuvda xalq va hukmdor o'rtasidagi o'zaro mas'uliyat masalasi muhim o'rin tutadi. Hukmdor xalqni himoya qilishi, to'g'ri yo'l ko'rsatishi lozim bo'lsa, xalq ham o'z navbatida davlatga sodiq bo'lishi, birlikni saqlashi kerakligi uqtiriladi. Tarixiy voqealar misolida tarqoqlik va beparvolikning salbiy oqibatlari ko'rsatib beriladi. Shuningdek, bitikda turk xalqining boshidan kechirgan og'ir sinovlari, mustaqillik uchun kurashlari va qayta tiklangan davlatchilik qudrati g'urur bilan tasvirlanadi. Bilga xoqon o'z nutqlarida ajdodlar merosini asrash, el-yurt sha'nini baland tutish va kelajak avlod oldidagi mas'uliyat haqida so'z yuritadi. Unda vatanparvarlik, sadoqat, jasorat va donolik kabi yuksak axloqiy fazilatlar targ'ib qilinadi. Shu tariqa, Bilga xoqon bitigi

nafaqat tarixiy voqealarni yorituvchi manba, balki qadimgi turk siyosiy tafakkuri va davlatchilik an'alarini aks ettiruvchi muhim yozma yodgorlikdir. U turkiy xalqlarning siyosiy madaniyati, ma'naviy qadriyatlari va boshqaruv tamoyillarini o'rganishda bebaho manba hisoblanadi.

O'rxun-Enasoy bitiklari turkiy xalqlar tarixini o'rganishda beqiyos ahamiyatga ega bo'lgan yozma manbalardir. Ular, avvalo, turk xoqonligining siyosiy tarixi haqida aniq va ishonchli ma'lumot beradi. Bitiklarda xoqonlarning hokimiyat tepasiga kelishi, ichki va tashqi siyosati, qo'shni davlatlar bilan munosabatlari, harbiy yurishlar va diplomatik aloqalar batafsil bayon etilgan. Bu jihatdan ular qadimgi turk davlatchiligining o'z davrida yaratilgan rasmiy tarixiy hujjati vazifasini bajaradi. Shuningdek, mazkur bitiklar qadimgi turk tilining fonetikasi, grammatik qurilishi va lug'aviy boyligini o'rganishda asosiy manba hisoblanadi. Ularda so'zlarning qadimgi shakllari, gap tuzilishi, uslubiy xususiyatlar aniq saqlanib qolgan. Shu bois O'rxun-Enasoy yozuvlari turkiy tillarning tarixiy taraqqiyotini aniqlash, ularning o'zaro yaqinligini belgilash va umumturkiy adabiy tilning ildizlarini o'rganishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Bitiklar turk xalqlarining dunyoqarashi, urf-odatlar va e'tiqod tizimi haqida ham boy ma'lumot beradi. Xususan, Tangriga sig'inish, osmon va yer-suvni muqaddas bilish, ajdodlarga hurmat kabi qadimiy tasavvurlar matnlarda aks etgan. Unda inson taqdiri, davlat va xalq birligi, jasorat va sadoqat kabi tushunchalar yuksak qadriyat sifatida talqin qilinadi. Bu esa qadimgi turk jamiyatining ma'naviy asoslarini anglash imkonini beradi. Harbiy san'at va davlat boshqaruvi masalalari ham bitiklarda keng yoritilgan. Qo'shin tuzilishi, jang taktikalari, sarkardalarning jasorati, strategik qarorlar qabul qilish jarayoni haqida muhim ma'lumotlar uchraydi. Hukmdor va xalq o'rtasidagi munosabatlar, adolatli boshqaruv tamoyillari, el-yurt manfaatini himoya qilish g'oyalari doimiy ravishda ta'kidlanadi.

Badiiy jihatdan ham O'rxun-Enasoy bitiklari yuksak qiymatga ega. Ularda tantanavor ohang, she'riy uslub, takroriy iboralar va ritmik tuzilma uchraydi. Ayrim joylarda nutq ohangdor va ta'sirchan tarzda qurilgan bo'lib, bu matnlarga adabiy-

estetik qimmat bag'ishlaydi. Shu sababli ular nafaqat tarixiy hujjat, balki qadimgi turkiy adabiyotning nodir namunasi sifatida ham qadrlanadi.

O'rxun-Enasoy yodgorliklari turkiy xalqlarning ilk yozma adabiy merosi sifatida yuksak baholanadi. Ular nafaqat qadimgi davr tarixini yorituvchi hujjat, balki turkiy xalqlarning o'zligini, ma'naviy dunyosini va davlatchilik an'alarini aks ettiruvchi nodir yozma obidalaridir. Ushbu bitiklar orqali biz ajdodlarimizning siyosiy tafakkuri, hayotiy qarashlari, axloqiy qadriyatlari va estetik didi haqida aniq tasavvurga ega bo'lamiz. Bu yodgorliklar milliy o'zlikni anglashda muhim o'rin tutadi. Ularda turk xalqining birlik, mustaqillik va erkinlik uchun olib borgan kurashlari g'urur bilan tasvirlanadi. Ajdodlarning jasorati, sadoqati va vatanparvarligi bugungi avlod uchun ham ibrat maktabi bo'lib xizmat qiladi. Shu bois O'rxun-Enasoy bitiklari tarixiy xotirani tiklash, milliy g'urur va o'zlikni mustahkamlashda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Tilshunoslik nuqtayi nazaridan ham bu yozuvlar nihoyatda muhimdir. Ular qadimgi turkiy tilning fonetik tizimi, grammatik qurilishi va lug'at boyligini o'rganishda asosiy manba hisoblanadi. Bitiklar turkiy tillarning shakllanish va rivojlanish bosqichlarini aniqlash, ularning tarixiy ildizlarini belgilash hamda umumturkiy adabiy til taraqqiyotini tadqiq etishda tayanch vazifasini bajaradi.

Bugungi kunda O'rxun-Enasoy yodgorliklari turkologiya fanining eng muhim manbalaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Ular tarix, tilshunoslik, adabiyotshunoslik, madaniyatshunoslik va falsafa kabi ko'plab sohalarda ilmiy tadqiqotlar olib borish uchun mustahkam asos yaratadi. Shuningdek, bu bitiklar jahon madaniy merosining ajralmas qismi sifatida qadrlanib, turkiy xalqlarning qadimiy sivilizatsiyasi va boy ma'naviy merosini namoyon etib kelmoqda.

Savol va topshiriqlar

1. O'rxun-Enasoy yozma yodgorliklari qaysi asrlarga oid va qaysi hududlardan topilgan?
2. O'rxun bitiklari qanday yozuvda bitilgan va uning o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?

3. Kul Tegin yodgorligida qanday tarixiy voqealar tasvirlangan?
4. To'nyuquq bitigining boshqa yodgorliklardan farqli jihati nimada?
5. Bilga xoqon bitigida davlat boshqaruvi masalalari qanday yoritilgan?
6. O'rxun-Enasoy bitiklarining tilshunoslikdagi ahamiyati nimadan iborat?
7. Bitiklarda turk xalqining dunyoqarashi va e'tiqodi qanday aks etgan?

Mavzuni mustahkamlash uchun test topshiriqlari

1. O'rxun-Enasoy yozma yodgorliklari qaysi asrlarga oid?
 - a) V–VI asr
 - b) VII–IX asr
 - c) X–XI asr
 - d) XII–XIII asr
2. O'rxun bitiklari qaysi yozuvda bitilgan?
 - a) Lotin yozuvi
 - b) Arab yozuvi
 - c) Turk runik yozuvi
 - d) Kirill yozuvi
3. Kul Tegin yodgorligi qaysi davlat arbobi sharafiga bitilgan?
 - a) To'nyuquq
 - b) Bilga xoqon
 - c) Kul Tegin
 - d) Tengri xoqon
4. To'nyuquq bitigi tarixiy voqealarni qaysi usulda hikoya qiladi?
 - a) Uchinchi shaxsdan, abstrakt tarzda
 - b) Bevosita guvoh tilidan, birinchi shaxsdan
 - c) She'riy epik tarzda
 - d) Xalq og'zaki rivoyati asosida

5. Bilga xoqon bitigida qanday masalalar yoritilgan?
- a) Faqat urf-odatlar va diniy e'tiqod
 - b) Davlat boshqaruvi, xalq va hukmdor munosabatlari, adolat
 - c) Faqat harbiy yurishlar
 - d) Tabiat va geografiya
6. Sizga Kul Tegin va To'nyuquq bitiklaridan qisqa matn berilgan. Ushbu matndan xalq va hukmdor o'rtasidagi munosabatlarni aniqlang. Bu topshiriq qaysi Bloom darajasiga mos?
- a) Bilish
 - b) Tushunish
 - c) Qo'llash
 - d) Tahlil
7. O'rxun bitiklaridagi qadimgi turk tilidagi so'zlarni zamonaviy turk tiliga tarjima qilishingiz kerak bo'lsa, bu qaysi daraja?
- a) Tahlil
 - b) Qo'llash
 - c) Baholash
 - d) Yaratish
8. Kul Tegin va To'nyuquq siymolarini solishtiring: qaysi jihatlari o'xshash va qaysilari farq qiladi? Bu qaysi Bloom darajasiga mos?
- a) Bilish
 - b) Tushunish
 - c) Tahlil
 - d) Yaratish
9. Quyidagi yozma yodgorliklardan qaysi O'rxun-Enasoy yodgorligiga tegishli?
- A) "Bilge Qagan yodgorligi"
 - B) "Qutadg'u bilig"

- C) “Alpomish”
- D) “Boburnoma”

10. O‘rxun yozuvlarining asosiy maqsadi nima edi?

- A) Shaxsiy kundalik yozish
- B) Qahramonlar va davlat ishlari haqida yozish
- C) Savdo bitimlarini qayd etish
- D) She’riy asar yaratish

X–XII ASRLAR ADABIYOTI

Reja

1. X-XII asrlar adabiyotining umumiy tavsifi va rivojlanish davri
2. Yusuf Xos Hojib hayoti va ijodi
3. Mahmud Koshg'ariy hayoti va ilmiy merosi
4. Ahmad Yugnakiy hayoti va tarixiy faoliyati
5. Ahmad Yassaviy hayoti va tasavvufiy ijodi

X-XII asrlar adabiyoti turkiy xalqlar madaniyati va ilm-fanining rivojlangan davri hisoblanadi. Ushbu davrda nafaqat yozma adabiyot, balki ilmiy meros ham sezilarli darajada boyidi. Turkiy xalqlar o'z madaniyati va tarixini yozma shaklda saqlashga katta e'tibor qaratgan. Shu sababli, adabiy va ilmiy asarlar orqali xalqning kundalik hayoti, urf-odatlar, diniy e'tiqodi, siyosiy va ma'naviy qarashlari bizgacha yetib kelgan. Bu davrda ilmiy va adabiy ijod bir-birini to'ldirgan. Masalan, tarixiy va siyosiy asarlar hukmdorlar faoliyatini hujjatlashtirgan, til va adabiyotning rivojlanishiga xizmat qilgan. Shu bilan birga, she'riyat va hikmatli yozuvlar xalqning axloqiy va ma'naviy tarbiyasini shakllantirishda muhim vosita bo'lgan.

X-XII asrlar adabiyoti orqali turkiy tilning grammatikasi, fonetikasi va lug'at boyligi o'rganilgan, shuningdek, tilning adabiy ifoda imkoniyatlari kengaytirilgan. Bu davr olimlari va shoirlari, jumladan Yusuf Xos Hojib, Mahmud Koshg'ariy, Ahmad Yugnakiy va Ahmad Yassaviy kabi shaxslar turkiy xalqlarning ilmiy tafakkuri va ma'naviy merosini mustahkamlashga katta hissa qo'shganlar. Natijada, X-XII asrlar adabiyoti turkiy xalqlar tarixida nafaqat adabiy, balki madaniy va ilmiy meros sifatida ham muhim o'rin tutadi. Shu davr asarlari bugungi kunda ham tarix, tilshunoslik va adabiyotshunoslik fanlari uchun bebaho manba bo'lib xizmat qiladi.

X-XII asrlar adabiyoti turkiy xalqlarning tarixiy xotirasi va ma'naviy qadriyatlarini saqlashda muhim rol o'ynaydi. Bu davr asarlari orqali biz ajdodlarning siyosiy faoliyati, ijtimoiy hayoti, urf-odatlar va diniy e'tiqodlari haqida to'liq tasavvurga ega bo'lamiz. Bitiklar, dostonlar va boshqa yozma manbalar xalqning qadimiy qadriyatlarini kelajak avlodlarga yetkazuvchi tarixiy dalil sifatida xizmat

qiladi. Shuningdek, bu davr milliy til va adabiyotning shakllanishiga asos bo'lgan. Xalq tili va yozma tilning rivojlanishi, she'riy va prosalik uslublarning yaratilishi natijasida turkiy adabiyot boyib, tilning ifoda imkoniyatlari kengaydi. Shu davrda yaratilgan asarlar keyingi asrlar turkiy adabiyoti uchun tayanch vazifasini bajardi, tilshunoslik va adabiyotshunoslik tadqiqotlarida asosiy manba sifatida xizmat qilmoqda. Bundan tashqari, X-XII asrlarda epik, ilmiy, diniy va axloqiy janrlar keng rivojlangan. Epik janrda qahramonlik va tarixiy dostonlar yozilgan bo'lsa, ilmiy janrda turkiy tillar, tarix va geografiya, tibbiyot va falsafa bo'yicha asarlar yaratilgan. Diniy va tasavvufiy yozuvlar esa xalqning axloqiy va ma'naviy tarbiyasida muhim o'rin tutgan. Axloqiy yo'nalishda esa hukmdor va xalq o'rtasidagi munosabat, odob-axloq, sadoqat va vatanparvarlik kabi tushunchalarni targ'ib qilgan. Shu tarzda, X-XII asrlar adabiyoti nafaqat madaniy, balki ilmiy va ma'naviy meros sifatida ham bebaho ahamiyatga ega bo'lgan.

Yusuf Xos Hojib Qoraxoniylar davlatiga qarashli Bolosog'un (hozirgi Qirg'iziston hududi) shahrida XI asrda tavallud topgan va umrining asosiy qismini Qashqar shahrida (hozirgi Xitoyning Shinjon-Uyg'ur muxtor rayoni) o'tkazib, ijod qilgan. U o'z davrida siyosiy, ma'naviy va ilmiy faoliyati bilan ajralib turgan. Davlat idoralarida xizmat qilgan, shuningdek, xalq va hukmdor o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish, adolat va sadoqatni targ'ib qilish borasida faoliyat yuritgan. Yusuf Xos Hojibning hayoti va ijodi o'rta asr turkiy adabiyoti va siyosiy tafakkurining rivojlanishida muhim rol o'ynagan. Uning eng mashhur asari – “Qutadg'u bilig” (“Baxt keltiruvchi bilim”) bo'lib, bu asar turkiy adabiyot tarixida nodir yodgorlik sifatida e'tirof etiladi. Asar davlat boshqaruvi, axloqiy qadriyatlar va insoniy fazilatlarni o'rganish uchun muhim manba hisoblanadi. Shuningdek, “Qutadg'u bilig”da hukmdor va xalq o'rtasidagi munosabatlar, jamiyatning barqarorligi, sodiqlik va vatanparvarlik g'oyalari o'z aksini topgan.

Asar hukmdorlarga adolatli boshqaruvni o'rgatadi, xalqni birlashtirish va davlatni mustahkamlash masalalarini yoritadi. Shuningdek, insoniy fazilatlar, sadoqat, dono va adolatli qarorlar qabul qilish, jamiyat farovonligini ta'minlash kabi masalalar markaziy o'rin tutadi. “Qutadg'u bilig” she'riy uslubda yozilgan bo'lib, unda hikmatli

iboralar, ritmik va ohangdor ifodalar keng qo'llanilgan. Bu esa asarga nafaqat ilmiy, balki badiiy-estetik qimmat bag'ishlaydi.

“Bilimni buyuk bil, uqishni ne'mat,
Ikkisi yuksaltar qulni ham albat,

Aql qayda bo'lsa, ulug'lik shunda,
Bilim kimda bo'lsa, buyuklik unda”¹⁰.

Asar o'rta asr turkiy adabiyotining yuksak namunasi sifatida baholanadi. U til, adabiyot va madaniyatni rivojlantirishda asosiy manba sifatida xizmat qilgan, shuningdek, turkiy xalqning tarixiy xotirasi va ma'naviy qadriyatlarini saqlashga yordam bergan. Shu tariqa, Yusuf Xos Hojibning ijodi o'rta asr turkiy adabiyotining eng yorqin yodgorligi bo'lib, uning asarlari bugungi kunda ham adabiyotshunoslik, tarix va axloqiy tarbiya tadqiqotlari uchun bebaho manba hisoblanadi.

Mahmud Koshg'ariy Mahmud Koshg'ariy (1028-1029 yillar atrofida) Issiqko'l janubi-sharqidagi Barsxon shahrida (hozirgi Qirg'iziston hududi) tug'ilgan. U Qoraxoniylar sulolasiga mansub, o'sha davrning yirik madaniy markazlaridan biri bo'lgan hududda o'sib ulg'aygan. U o'z davrida turkiy tillarni tizimli ravishda o'rganishga katta hissa qo'shgan. Mahmud Koshg'ariy ilmiy faoliyati orqali turkiy xalqlarning til, adabiyot va madaniyatini hujjatlashtirishga xizmat qilgan. U o'rta asr turkiy madaniyatining ilmiy va madaniy rivojlanishida muhim rol o'ynagan. Uning eng mashhur asari – “Devonu lug'at-it turk” bo'lib, bu turkiy tilda yozilgan birinchi lug'at hisoblanadi.

Asar nafaqat so'z boyligini yig'ib, turkiy tillarni tadqiq qilgan, balki xalq hayoti, urf-odatlarini va qadriyatlarini ham o'z ichiga olgan. Mahmud Koshg'ariy o'z asarida turkiy tilning fonetikasi, grammatikasi va lug'at boyligini tizimli ravishda yoritgan, bu esa lug'atni ilmiy va amaliy jihatdan bebaho manba sifatida qoldirgan. “Devonu lug'at-it turk” turkiy tillarning tarixiy rivojlanishi, fonetik tizimi, grammatik tuzilishi va lug'at

¹⁰ <https://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/turk/yusuf-xos-hojib-qutadgu-bilik-emin-usmon-tarjimasi>.

boyligini o'rganishda asosiy manba hisoblanadi. Lug'at turkiy tilning shakllanishini va uning o'ziga xos jihatlarini aniqlashda beqiyos ahamiyatga ega.

Asarda turkiy xalqlarning urf-odatlarini, an'analari, qadriyatlarini va ma'naviy dunyosi batafsil tasvirlangan. Bu esa xalqning tarixiy xotirasi va madaniy merosini saqlashga xizmat qiladi. Mahmud Koshg'ariy asarlari keyingi turkologiya, filologiya va adabiyotshunoslik fanlariga mustahkam asos yaratgan. U orqali turkiy tillar, adabiy meros va tarixiy manbalarni o'rganish imkoniyati yuzaga kelgan. Shu tariqa, Mahmud Koshg'ariyning ijodi turkiy til va madaniyat tarixining asosiy poydevorini tashkil etadi. "Devonu lug'at-it turk" nafaqat tilshunoslik, balki tarix, adabiyot va madaniy merosni o'rganishda ham bebaho manba sifatida qadrlanadi.

Ahmad Yugnakiy XII asr oxirida Samarqand yaqinidagi Yugnak qishlog'ida (yoki shahrida) tavallud topgan. U turkiy shoir, mutafakkir va yirik didaktik adabiyot namoyandasi hisoblanadi. U o'z davrida turkiy xalqlar tarixini hujjatlashtirish va qadimiy yozma manbalarni tizimli ravishda qayd etishga katta hissa qo'shgan. Ahmad Yugnakiyning ilmiy faoliyati O'rta Osiyo tarixini o'rganishda muhim poydevor yaratgan va o'rta asr turkiy adabiyotining rivojlanishida alohida o'rin tutadi.

Uning asarlari turkiy xalqlar tarixi va qadimiy yozma manbalarni qayd etish bilan ajralib turadi. Ahmad Yugnakiy tarixiy voqealarni aniq va ravon shaklda bayon qilgan, shuningdek, turkiy xoqonliklar, hukmdorlar faoliyati va xalq hayotini tasvirlashda chuqur tafakkur ko'rsatgan. Uning yozma merosi orqali biz o'rta asr turkiy jamiyatining siyosiy, ijtimoiy va madaniy hayoti bilan tanishish imkoniga egamiz.

Ahmad Yugnakiy asarlarida turk xoqonliklari, hukmdorlar siyosati, urf-odatlar va xalq hayoti batafsil bayon qilingan. Bu yozuvlar xalqning tarixiy xotirasi va madaniy merosini saqlashda muhim manba hisoblanadi. Uning asarlari o'rta asr turkiy tarixiy adabiyotining asosiy manbalaridan biri sifatida qadrlanadi. Matnlar aniq, tushunarli va tarixiy hodisalarni bevosita tasvirlash xususiyatiga ega bo'lib, keyingi tarixiy va adabiy tadqiqotlar uchun tayanch vazifasini bajaradi. Ahmad Yugnakiy merosi turkiy xalqlarning tarixiy tafakkuri, siyosiy va ijtimoiy hayoti haqida boy ma'lumot beradi. Shu bilan birga, uning asarlari milliy til va yozma an'analarning

rivojlanishida ham katta ahamiyatga ega. Ahmad Yugnakiyning ijodi nafaqat tarixiy manba, balki turkiy xalqlarning madaniy, siyosiy va adabiy merosini o'rganishda bebaho vosita hisoblanadi. Uning asarlari bugungi kunda ham tarixshunoslik va adabiyotshunoslikda asosiy tadqiqot manbalaridan biri sifatida keng qo'llaniladi.

Ahmad Yassaviy taxminan XI asrning ikkinchi yarmida (1103-yil atrofida) hozirgi Qozog'istonning Chimkent viloyatiga qarashli Sayram shahrida (qadimiy nomi Isfijob) tug'ilgan. Uning otasi Shayx Ibrohim o'z davrining nufuzli zotlaridan bo'lgan. U o'z davrida turkiy xalqlarda tasavvuf va diniy-ma'naviy qadriyatlarni targ'ib qilish bilan shug'ullangan. Ahmad Yassaviy hayoti va ijodi orqali xalq orasida axloqiy, ma'naviy va diniy tarbiya berishga katta hissa qo'shgan. Uning shaxsiy hayoti, ma'naviy qarashlari va sufiylik tajribasi xalq tomonidan katta hurmat bilan qadrlangan.

Ahmad Yassaviy ijodining eng mashhur asari – “Devonu hikmat” bo'lib, unda sufiylik, axloqiy masalalar va insoniy fazilatlar she'riy uslubda bayon qilingan. Ushbu asar turkiy xalqlarning diniy-ma'naviy hayotini, axloqiy qadriyatlarini va ma'naviy tarbiyasini shakllantirishda muhim vosita bo'lgan. “Devonu hikmat” xalq orasida nafaqat diniy, balki badiiy-estetik qadriyat sifatida qadrlanadi.

Ahmad Yassaviy o'z asarlari orqali turkiy xalqlarda tasavvufiy an'analarni rivojlantirgan, insonning ma'naviy kamoloti, Allohga muhabbat va axloqiy fazilatlarni targ'ib qilgan. U muridlariga axloqiy tarbiya berish, sabr-toqat, sadoqat va mehr-muhabbat kabi qadriyatlarni o'rgatgan. “Devonu hikmat” asari she'riy va badiiy uslubda yozilgan bo'lib, unda o'ziga xos ohangdorlik, ritmik iboralar va tasviriy elementlar mavjud. Shu orqali asar nafaqat ilmiy va ma'naviy, balki estetik qadriyatga ham ega bo'lgan. Ahmad Yassaviy ijodi keyingi turkiy tasavvuf adabiyoti va xalq nasriyoti uchun mustahkam asos bo'lgan. Uning ta'limotlari va she'riy asarlari turkiy xalqlarda diniy-ma'naviy tarbiyaning rivojlanishiga xizmat qilgan. Shu sababli “Devonu hikmat” nafaqat O'rta asr turkiy adabiyotining, balki turkiy madaniy va diniy merosning muhim qismi hisoblanadi. Ahmad Yassaviy ijodi turkiy xalqlarning axloqiy, ma'naviy va diniy qadriyatlarini saqlash, ularni avloddan-avlodga yetkazish va turkiy tasavvuf adabiyotining rivojlanishida bebaho ahamiyatga ega bo'lgan.

X–XII asrlar adabiyoti turkiy xalqlarning tarixiy, madaniy va ma'naviy hayotini aks ettirishda beqiyos ahamiyatga ega. Shu davr asarlari orqali xalqning siyosiy voqealari, urf-odatlar, diniy e'tiqodlari va ijtimoiy hayoti haqida to'liq tasavvurga ega bo'lish mumkin. Bu davr adabiyoti nafaqat tarixiy ma'lumot beradi, balki turkiy xalqlarning ma'naviy qadriyatlari, axloqiy tamoyillari va jamiyatdagi tartib-intizomni shakllantirishga xizmat qilgan.

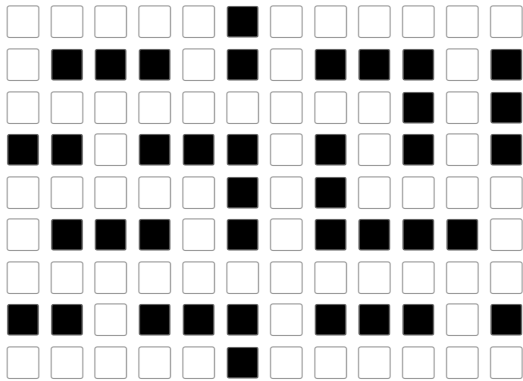
X–XII asrlar adabiyoti til, adabiyot va ilm-fan taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan. Ushbu davr olimlari va shoirlari tilning grammatikasi, fonetikasi va lug'at boyligini rivojlantirib, turkiy adabiyotning ilmiy va badiiy imkoniyatlarini kengaytirgan. She'riyat, epik dostonlar, tarixiy yozuvlar, ilmiy va diniy asarlar bu davr adabiyotining rang-barangligini ko'rsatadi. Shunday qilib, X–XII asrlar adabiyoti turkiy xalqning ilmiy, ma'naviy va madaniy merosini shakllantirgan, tarixiy xotirani saqlagan va keyingi asrlardagi turkiy adabiyot va ilm-fan rivojlanishi uchun poydevor yaratgan. Bu davrning adabiy merosi bugungi kunda ham tarix, tilshunoslik, adabiyotshunoslik va ma'naviy tarbiya sohalarida bebaho manba sifatida qadrlanadi.

Savol va topshiriqlar

1. X–XII asrlar adabiyoti qaysi hududlarda shakllangan?
2. Yusuf Xos Hojibning eng mashhur asari nomini ayting.
3. Mahmud Koshg'ariy qaysi asari bilan mashhur bo'lgan va uning asosiy vazifasi nima?
4. Ahmad Yassaviy qaysi janrdagi asar yaratgan?
5. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asari xalq va hukmdor munosabatlarini qanday yoritadi?
6. Mahmud Koshg'ariy asarining tilshunoslik va madaniy ahamiyati nimada namoyon bo'ladi?

Mavzuni mustahkamlash bo'yicha

KROSSVORD

Gorizontal savollar

1. “Qutadg‘u bilig” asari muallifi.
2. Turk tillari lug‘atini tuzgan alloma.
3. “Hibat ul-haqoyiq” asari muallifi.
4. Tasavvuf shoiri, Yassaviya tariqati asoschisi.
5. Yusuf Xos Hojib yashagan davlat nomi.
6. Ahmad Yassaviy tug‘ilgan shahar.

Vertikal savollar

1. X–XII asrlar adabiyotining asosiy tili.
2. Mahmud Koshg‘ariyning mashhur asari.
3. Ahmad Yugnakiy taxallusi olingan joy nomi.
4. Xos Hojib unvoni berilgan hukmdorlar sulolasi.
5. Didaktik ruhdagi mashhur asar nomi.

Eslatma

- ☐ kataklarga harflar yoziladi
- ☒ kataklar bo‘sh qoldiriladi
- Barcha javoblar mavzuga oid

O‘ZBEK ADABIYOTIDA NOMA JANRI

Reja

1. Noma janri haqida umumiy tushuncha
2. Noma janrining kelib chiqishi va taraqqiyoti
3. O‘zbek adabiyotida noma janrining shakllanishi
4. Mashhur nomalar va ularning mualliflari
5. Noma janrining badiiy xususiyatlari

Noma – bu xat yoki maktub ma’nosini bildiruvchi adabiy janr bo‘lib, u juda qadimiy tarixga ega. Uning ildizlari insoniyatning ilk aloqa vositalariga borib taqaladi. Nomaning dastlabki ko‘rinishlari yozuv hali shakllanmagan davrlarda ham mavjud bo‘lgan. Odamlar o‘z fikrini turli ramziy buyumlar orqali yetkazgan. Masalan, miloddan avvalgi VI asrda skiflar shohi Idantirs tomonidan fors shohi Doro I ga yuborilgan ramziy “maktub” mashhurdir. U kamon o‘qi, sichqon, baqa va qushdan iborat bo‘lib, bu orqali skiflar o‘z yurtini himoya qilishga tayyor ekanini ifodalagan. Bu hodisa noma janrining ramziy va og‘zaki shakllari qadimdan mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi.

Noma janrining ildizlari xalq og‘zaki ijodida ham chuqur o‘rin tutadi. Qadim zamonlarda oshiq-ma’shuqlar o‘rtasidagi xabarlar, elchilar orqali yetkazilgan og‘zaki maktublar, doston va rivoyatlarda uchraydigan xabar almashuvlar – bularning barchasi noma janrining dastlabki ko‘rinishlari hisoblanadi. Masalan, turkiy xalqlar epik ijodida qahramonlarning bir-biriga murojaatlari, salom va xabar yo‘llashlari keyinchalik yozma noma shakliga asos bo‘lgan. Yozuv paydo bo‘lgach, noma alohida adabiy janr sifatida shakllandi. Sharq adabiyotida, xususan, fors-tojik va turkiy adabiyotda maktub yozish san’ati rivojlanib, u badiiy ifoda vositasiga aylandi. Keyinchalik bu an’ana o‘zbek adabiyotida ham davom etib, noma nafaqat oddiy xat, balki badiiy, falsafiy va ijtimoiy mazmunni ifodalovchi muhim janrga aylandi. Shunday qilib, noma janrining ildizlari ramziy buyumlar orqali xabar berishdan boshlab, xalq og‘zaki ijodi va yozma adabiyotgacha bo‘lgan uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonini o‘z ichiga oladi.

O'zbek va umuman turkiy xalq og'zaki ijodidagi ko'plab dostonlarda noma janriga xos elementlar – ya'ni xabar yuborish, maktub o'rnini bosuvchi murojaatlar, elchi orqali so'z yetkazish kabi holatlar uchraydi. Bu elementlar noma janrining shakllanishiga zamin yaratgan.

Quyidagi mashhur dostonlarda noma unsurlarini aniq ko'rish mumkin: Masalan, Barchinoyning Alpomishga turli vositalar orqali xabar yetkazishga urinishi yoki elchilar orqali murojaatlar yuborilishi noma janriga xos holatlardir. Bunday holatlarda qahramon o'z his-tuyg'ularini, sog'inchini va dardini bevosita emas, balki vositachilar orqali ifodalaydi. Bu esa noma janrining asosiy belgilaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, elchilar orqali yuborilgan murojaatlarda faqat oddiy xabar emas, balki badiiy ifoda, samimiy kechinmalar va ma'naviy mazmun mujassam bo'ladi. Qahramonlar ko'pincha o'z sadoqati, va'daga sodiqligi yoki hijron azobini ana shunday noma shaklida yetkazadilar. Bu esa asarga chuqur lirizm va ta'sirchanlik bag'ishlaydi.

Yana bir jihati shundaki, noma janrida xabar yetkazish jarayoni ko'pincha murakkab va sarguzashtlarga boy bo'ladi. Elchilar yo'lda turli to'siqlarga duch kelishi, xabar o'z vaqtida yetib bormasligi yoki noto'g'ri talqin qilinishi mumkin. Bu esa voqealar rivojiga ta'sir ko'rsatib, syujetni yanada qiziqarli qiladi. Bundan tashqari, noma janrida til va uslub alohida ahamiyatga ega. Xabarlar ko'pincha she'riy, obrazli va ta'sirchan tarzda ifodalanadi. Bu esa qahramonlarning ichki kechinmalarini yanada yorqinroq ochib berishga xizmat qiladi. Shu sababli, Barchinoyning Alpomishga xabar yetkazishga urinishi nafaqat syujet unsuri, balki noma janrining muhim badiiy ko'rinishi sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi.

Go'ro'g'li dostonlarida qahramonlar o'zaro elchilar orqali xabar yuboradi. Ayrim o'rinlarda bu xabarlar she'riy yoki obrazli shaklda bo'lib, badiiy noma ko'rinishiga yaqinlashadi. Bunday xabarlar oddiy ma'lumot yetkazish vositasi bo'lib qolmay, balki qahramonlarning ichki kechinmalari, orzu-intilishlari va ruhiy holatini ham ifodalab beradi. Elchilar orqali yuborilgan bu murojaatlarda ko'pincha hurmat, sadoqat va do'stlik tuyg'ulari aks etadi. Qahramonlar bir-biriga murojaat qilarkan, o'z niyatini bevosita aytish bilan birga, uni badiiy bezaklar, o'xshatish va ramzlar orqali

yanada ta'sirchanroq qilib ifodalaydi. Shu jihatdan bunday xabarlar noma janrining muhim xususiyatlarini o'zida mujassam etadi. Shuningdek, bu xabarlar orqali voqealar rivoji ham ta'minlanadi. Elchi olib kelgan xabar asosida qahramonlar qaror qabul qiladi, safarga o'tlanadi yoki muayyan harakatlarni amalga oshiradi. Natijada, noma shaklidagi murojaatlar nafaqat badiiy vosita, balki syujetni harakatga keltiruvchi omil sifatida ham xizmat qiladi. Yana bir muhim jihat shundaki, bunday xabarlar ko'pincha she'riy ohangda, qofiyali yoki tasviriy iboralar bilan boyitilgan bo'ladi. Bu esa dostonning estetik qiymatini oshirib, tinglovchiga kuchli badiiy ta'sir o'tkazadi. Shu sababli Go'ro'g'li dostonlaridagi elchilar orqali yuborilgan xabarlar noma janriga xos badiiy ifoda shakli sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, dostonlarda noma janriga xos elementlar quyidagi ko'rinishlarda uchraydi:

- 1) elchi orqali xabar yuborish
- 2) oshiq-ma'shuqning sog'inchli murojaatlari
- 3) uzoqdagi qahramonga yetkaziladigan gap-so'zlar
- 4) ramziy yoki she'riy "maktub"lar

Shu jihatlar keyinchalik yozma adabiyotda mustaqil noma janri sifatida shakllanishiga asos bo'lgan.

Xorazmiy – XIV asr o'zbek adabiyoti namoyandalaridan biri bo'lib, turkiy tilning badiiy imkoniyatlarini keng namoyon qilgan ijodkorlardan hisoblanadi. U mumtoz adabiyotimizda noma janrini shakllantirish va rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. "Muhabbatnoma" – Xorazmiyning eng mashhur asari bo'lib, o'zbek adabiyotidagi ilk noma (maktub shaklidagi asar) janrining yorqin namunasi hisoblanadi. Asar ishqiy-lirik ruhda yozilgan bo'lib, oshiqning ma'shuqaga bo'lgan muhabbati, sog'inchi, iztirobi va sadoqati badiiy ifoda etiladi. Har bir nomada oshiqning turli ruhiy kechinmalari bayon qilinadi. Maktub shakli orqali ichki tuyg'ular samimiy va ta'sirchan yetkaziladi. Asarda pok va samimiy muhabbat kuylanadi. Oshiq o'zining ma'shuqaga bo'lgan cheksiz muhabbatini, hijron azobini, visol umidini izhor qiladi. Asarda insoniy sadoqat, vafo, sabr, go'zallikka oshuftalik kabi tuyg'ular asosiy o'rin egallaydi. Shuningdek, asarda o'sha davr ijtimoiy muhitiga oid ayrim tasvirlar

ham uchraydi. Bu esa asarning nafaqat lirik, balki ma'lum darajada tarixiy ahamiyatga ham ega ekanini ko'rsatadi. Asar turkiy (eski o'zbek) tilida yozilgan. Lirik kechinmalar kuchli va samimiy ifodalangan. Badiiy tasvir vositalariga boy (tashbeh, isti'ora, mubolag'a va boshqalar) mavjud. She'riy shaklda yozilgan. Oshiq va ma'shuqa obrazlari orqali muhabbat falsafasi ochib berilgan. Tilining ravonligi va ohangdorligi bilan ajralib turadi.

“Muhabbatnoma” o'zbek mumtoz adabiyotida noma janrining rivojlanishiga asos solgan asarlardan biridir. U keyingi davr adiblariga kuchli ta'sir ko'rsatgan va turkiy tilda lirik asarlar yaratish an'anasini mustahkamlagan. Xorazmiy ijodi o'zbek adabiy merosida muhim o'rin tutadi va “Muhabbatnoma” asari uning badiiy mahoratini yorqin namoyon etadi.

“Muhabbatnoma” taxminan 1353-yilda yozilgan. Asar Oltin O'rda hukmdorlaridan biri – Muhammad Xo'jabekga bag'ishlangan deb hisoblanadi. U eski o'zbek (chig'atoy) tilida yozilgan. Asar noma janrida yozilgan bo'lib, unda oshiqning ma'shuqaga yo'llagan maktublari jamlangan. “Muhabbatnoma” 11 ta nomadan (maktubdan) iborat:

6 tasi turkiy tilda

7 tasi fors tilida yozilgan

Bu holat o'sha davr adabiy muhitida ikki tillilik an'anasi mavjud bo'lganini ko'rsatadi. Asarda oshiqning ma'shuqaga bo'lgan muhabbati, sog'inchi, iztiroblari va sadoqati badiiy ifodalanadi. Har bir noma alohida ruhiy holatni aks ettiradi. Shu sababli bu asar nafaqat muhabbat mavzusidagi lirik yodgorlik, balki o'zbek yozma adabiyotining muhim bosqichini belgilovchi nodir asar hisoblanadi.

Xo'jandiy XIV asrning ikkinchi yarmi va XV asrning birinchi choragida yashab o'tgan iste'dodli o'zbek shoirlaridan biridir. Undan bizga masnaviy yo'lida yozilgan “Latofatnoma” dostoni yetib kelgan. Shoirning hayoti, yashagan davri, asarlari haqida to'liq ma'lumotlar yo'q. “Latofatnoma” asarining bizgacha beshta qo'lyozma nusxasi yetib kelgan. Shulardan biri uyg'ur qolganlari arab yozuvida.

Bular:

1) Uyg'ur yozuvli Kobul nusxasi (Bibliothèque du Musée de Kaboul, 10)

2) London nusxasi (British Museum, Add. 7914) 914/1509 yili arab xatida ko‘chirilgan;

3) Istanbul nusxasi(Millet Kütüphanesi, Arab Numara 86);

4) Istanbul nusxasi(Millet Kütüphanesi, Arab Numara 1221);

5) Kanada nusxasi (Prof.Dr. Eleazar Birnbaum collection) Uyg‘ur yozuvli qo‘lyozma Kobuldagi Afg‘oniston davlat milliy arxivida saqlanmoqda.

E.Fozilov o‘z kitobida uyg‘ur va arab yozuvli qo‘lyozmalarning faksimilini keltirgan. Qo‘lyozma xijriy 893 (milodiy 1488) yili Yazd hukumdori Amir Jaloliddin Chaqmoq buyrug‘iga ko‘ra ko‘chirilgan. Asar tugagandan keyin “Tamam boldi Laṭāfat-nāma, biḥin yil zulqada ayīniḡ on ikisidā pančsamba kūni tarix sekiz yüz toqsan üçtä”¹¹ deb yozilgan.

Sayid Ahmad, Sa‘idiy (XIV-asrning oxiri XV-asrning 1-yarmi) o‘zbek mumtoz shoiri – Sohibqiron Amir Temurning uchinchi o‘g‘li bo‘lmish Mironshohning farzandi. “U adabiy ijod bilan mashg‘ul bo‘lib, davlat idora ishlarida deyarli qatnashmagan. Turkiy va forsiyda she‘rlar yozib, devon tartib bergan hamda noma janrida “Taashshuqnoma” (“Oshiqlar maktublari”, Navoiy ta’biricha, “Latofatnoma”) dostonini yaratgan (1435—36). Dostonni amakisi Shohruh mirzoga bag‘ishlagan. Asar Xorazmiy “Muhabbatnoma”si va Xo‘jandiy “Latofatnoma”siga tatabbu qilingan. Nazira qonuniyatlariga ko‘ra, asar tuzilishi, maktublar soni (10 ta) jihatidan ham yuqoridagi asarlarga o‘xshash. Masnaviy maktublar, g‘azal va boshqa lirik janrlar bilan qorishiq”¹².

“Taashshuqnoma” o‘zbek adabiyoti tarixida noma janrining rivojlanish yo‘llarini, XV-asr o‘zbek adabiy tilini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Asar orqali o‘sha davr adabiy muhitining o‘ziga xos jihatlari, ijodiy an‘analari va badiiy tafakkuri haqida qimmatli ma’lumotlar olish mumkin. Unda qo‘llangan til vositalari, iboralar va uslubiy xususiyatlar XV-asr o‘zbek adabiy tilining shakllanish jarayonini yoritishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, “Taashshuqnoma” noma janrining mukammal namunasi sifatida, bu janrning badiiy imkoniyatlarini keng namoyon etadi.

¹¹ Sertkaya 1977, 16

¹² <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/sayid-ahmad-taashshuqnoma>.

Asarda maktublar orqali ishqiy kechinmalar, sadoqat, hijron va visol orzulari chuqur va ta'sirchan tarzda ifodalangan. Bu esa o'quvchiga nafaqat estetik zavq bag'ishlaydi, balki o'sha davr insonlarining ruhiy olamini his etishga yordam beradi. Asarning yagona qo'lyozma nusxasi Londondagi Britaniya muzeyida, fotonusxasi O'zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik institutida saqlanadi. Bu holat asarning noyob va bebaho manba ekanini ko'rsatadi. Shu bois "Taashshuqnoma" nafaqat adabiy, balki tarixiy va filologik jihatdan ham katta ilmiy ahamiyatga ega asar hisoblanadi.

Savol va topshiriqlar

1. "Taashshuqnoma" orqali XV-asr o'zbek adabiy tilini qanday o'rganish mumkin?
2. Asarda noma janrining qanday xususiyatlari aks etgan?
3. Maktublar orqali qahramonlarning ichki kechinmalari qanday ifodalangan?
4. Asarning badiiy qiymatini nimalar belgilaydi?
5. "Taashshuqnoma"ning hozirgi adabiyotshunoslikdagi ahamiyati nimada?

Mavzuni mustahkamlash uchun test topshirig'i

1. "Taashshuqnoma" asari muallifi kim?

- A) Alisher Navoiy
- B) Sayid Ahmad (Sa'idiy)
- C) Bobur
- D) Xorazmiy

2. "Taashshuqnoma" qaysi asrda yaratilgan?

- A) 13-asr
- B) 14-asr
- C) 15-asr
- D) 16-asr

3. “Taashshuqnoma” qaysi janrga mansub?

- A) G‘azal
- B) Qasida
- C) Noma
- D) Ruboiy

4. Asar kimga bag‘ishlangan?

- A) Amir Temurga
- B) Boburga
- C) Shohruh mirzoga
- D) Husayn Boyqaroga

5. “Taashshuqnoma”da nechta maktub mavjud?

- A) 5 ta
- B) 8 ta
- C) 10 ta
- D) 12 ta

6. Asar qaysi asarlarga tatabbu qilingan?

- A) “Xamsa” va “Boburnoma”
- B) “Muhabbatnoma” va “Latofatnoma”
- C) “Qutadg‘u bilig” va “Devonu lug‘otit turk”
- D) “Zafarnoma” va “Shayboniynoma”

7. Noma janrining asosiy xususiyati nimada?

- A) Faqat tarixiy voqealarni bayon etadi
- B) Maktub shaklida yoziladi
- C) Faqat she‘riy bo‘ladi
- D) Dialog shaklida yoziladi

8. “Taashshuqnoma”da qanday janrlar qorishib kelgan?

- A) Roman va hikoya
- B) Drama va tragediya
- C) Masnaviy, gʻazal va boshqa lirik janrlar
- D) Faqat qasida

9. Asarning yagona qoʻlyozma nusxasi qayerda saqlanadi?

- A) Toshkentda
- B) Samarqandda
- C) Londondagi Britaniya muzeyida
- D) Buxoroda

10. “Taashshuqnoma”ning ilmiy ahamiyati nimada?

- A) Faqat tarixiy voqealarni beradi
- B) 15-asr adabiy tilini oʻrganishda muhim manba
- C) Faqat diniy asar
- D) Faqat siyosiy asar

XIII–XVI ASRLAR ADABIYOTI

Reja

1. XIII-XVI asrlarda Markaziy Osiyodagi ijtimoiy-madaniy hayot
2. Turkiy adabiy tilning shakllanishi va rivoji
3. Tasavvufiy va didaktik adabiyotning yetakchi yo‘nalishga aylanishi
4. Pahlavon Mahmud va Rabg‘uziy ijodining g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari
5. Sayfi Saroyi asarlarining adabiyot tarixidagi o‘rni

Bu davr o‘zbek mumtoz adabiyotining shakllanish va yuksalish bosqichi hisoblanadi. XIII-XVI asrlarda adabiy jarayon ijtimoiy-siyosiy hayot, madaniy muhit hamda ilm-fan taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlandi. Ayniqsa, turkiy xalqlarning siyosiy maydonda mustahkam o‘rin egallashi badiiy ijodning ona tilida yaratilishiga keng yo‘l ochdi. Natijada adabiyotning mavzu doirasi kengaydi, janrlar takomillashdi, badiiy til sayqal topdi.

Adabiyotda turkiy tilning mavqei keskin oshdi. Avvallari asarlar asosan arab va fors tillarida yozilgan bo‘lsa, bu davrga kelib turkiy til ilmiy va badiiy ijod tili sifatida mustahkamlandi. Bu hol keyinchalik Alisher Navoiy ijodida o‘zining eng yuqori cho‘qqisiga ko‘tarildi. Turkiy tilda yozilgan asarlar nafaqat saroy ahli, balki keng xalq ommasi uchun ham tushunarli bo‘ldi. Bu davr adabiyotida diniy-axloqiy, tasavvufiy va dunyoviy yo‘nalishlar bir-biri bilan uyg‘un holda rivojlandi. Tasavvuf ta’limoti insonning ma’naviy kamoloti, komil inson g‘oyasi, nafsni poklash, sabr-qanoat, halollik kabi masalalarni badiiy talqin etishda muhim o‘rin tutdi. Diniy ruhdagi asarlarda payg‘ambarlar qissalari, islomiy qadriyatlar, axloqiy pand-nasihatlar yetakchi bo‘ldi. Shu bilan birga, ishqiy-lirik, ijtimoiy hayotga oid, insoniy kechinmalarni ifodalovchi dunyoviy asarlar ham yaratildi.

Bu davrda tarjima adabiyoti vujudga keldi va rivojlandi. Mashhur asarlar turkiy tilga o‘girildi, ba’zilar esa erkin ijodiy qayta ishlanib, yangi badiiy asar darajasiga ko‘tarildi. Bu jarayon adabiy aloqalarni mustahkamlab, turkiy adabiy tilning boyishiga xizmat qildi. Adabiyotda nasr va nazm birgalikda taraqqiy etdi. She’riyatda ruboiy, g‘azal, qasida, masnaviy kabi janrlar rivojlangan bo‘lsa, nasrda qissa, hikoyat,

pandnoma, tarixiy va diniy asarlar yaratildi. Nasriy asarlarda sodda, xalqchil uslubning qo'llanishi adabiyotning ommaviylashuviga sabab bo'ldi. Shuningdek, bu davr adabiyotining yana quyidagi muhim xususiyatlarini ko'rsatish mumkin:

- badiiy tasvir vositalari boyidi, poetik mahorat oshdi
- xalq og'zaki ijodi an'analari yozma adabiyotga kuchli ta'sir ko'rsatdi
- adabiyotda inson shaxsiga e'tibor kuchaydi
- axloqiy-didaktik ruh yetakchi yo'nalishlardan biriga aylandi
- noma, qissa, ruboiy kabi yangi yoki takomillashgan janrlar yuzaga keldi
- adiblar ijodida vatan, adolat, mardlik, sadoqat, ilm-ma'rifat kabi g'oyalar ulug'landi

Umuman olganda, bu davr adabiyoti g'oyaviy-badiiy jihatdan yetuk, til va uslub jihatidan boy, janrlar rang-barangligi bilan ajralib turadi. U o'zbek mumtoz adabiyotining keyingi taraqqiyoti uchun mustahkam poydevor yaratdi.

Adabiyot saroy va xalq hayoti bilan bog'landi – bu davrda ijodkorlarning faolligi nafaqat saroy muhitida, balki xalq orasida ham keng tarqaldi. Ilgari adabiyotning ko'p qismi hukmdorlar, saroy hayoti va davlat boshqaruvi bilan bog'liq bo'lgan bo'lsa, endi yozuvchilar va shoirlar o'z e'tiborini xalq hayoti, uning kundalik mehnati, orzu-intilishlari va axloqiy qadriyatlariga qaratdilar. Shu bilan birga, ularning asarlarida insoniy fazilatlar – halollik, mehnatsevarlik, sadoqat, vatanparvarlik va mehr-oqibat kabi tushunchalar keng yoritila boshladi.

Saroy adabiyoti odatda hukmdorlarni madh etish, siyosiy voqealarni yoritish va davlatning qudratini ko'rsatishga xizmat qilgan bo'lsa, xalq adabiyoti esa ko'proq hayotiy realistik janrlarni o'z ichiga olgan. Bu esa adabiyotning hayotiy ahamiyatini oshirdi, chunki u xalqning o'zini tanishiga, tarbiyalanishiga va ma'naviy dunyosini boyitishiga xizmat qilgan. Shuningdek, ijodkorlar xalq orasida mashhurlik qozonishi natijasida adabiyotning ommaviyligi kuchaydi. Kitoblar, qo'shiqlar va bitiklar orqali fikr va tasavvurlar keng tarqaldi, ma'naviy meros avloddan avlodga yetkazildi. Shu tariqa, adabiyot nafaqat saroyda yuqori tabaqa uchun mo'ljallangan buyuk san'at shakli sifatida, balki oddiy xalq hayotini aks ettiruvchi, ijtimoiy masalalarni yorituvchi va tarbiyaviy funksiyani bajarayotgan vosita sifatida rivojlandi.

Natijada, adabiyot hayotiylik kasb etdi, ya'ni u inson ruhiyati, ijtimoiy muhit va tarixiy voqealarni aks ettirishda asosiy vosita bo'ldi. Shu bilan birga, xalqning orzu-intilishlari, qadriyatlari va mehnat tajribasi adabiyot orqali e'tiborga sazovor bo'ldi, bu esa ijodkorlar uchun yangi mavzular, janrlar va badiiy ifoda vositalarini yaratishga turtki berdi.

Tasavvuf g'oyalari kuchaydi – komil insonni tarbiyalash, nafsni tiyish, sabr, qanoat, tavba, halollik, mehr-muhabbat va ilohiy ishq kabi tushunchalar o'zbek adabiyotining markaziy g'oyalariga aylandi. Ayniqsa, tasavvuf adabiyoti orqali insonning ichki dunyosi, ruhiy poklanish, ma'naviy yetuklik va Alloh bilan bog'lanish masalalari keng yoritila boshlandi. Shu tariqa, tasavvuf adabiyoti faqat diniy e'tiqodni emas, balki insonning ma'naviy o'sishi, axloqiy tarbiyasi va ichki dunyo boyligini rivojlantirishga xizmat qiladigan badiiy vosita sifatida shakllandi.

Tasavvufiy asarlar ko'pincha insonning o'zini anglash yo'li, ruhiy intilishlari va ma'naviy sinovlarini aks ettiradi. Shu sababli, she'riyatda va nasrda inson ruhining ichki kurashlari, sabr va qanoat, tavba va halollik, ilohiy ishq kabi tushunchalar asosiy g'oya sifatida ko'tariladi. Shunday qilib, tasavvuf orqali inson ruhiy dunyosini ochib berish adabiyotning yetakchi yo'nalishlaridan biriga aylandi. Bu yo'nalish nafaqat she'riyatda, balki nasr va dostonlarda ham yaqqol ko'zga tashlanadi, shuningdek, o'quvchini ma'naviy yetuklik, axloqiy fazilatlarni rivojlantirishga undaydi.

Didaktik ruh ustun bo'ldi – o'zbek adabiyoti tarixida asarlar pand-nasihat, axloqiy tarbiya, ilm-ma'rifatga undash, to'g'rilik va adolatni ulug'lash kabi g'oyalar bilan boyitilgan. Bu davrda adabiyot insonni ma'naviy jihatdan kamol topishiga xizmat qiluvchi vosita sifatida qaralgan. Shoir va adiblar o'z asarlarida jamiyatni tarbiyalash, insonni halol, mehnatsevar va adolatli bo'lishga undashni maqsad qilgan. Shunday qilib, o'zbek adabiyotining badiiy asarlari nafaqat estetik zavq baxsh etadi, balki insonni komillikka yetkazuvchi vosita sifatida qaralgan. Shoir va adiblar o'z asarlari orqali jamiyatni tarbiyalash, axloqiy qadriyatlarni mustahkamlash, ilm va ma'rifatga chorlash, adolat va to'g'rilikni ulug'lashga intildilar. Bu esa adabiyotning ijtimoiy va ma'naviy ahamiyatini yanada oshirdi.

Qissa va dostonchilik rivojlandi – O‘zbek adabiyotida payg‘ambarlar hayoti, tarixiy shaxslar va afsonaviy qahramonlar haqida qissalar yaratish an‘anasi qadimdan mavjud bo‘lgan. Bu qissalar xalq orasida voqeabandlikni kuchaytirish, tarixiy hodisalarni yodda saqlash va ijtimoiy hamda ma‘naviy g‘oyalarni yetkazish vositasi sifatida xizmat qilgan. Ular nafaqat voqealarni tasvirlash bilan cheklanib qolmasdan, balki xalqning hayotiy tajribasi, qadriyatlari va axloqiy qadriyatlarini o‘quvchiga sodda va tushunarli tarzda yetkazishga yordam bergan. Shu davrda syujetli asarlar ko‘payib, ular turli mavzularni qamrab olgan: tarixiy voqealar, shohlar va ularning yurishlari, janglar, xalq qahramonlari, shuningdek, diniy va axloqiy darslar bilan bog‘liq hikoyalar. Bunday qissalar nafaqat hikoya qilish vositasi sifatida, balki xalqni tarbiyalash, odob-axloqni shakllantirish va yosh avlodni ma‘naviy yo‘l-yo‘riq bilan ta‘minlash maqsadini ham ko‘zlagan.

Qissalarning o‘ziga xosligi shundaki, ular ko‘pincha badiiy va obrazli vositalar bilan boyitilgan: qahramonlar orqali fazilatlar va kamchiliklar namoyon etilgan, voqealar dramatik sahnalar orqali jonli tasvirlangan. Shu bilan birga, bu qissalar xalqning tarixiy ongini rivojlantirish, ularga milliy o‘zlikni his ettirish va tarixiy merosni avlodlarga yetkazish funksiyasini ham bajargan. Natijada, o‘zbek qissachiligi nafaqat badiiy adabiyot sifatida, balki ma‘naviy tarbiya va ijtimoiy hayotni uyg‘unlashtiruvchi vosita sifatida ham qadrlanib, o‘zbek adabiy merosining muhim qismiga aylangan.

Payg‘ambarlar hayoti asosida yaratilgan qissalar orqali odamlarni axloqiy fazilatlarni rivojlantirishga chaqirishgan. Masalan, Islom dini qahramonlari, ularning sabri, sadoqati, halolligi va odamlar bilan bo‘lgan munosabati orqali adabiyot axloqiy tarbiya vositasi sifatida ishlatilgan. Shu bilan birga, bu qissalar orqali diniy tushunchalar oddiy va tushunarli shaklda xalq orasiga yetkazilgan.

Tarixiy shaxslar –Amir Temur, Mirzo Ulug‘bek, Alisher Navoiy kabi buyuk hukmdorlar va adiblar hayoti qissalar shaklida hikoya qilinib, ularning jasorati, dono qarorlari va xalqini himoya qilish fazilatlari ta‘kidlangan. Masalan, Amir Temur hayotiga bag‘ishlangan xalq rivoyatlari uning mardligi, adolati va davlat boshqaruvi

bilan bog‘liq qadriyatlarni o‘quvchiga yetkazadi. Bu qissalar orqali tarixiy haqiqat badiiy shaklda saqlanadi va avlodlar ongiga yetkaziladi.

Qissalar va dostonlar syujetli, dramatik va hayajonli bo‘lib, ularni o‘qish yoki eshitish jarayonida o‘quvchi yoki tinglovchi voqealar rivojiga yaqin bo‘lib, hissiy jihatdan jalb qilinadi. Shu tariqa, diniy, tarixiy va axloqiy g‘oyalar xalqchil va tushunarli shaklda yetkaziladi. Bu janrlar orqali insonni ma’naviy yetuklikka, halollik va adolatga intilish, sabr-toqat va mehr-muhabbat kabi fazilatlarni rivojlantirishga undashga e’tibor qaratilgan. Shu bois, qissalar va dostonlar nafaqat badiiy asar, balki tarbiyaviy vosita sifatida ham o‘zining ahamiyatini saqlab keladi.

Turkiy til nufuzi oshdi – turkiy til badiiy ijodning asosiy vositasiga aylanishi o‘zbek adabiyoti tarixida muhim burilish nuqtasi bo‘ldi. Ilgari arab va fors tillari hukmron bo‘lib, ilmiy, diniy va badiiy asarlar shu tillarda yaratilgan. Ammo 15–16-asrlardan boshlab turkiy tilda yirik badiiy asarlar yaratila boshladi, bu esa milliy adabiy tilning shakllanishi va boyishiga turtki berdi. Shu davrda turkiy til nafaqat xalq tilining, balki ilmiy, falsafiy va badiiy ijodning ham asosiy vositasi sifatida mustahkam o‘rin egalladi.

Turkiy tilda yirik asarlar yaratish milliy identifikatsiya va madaniy merosni mustahkamlashga xizmat qildi. Shunday qilib, turkiy tilning badiiy ijoddagi roli milliy adabiy tilni shakllantirish, boyitish va mumtoz adabiyot taraqqiyotiga zamin yaratishda beqiyos ahamiyat kasb etdi. Bu jarayon nafaqat adabiyot, balki madaniyat, tarix va milliy o‘zlik rivojiga ham katta hissa qo‘shdi.

She’riy va nasriy janrlar birgalikda taraqqiy etdi – o‘zbek mumtoz adabiyotida g‘azal, ruboiy, masnaviy janrlari bilan bir qatorda nasriy qissa va hikoyalar ham yaratila boshlandi. Bu davrda adiblar nafaqat she’riyat orqali, balki proza orqali ham inson ruhiyati, axloqiy qadriyatlar, jamiyat hayoti va tarixiy voqealarni yoritishga intildilar. Shu tariqa, nasr janri ham badiiy ifoda vositasi sifatida rivojlandi va xalq o‘rtasida keng tarqaldi.

Tarjima va ijodiy qayta ishlash an’anasi yuzaga keldi – o‘zbek mumtoz adabiyotida mashhur asarlar turkiy ruh va milliy uslub asosida yangicha talqin qilina boshladi. Bu jarayon adabiyotda nafaqat badiiy yangiliklarni, balki milliy o‘zlikni

mustahkamlashni ham ta'minladi. Ilgari arab va fors adabiy an'analari hukmron bo'lgan bo'lsa, endi turkiy til va xalqning milliy dunyoqarashi badiiy ijodning asosiy ruhiga aylandi. Shu tariqa, ijodkorlar qadimiy mavzularni va mashhur hikoya, doston yoki rivoyatlarni o'zbek xalqining ruhiyatiga moslab, yangi badiiy talqin bilan yaratishga intildilar.

Badiiy til va uslub sayqal topdi – o'zbek mumtoz adabiyotida tasviriy vositalar, ramz va timsollar keng qo'llanildi, bu esa badiiy ifodaning boyligi va chuqurligini oshirdi. Ijodkorlar o'z asarlarida voqealarni, obrazlarni va g'oyalarni nafaqat so'z bilan, balki belgilar, ramzlar va timsollar orqali ham yetkazishga intildilar. Shu orqali adabiyot o'quvchida nafaqat estetik zavq uyg'otdi, balki fikr, tushuncha va ma'naviy mazmunni yanada chuqurroq etkazdi.

Xalq og'zaki ijodining ta'siri kuchaydi – o'zbek adabiyotining rivojlanishi bilan bir qatorda, maqol, hikmatli so'zlar, rivoyat va afsonalar ham yozma adabiyotga kirib kela boshladi. Ilgari bu shakllar asosan og'zaki ijod sifatida xalq orasida tarqalgan bo'lsa, endi ularni yozma shaklda saqlash va ilmiy doiralarda tahlil qilish imkoniyati paydo bo'ldi. Shu tariqa, xalq donishmandligi va hayotiy tajribasi yozma adabiyot orqali avlodlarga yetkazila boshladi.

Inson va uning ma'naviy kamoloti markaziy mavzuga aylandi – o'zbek mumtoz adabiyotida adabiyotning bosh qahramoni komillikka intiluvchi shaxs sifatida tasvirlanadi. Bu qahramonlar nafaqat voqealarning markazida turadi, balki ularning ruhiy o'sishi, axloqiy qarorlari va ma'naviy kamolga intilishi badiiy asarning asosiy g'oyasini tashkil qiladi. Shu tariqa, adabiyot orqali o'quvchi insoniy fazilatlar, axloqiy qadriyatlar va ma'naviy yetuklik konsepsiyasini o'rganadi.

Bu davrda eski o'zbek adabiy tilining shakllanishi va me'yorlashuvi jarayoni ancha tezlashdi. Adabiy til nafaqat og'zaki nutqdan ajralib chiqdi, balki o'zining boy lug'at tarkibi, grammatik qurilishi va badiiy ifoda imkoniyatlari bilan mustaqil adabiy til darajasiga ko'tarila boshladi. Turkiy tilning ijtimoiy-siyosiy hayotdagi mavqei ortgani sari unda ilmiy, diniy va badiiy asarlar yaratish an'anasi kuchaydi. Natijada tilning uslubiy imkoniyatlari kengaydi, adabiy me'yorlar shakllandi.

Arab va fors tillari bilan bir qatorda turkiy til ijod tili bo'lib mustahkamlandi – Avvalgi davrlarda ilm-fan va adabiyot asosan arab va fors tillarida yaratilgan bo'lsa, endilikda turkiy tilda yirik badiiy asarlar yozila boshlandi. Bu hol milliy tilning nufuzi oshishiga, uning adabiy til sifatida tan olinishiga olib keldi. Turkiy til orqali keng xalq ommasiga murojaat qilish imkoniyati paydo bo'ldi.

Badiiy uslub boyidi – tilning tasviriy imkoniyatlari kengaydi, o'xshatish, sifatlash, mubolag'a, tazod, tanosib, talmeh kabi badiiy san'atlar faol qo'llanila boshlandi. Ramziy obrazlar, majoziy ifodalar, hikmatli so'zlar adabiy nutqni yanada ta'sirchan va jozibador qildi.

She'riy janrlar takomillashdi – g'azal, ruboiy, qasida, masnaviy, tuyuq kabi janrlar shaklan va mazmunan mukammallashdi. Vazn va qofiya tizimi aniq me'yorlarga tushdi. Lirik kechinmalarni ifodalash imkoniyati kengaydi, ishqiy, tasavvufiy va falsafiy she'riyat rivojlandi.

Nasriy asarlar ko'paydi – qissa, hikoyat, tarixiy va diniy asarlar, pandnoma va tarjima asarlari yaratildi. Nasr sodda, ravon va xalqchil uslubda yozila boshladi. Bu esa adabiyotning ommaviylashuviga xizmat qildi. Shuning uchun XIII–XVI asrlardagi shakllanish bosqichi sifatida alohida ahamiyatga ega.

Pahlavon Mahmud (1247-1326) Xorazmning qadimiy markazlaridan biri – Urganch (Gurganj) shahrida tug'ilgan. Bu davrda Xorazm ilm-fan, savdo va madaniyat rivojlangan yirik hududlardan biri edi. U nafaqat shoir, balki mashhur polvon, kuchli bahodir sifatida ham xalq orasida shuhrat qozongan. Rivoyatlarga ko'ra, u ko'plab kurashlarda g'olib bo'lgan va o'z kuchini doimo ezgulik yo'lida ishlatgan. U hunar egasi bo'lib, po'stindo'zlik (kosibchilik) bilan shug'ullangan. Bu hol uning oddiy xalq hayotiga yaqin bo'lganini ko'rsatadi. Tasavvuf ilmini chuqur egallab, Kubraviya tariqati ta'limotiga amal qilgan, komil inson g'oyasini o'z hayoti va ijodida targ'ib etgan. U zamondoshlari tomonidan dono, halol, saxovatli, kamtar va adolatparvar inson sifatida e'tirof etilgan. Vafotidan so'ng uning maqbarasi Urganchda barpo etilib, muqaddas ziyoratgohga aylangan. U haqida ko'plab rivoyatlar mavjud.

Manoqibda hikoya qilinishicha, "Pahlavon Mahmud Hindistonda ekan chog'ida hindlar tarafini olib urushga qatnashadi. Hindiston podshohi Ray Ropoy Cho'nani

o‘limdan qutqazadi. Mana shundan keyin Hindiston podshohi mamnun bo‘lib, Pahlavonga qarab: “Tila tilagingni” deydi. Pahlavon molu dunyo, oltin, kumush talab qilmay, bir vaqtlar Hindistonga asir tushgan xorazmliklarni ozod qilishni iltimos etadi. Hindiston podshohi Pahlavon Mahmudning iltimosini bajo keltirib, xorazmlik tutqunlarni ozod etadi, yo‘l xarajatlarini berib, Xorazmga qaytaradi. Manaqibda hikoya qilinishicha, Pahlavon Mahmud Xiva yaqinida Chingizxonga qarshi urushda halok bo‘lgan pahlavonlar qabri ustida maqbara barpo etgan va bu maqbaraning vayronalari hanuzgacha saqlanadi”.¹³

Pahlavon Mahmudning bizgacha yetib kelgan adabiy merosi asosan ruboiylardan iborat. Ruboiylarida hayotning ma’nosi, insonning jamiyatdagi o‘rni, nafs bilan kurash, ruhiy poklanish kabi falsafiy va tasavvufiy masalalar chuqur yoritilgan. Shuni ham qayd qilish lozimki, Pahlavon Mahmud Xayyomning oddiy taqlidchisi emas, aksincha, u o‘zining zakovat va iste’dodi, mushohada kuchi jihatidan Xorazm Xayyomidir. Sharq adabiyotida teran mazmunli, nafis va o‘ynoqi ruboiylarni “xayyomona»”deb atash odat bo‘lib ketgan. Shu mantiqdan chiqib baho berganda, Pahlavon Mahmudning san’atkorona ruboiylari hammasi ham xayyomonadir. Bu ruboiylar yonma-yon turganda, qaysi biri Xayyomniki-yu, qaysi biri Pahlavon Mahmudniki ekanini farq qilish qiyin.

*Qora tosh sira ham bo‘lmas lojuvard,
Toza qalbga yuqmas aslo changu gard,
Quloq solgin Puryoyvaliy so‘ziga,
Qo‘rqoqlardan biron chiqqanmidi mard!*

*Davronda ko‘p ko‘zni men giryon ko‘rdim,
Neki balo bo‘lsa beomon ko‘rdim,
Nuh ming yil yashadi, ko‘rdi bir to‘fon,
Men Nuh bo‘lmasam ham ming to‘fon ko‘rdim.*

¹³ <https://kh-davron.uz/kutubxona/multimedia/pahlavon-mahmud-ruboiylar-toxtasin-jalolov-puryoyvali>.

U she'rlarida murakkab badiiy tasvirlardan ko'ra sodda, lo'nda va hikmatli uslubni afzal ko'rgan. Shoir insonni:

- mardlikka
- halollikka
- saxovatga
- kamtarlikka
- vafodorlikka chaqiradi.

Uning ruboiylarida dunyo o'tkinchiligi, boylikka berilmaslik, insoniylikni ulug'lash g'oyalari yetakchi o'rin tutadi. Tasavvufiy ruhdagi she'rlarida ilohiy ishq, ruhiy komillik, qalb pokligi masalalari badiiy talqin etiladi. Pahlavon Mahmud ruboiychilik taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan ijodkorlardan biridir. Uning asarlari o'zbek mumtoz adabiyotida falsafiy va tasavvufiy lirikaning yorqin namunasi hisoblanadi.

Shoir ijodida ilgari surilgan axloqiy g'oyalar bugungi kunda ham o'z tarbiyaviy ahamiyatini yo'qotmagan. U xalq orasida nafaqat shoir, balki piri komil, mardlik va insoniylik timsoli sifatida qadrlanadi. Uning ijodi keyingi davr tasavvufiy adabiyotining rivojiga kuchli ta'sir ko'rsatgan.

Nosiriddin Burhoniddin Rabg'uziy XIII asr oxiri – XIV asr boshlarida yashab ijod qilgan. U Xorazm vohasidagi Raboti O'g'uz (Rabg'uz) nomli hudud bilan bog'liq bo'lgani uchun "Rabg'uziy" taxallusini olgan. Yaxshi diniy va dunyoviy bilimga ega bo'lgan, arab va fors tillarini mukammal bilgan ziyoli shaxs sifatida tanilgan. Asosan qozilik (diniy-huquqiy lavozim) bilan shug'ullangan, shu sababli islom tarixi va payg'ambarlar qissalarini chuqur o'rgangan. Uning ijod qilgan davri Xorazmda ilm-fan va adabiyot rivojlangan, turkiy tilning mavqei ortib borayotgan davrga to'g'ri keladi.

Uning asari **"Qisasi Rabg'uziy"** deb nomlanadi. Asar 1309–1310-yillarda yozilgan. O'zbek (turkiy) nasrining bizgacha yetib kelgan eng qadimgi va yirik badiiy yodgorliklaridan biri hisoblanadi. Asarda Odam Atodan boshlab Muhammad (s.a.v.)gacha bo'lgan payg'ambarlar hayoti, ularning mo'jizalari, faoliyati va ibratli voqealari hikoya qilinadi.

QISSASI ODAM SAFIY ALAYHIS-SALOM

“Haq yaratdi tangsuq Odamni tafiz yer ko‘rkidin
O‘zga surat tuzdi andog‘ ajun ichra ilkidin.

Taxtini ko‘turub farishta ujmoh ichra kivurub,
Tezginurda chiqmadilar hargiz aning erkidin.

Chiqdi havvo birla bo‘lub xush tana’um qildilar,
Ichtilar ujmoq sharobin,yedilar et erkidin.

Bildi asmo ilmini ul etu berdi belguluk,
Barcha tillar birla so‘zlar tozi forsiy turkidin.

O‘rkadi besh yuz yil anda jufti birla ovunub,
Ichti sharbat sig‘raqinda yedi ne’mat tarkidin.

Mundi ujmohning buroqin kezdi aning tegrasin,
Hulla kizdi egniga ham boshg‘a urdi bo‘rkidin.

Ozdi Iblis makri birla biruk erdi yolg‘uzin,
Ikki bug‘doy yedi chiqti sekkiz ujmoh mulkidin”¹⁴.

Har bir qissa mustaqil syujetga ega bo‘lib, unda:

- yaxshilik va yomonlik kurashi
- sabr-qanoat
- imon-e’tiqod

¹⁴ “Qissasi Rabg‘uziy” asaridan Odam Safiy alayhissalom qissasi: <https://ziyouz.uz/ozbek-sheriyati/ozbek-mumtoz-sheriyati/burhoniddin-rabguziy/>

- halollik va adolat
kabi axloqiy g'oyalar ilgari suriladi.

Sodda, ravon va xalqchil tilda yozilgan. Nasr va nazm unsurlari aralash holda qo'llangan. Rivoyat, hikoyat, afsona va hadislar bilan boyitilgan. Tasvirlar jonli va ta'sirchan. Dialoglardan o'rinli foydalanilgan. Bu asar o'zbek nasrining shakllanishida asosiy manbalardan biri hisoblanadi. Eski o'zbek adabiy tilining ilk yirik yozma namunalaridan biridir. Diniy-ma'rifiy asar sifatida xalq orasida keng tarqalgan O'sha davr tilini, urf-odatlarini, dunyoqarashini o'rganishda muhim tarixiy manba bo'lib xizmat qiladi. Badiiy nasr taraqqiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatgan. "Qisasi Rabg'uziy" nafaqat diniy asar, balki badiiy, ma'rifiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan nodir yodgorlik sifatida o'zbek adabiyoti tarixida alohida o'rin tutadi.

Sayfi Saroyi XIV asr turkiy adabiyotining yirik namoyandalaridan biri bo'lib, Oltin O'rda davri madaniy muhitida ijod qilgan. U o'z davrining bilimdon, keng dunyoqarashli ijodkori sifatida tanilgan va turkiy nasr taraqqiyotiga sezilarli hissa qo'shgan. Oltin O'rda hududida yashab ijod qilgan. Turkiy va forsiy tillarni mukammal bilgan. Sharq mumtoz adabiyoti an'alarini chuqur o'rgangan. Ijodida axloq, odob, insoniy fazilatlar masalasiga katta e'tibor qaratgan. Sayfi Saroyi yashagan davr Oltin O'rda davlatining siyosiy va madaniy jihatdan rivojlangan bosqichiga to'g'ri keladi. Bu muhit adabiyot va ilm-fan taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan.

Sayfi Saroyining eng mashhur asari – "Guliston bit-turkiy". Bu asar buyuk fors shoiri Sa'diy Sheroziyning mashhur "Guliston" asari asosida yaratilgan. Asar oddiy tarjima emas, balki ijodiy qayta ishlangan asar. Turkiy til ruhiga moslashtirilgan. Ba'zi o'rinlarda mustaqil fikr va qo'shimchalar kiritilgan. Nasriy va she'riy parchalar uyg'unligi saqlangan. Asar hikoyatlar, pand-nasihatlari, hayotiy voqealar va ibratli rivoyatlardan tashkil topgan. Unda insoniy fazilatlar – halollik, saxovat, sabr, kamtarlik, ilmga hurmat kabi tushunchalar targ'ib qilinadi.

"Guliston bit-turkiy" axloqiy-didaktik ruhda yozilgan. Unda:

- Podshoh va xalq munosabatlari
- Ota-ona va farzand burchi

- Do'stlik va sadoqat
- Ilm va jaholat
- Adolat va zulm kabi masalalar hikoyatlar orqali yoritiladi.

Har bir hikoya o'quvchini o'ylashga, xulosa chiqarishga undaydi. Asarda hayotiy tajriba va donishmandlik ustuvor o'rin tutadi.

XIV asr turkiy adabiyoti o'z taraqqiyot bosqichida muhim burilish davrini boshdan kechirdi. Bu davrda siyosiy va madaniy muhitning o'zgarishi natijasida adabiyot mazmunan ham, shaklan ham boyidi. Turkiy til adabiy til sifatida mustahkamlandi. Ijodkorlar asarlarini ongli ravishda turkiy tilda yoza boshladilar. Tilning badiiy imkoniyatlari kengaydi. Saroy va ilmiy muhitda ham turkiy tilga e'tibor kuchaydi. Bu jarayon keyingi asrlarda Alisher Navoiy ijodida yanada yuksak bosqichga ko'tarildi.

Ishq tushunchasi ilohiy ma'no kasb etdi. Komil inson g'oyasi asosiy mavzulardan biriga aylandi. Sabr, qanoat, nafsni tiyish, ruhiy poklanish kabi g'oyalar keng yoritildi. Ramziy va majoziy tasvirlar ko'paydi. Tasavvufiy qarashlar adabiyotning nafaqat mazmunini, balki uslubini ham boyitdi.

Ruboiy – qisqa, lekin mazmunan chuqur falsafiy fikr ifoda etuvchi janr sifatida o'zbek adabiyotida keng ommalashdi. Ularning o'ziga xosligi shundaki, qisqa va ixcham shakl ichida inson hayoti, tabiat, sevgi, do'stlik, vaqt va o'lchovlar kabi mavzular bo'yicha chuqur falsafiy mulohazalar aks etadi. Ruboiylar ko'pincha uch yoki to'rt misradan iborat bo'lib, so'zlarning ixchamligi va she'riy ritmi orqali o'quvchiga estetik zavq beradi. Shu bilan birga, ruboiylar hayotiy haqiqatlarni oddiy, tushunarli va badiiy shaklda yetkazadi, shuning uchun ular xalq orasida tez tarqalib, ko'p avlodlar tomonidan qadrlanib kelgan.

Qissa esa tarixiy va diniy voqealarni hikoya qilishda keng qo'llanildi va bu janr orqali xalq o'zining tarixiy ongini, diniy tushunchalarini va ijtimoiy qadriyatlarini saqlab qolishga harakat qilgan. Qissalar nafaqat tarixiy shaxslar va voqealarni yodda saqlashga, balki odob-axloq, ma'naviy tarbiya va axloqiy qadriyatlarni o'quvchiga etkazishga xizmat qilgan. Ular syujet jihatidan boy, qahramonlar orqali saboq beruvchi

va voqealarni dramatik tarzda tasvirlaydigan asarlar bo'lib, xalq ijodiy tafakkurini rivojlantirishga katta hissa qo'shgan.

XIV asr adabiyoti turkiy yozma adabiyotning shakllanish va mustahkamlanish davri bo'ldi. Til ravnaqi, tasavvuf ta'siri, janrlar taraqqiyoti, tarjima an'anasi va xalqchillikning kuchayishi ushbu davr adabiyotini mazmunan teran, shaklan rang-barang va tarixiy ahamiyatga ega bosqichga aylantirdi. Bu davr ijodkorlari turkiy tilda yuksak badiiy asarlar yaratib, milliy adabiyot tarixida muhim o'rin egalladi.

Savol va topshiriqlar

1. XIV asr adabiyotida turkiy til mavqei oshishining sabablari nimada?
2. Tasavvufning adabiyotga ta'siri qanday namoyon bo'lgan?
3. Ruboiy, qissa va noma janrlarining o'ziga xos xususiyatlarini tushuntiring.
4. Tarjima va ijodiy qayta ishlash o'rtasidagi farq nimada?
5. XIV asr adabiyotida xalqchillik qanday ko'rinishlarda namoyon bo'lgan?

Mavzuni mustahkamlash uchun topshiriq

ALISHER NAVOIY VA ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR HAYOTI VA IJODI

Reja

1. Alisher Navoiyning hayoti va ijodiy shakllanishi
2. Navoiyning asarlari va ularning ahamiyati
3. Zahiriddin Muhammad Boburning hayoti
4. “Boburnoma” va Bobur ijodi
5. Navoiy va Bobur merosining o‘zbek adabiyotidagi o‘rni

Alisher Navoiy 1441-yil 9-fevralda Xurosonning Hirot shahrida tavallud topgan. U ma’rifatli va ziyoli oilada ulg‘aydi. Otasi G‘iyosiddin Muhammad, Temuriylar saroyiga yaqin amaldorlardan biri bo‘lib, o‘z davrining hurmatga sazovor kishilaridan hisoblangan. Alisherning tarbiyasi bilan u alohida shug‘ullangan va kelajakda farzandi fazilatli va ziyoli shaxs bo‘lib yetishsin deb astoydil harakat qilgan. Onasi Kobul amirzodalaridan bo‘lib, uning oilasi ilm va adabiyotga katta e’tibor bergan. Shuningdek, Alisherning tog‘alari ham shoirlik va san’at bilan shug‘ullangan kishilar bo‘lgan. Navoiy maktabda u kelajakda sulton bo‘ladigan Husayn Boyqaro bilan birga ta’lim olgan. Yoshligidanoq she’rga qiziqib, bolalik chog‘ida fors shoiri Farididdin Attorning murakkab asarlarini o‘qib, yod olgan.

1447-yilda Hirotida notinchlik yuzaga keladi va Navoiylar oilasi Iroqqa ko‘chib ketadi. Yo‘lda Taft shahrida Alisher mashhur tarixchi Sharafiddin Ali Yazdiy bilan uchrashib, uning zukkoligi va bilimli bolaligidan mamnun bo‘lgan. Keyinchalik, 1451-yilda Alisherlar Hirotga qaytadi. Shu yillarda Abulqosim Bobur Mirzo taxtga o‘tirdi va Alisherning otasi Sabzavorga hokim tayinlandi. 1453-yilda otasining vafotidan so‘ng, Alisher Abulqosim Bobur xizmatiga kiradi, dastlab Sabzavorda, keyin Mashhadda yashaydi.

Bolalikdan she’rga mehr uyg‘ongan Alisher 7–8 yoshlarida she’r yoza boshlagan va o‘zbekcha asarlarida “Navoiy”, forscha asarlarida esa “Foniy” taxallusini ishlatgan. Yoshligidan e’tiboran u she’rlarni yodlash va yozish bilan mashg‘ul bo‘lgan, o‘smirlik davrida mashhur shoir sifatida tanilgan. “Muhokamat al-lug‘atayn” asarida u

yoshlik chog'ida o'zbek va fors shoirlarining 50 ming bayt she'rini yod olganini yozadi.

1457-yilda Abulqosim Bobur vafot etadi, uning o'rnini Abusaid Mirzo egallaydi. Shu davrda Navoiy Mashhad madrasalarida tahsil oladi. 1464-yilda Hirotga qaytgan shoir oilasining mol-mulki musodara qilinadi, tog'alari qatl etiladi. 1460-yillarning ikkinchi yarmida u Samarqandda yashaydi va shu yerda o'z davrining yetuk olimlaridan bilim oladi. Shu davrda uning ilk "Devon"i to'plangan.

1469-yilda Hirotida Husayn Boyqaro taxtga o'tiradi va Alisherni o'z yoniga chaqirib, avval muhrdor, keyin esa vazir qilib tayinlaydi. Shundan so'ng shahar madaniy hayoti gullab-yashnadi, adolat va obodonlik ishlari kuchaydi. Shu davrda Navoiy badiiy ijodini ham davom ettirdi. 1472-1476-yillarda "Badoye ul-bidoya", 1476-1483-yillarda "Navodir un-nihoya" devonlarini tuzadi. 1483-yilda esa ikki yilda turkiy tilda "Xamsa" asarini yaratadi. Bu beshta doston o'zining g'oyaviy va badiiy mukammalligi bilan ajralib turadi. Xamsa dostoni "Hayrat ul-abror", "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Sab'ai sayyor" hamda "Saddi Iskandariy"ni o'z ichiga oladi. Ushbu ulkan epik asarda insonparvarlik, adolat, ilm-ma'rifat va komil inson g'oyalari ulug'lanib, mumtoz adabiyotning cho'qqisi hisoblanadi.

Navoiy shuningdek ilm-fanga ham katta e'tibor bergan. U tarixiy asarlar, lug'atlar, tazkiralar va tilshunoslik risolalari yozgan: "*Tarixi muluki Ajam*", "*Tarixi anbiyo va hukamo*", "*Mezon ul-avzon*", "*Sab'at-u abhur*", "*Muhokamat ul-lug'atayn*" va boshqalar. Uning ilmiy va badiiy merosi turkiy va fors tillarida adabiyot tarixida muhim o'rin tutadi.

Uning so'nggi yirik asarlari qatorida "*Nasoyim ul-muhabbat*", "*Lison ut-tayr*", "*Mahbub ul-qulub*" mavjud. Alisher Navoiy 1501-yil 3-yanvarda vafot etgan, lekin ijodi o'zbek va turkiy adabiyotining bebaho merosi sifatida saqlanib qolgan.

BADOYI' UL-BIDOYA»DAN

* * *

Yo rabki, inoyatingni yor ayla manga,

Yo'qluqqa hidoyatingni bor ayla manga,

Har kahfi kifoyatingni dor ayla manga,
Har durri inoyating nisor ayla manga.

* * *

Jonimdog‘i “jim” ikki dolingg‘a fido,
Anding so‘ng “alif” toza niholingg‘a fido,
“Nun”i dog‘i anbarin hilolingg‘a fido,
Qolg‘on iki nuqta ikki xolingg‘a fido.

* * *

Gar oshiq esang, zebu takallufni unut,
Yaxshiyu yamon ishda taxallufni unut,
O‘tgan gar erur yamon, taassufni unut,
Kelgan gar erur yaxshi, tasarrufni unut.

* * *

Ey ishq, aning ko‘yida tavfi haram et,
Bizni dog‘i ul tavfg‘a boshla, karam et,
Bir doira ko‘yi tegrasida raqam et,
Gar chiqsa ayog‘im, raqamingdvn qalam et.

* * *

Yoshimg‘a bag‘ir qoni chu erdi monand,
Ko‘z asradi yoshdek bo‘lub andin xursand.
Turmadi ko‘zumda yetkach ul sarvi baland,
Bo‘lmas kishi farzandi kishiga farzand.

Zahiriddin Muhammad Bobur 1483-yil 14-fevralda Farg‘ona vodiysining Andijon shahrida tavallud topgan. U Temuriylar urug‘idan bo‘lgan shoir va sarkardalar oilasida ulg‘aydi. Otasi Umar Shayx Mirzo Farg‘ona hokimi bo‘lib, siyosiy va harbiy sohada katta obro‘ga ega edi. Boburning tarbiyasi ota-onasi va oilasining ilm-ma‘rifatga bo‘lgan qiziqishi asosida shakllangan. Onasi Qutlug‘ Nigorxon shijoatli va

ziyoli ayol bo'lib, farzandlariga bilim va axloqiy qadriyatlarni singdirishga alohida e'tibor bergan. Bobur yoshlik chog'ida arab, fors va turkiy tillarda bilim olgan, shuningdek, she'riy ijodga mehr uyg'otgan. Yoshligida u turli tarixiy va badiiy asarlarni o'qib, yod olgan, jumladan, shoir va mutafakkirlarning asarlarini o'rganish orqali she'riy iste'dodini rivojlantirgan.

1494-yilda otasi Umar Shayx Mirzo vafot etadi va Bobur yoshligida Farg'ona hokimi bo'lishga majbur bo'ladi. Shu yoshida u siyosiy va harbiy masalalarni boshqarishni o'rganib, o'z davrining sarkardalari bilan aloqada bo'ladi. Lekin siyosiy vaziyat murakkablashib, Samarqand va boshqa hududlar ustida kurashlar boshlanadi, Bobur esa hududlarni yo'qotib, keyinchalik Hindistonga yo'l oladi.

Bobur yoshlikdan ijodkor bo'lib, she'r yozishni boshlagan. U o'z turkiy she'rlarida sevgi, tabiat, shaxsiy his-tuyg'ular va tarixiy voqealarni tasvirlagan. Fors tilida ham she'rlar yaratgan. U o'z asarlarida o'zining ichki dunyosi, tabiat go'zalligi va voqealarga munosabatini badiiy shaklda ifodalagan. Yoshligidan bilim va she'riyotni birlashtirgan Bobur, o'zining yod olish qobiliyati va intellekti bilan ajralib turgan.

Boburning eng mashhur asari – “Boburnoma” bo'lib, u o'z hayoti, sarkardalik faoliyati, Hindistonni zabt etish jarayoni va atrof-muhit haqidagi xotiralarini yozgan. Bu asar turkiy mumtoz adabiyotida noyob manba hisoblanadi va tarixiy voqealarni shaxsiy tajriba bilan uyg'unlashtirgan. Boburnoma tarix, adabiyot va tabiat tasvirining uyg'unligi bilan dunyoda mashhur bo'lgan.

““Boburnoma” – jahon adabiyoti va manbashunosligidagi muhim va noyob yodgorlik; o'zbek adabiyotida dastlabki nasriy memuar va tarixiy-ilmiy asar. Eski o'zbek (turkiy-chig'atoy) tilida yozilgan (taxm. 1518/19-1530). “Boburiya”, “Voqeoti Bobur”, “Voqeanoma”, “Tuzuki Boburiy”, “Tabaqoti Boburiy”, “Tavorihi Boburiy” kabi nomlar bilan ham ma'lum. Boburning o'zi esa “Vaqoe” va “Tarix” degan nomlarni ishlatgan. “Boburnoma”da 1494-1529 yillarda Markaziy Osiyo, Afg'oniston va Hindistonda sodir bo'lgan tarixiy-siyosiy voqealar yilma-yil aniqroq bayon qilingan bo'lib, ular muallif hayoti va siyosiy faoliyati bilan bevosita bog'liqdir.

“Boburnoma” o‘zi bayon qilingan voqealar jarayoniga ko‘ra 3 qismga bo‘linadi: Boburning Movarounnahr (1494-1504), Afg‘oniston (1504-24) va Hindiston (1524-30)dagi hukmdorlik davri. Birinchi qismda Boburning otasi – temuriylarning Farg‘ona ulusi hokimi Umarshayx Mirzo (1461-94) haqida hamda Boburning Farg‘ona taxtiga o‘ltirishi (1494 y. iyun), ammo Temuriylar davlatida avj olgan taxt uchun kurash oqibatida o‘z ulusidan mahrum bo‘lishi (15-a. 90-y. llari), Samarqand uchun Shayboniylarga qarshi olib borilgan jang va jadalarning (1497-1501) behuda ketishi, va nihoyat, toju taxtdan butunlay ajrab, Hisor tog‘lari orqali taxminan 250 navkar bilan Afg‘onistonga yuz tutishi (1504) haqidagi voqealar batafsil zikr qilingan.

Ikkinchi qismda Boburning Kobulni zabt etgani, so‘ng u yerda mustaqil davlat tuzganligi (1508), Eron shohi Ismoil Safaviyning harbiy yordami bilan Samarqandni yana ishg‘ol qilgani (1511), lekin Shayboniylar (Ubaydulla Sulton, Muhammad Temur Sulton va Jonibek Sulton)dan yengilib (1512), Kobulga qaytgani, keyin esa Hindistonni zabt etishga hozirlik ko‘rishni boshlagani haqidagi voqealar bayon etilgan.

Uchinchi qism esa Boburning Dehli sultoni Ibrohim Lodini mag‘lub etib, Shimoliy Hindistonni bosib olgani (1526) va Boburiylar davlatini barpo qilgani haqidagi ma‘lumotlardan iborat”¹⁵.

Zahiriddin Muhammad Boburning she‘rlari asosan ikki devonga to‘plangan. Birinchi devonga shoirning Movarounnahr va Afg‘onistonda, ikkinchi devoniga Hindistonda yozgan she‘rlari kirgan. “U, she‘rlardan ayrim parchalarni o‘zining “Boburnoma”siga ham kiritgan. Undan bizgacha yetib kelgan 4000 misraga yaqin she‘rning ko‘pchiligi o‘zbek tilida bo‘lib, tojik tilida yozgan she‘rlari ham bor. Bobur lirikasida g‘azal, ruboiy va masnaviy janrlari katta o‘rin tutadi. Bulardan tashqari u, tuyuq, muammo, qit‘a va fardlar (mustaqil baytlar) kabi lirikaning turli janrlarida ham she‘rlar yozgan. G‘azal va ruboiylarida esa, mulohaza va taassurotlarini lirik ravishda ifodalaydi. Bobur o‘z she‘rlarida hayot zavqlari va dun‘yoviy muhabbatini kuylaydi, kishilarni ilmi, ma‘rifatli, odobli va aqlli bo‘lishiga chaqiradi. U g‘azallaridan birida aytadi;

¹⁵ <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/mirzo-boburning-bir-jumlasi>.

Yoz fasli, yor vasli, do‘stlarning suhbatlari,
She‘r bahsi, ishq dardi, bodaning kayfiyati.
Do‘stlarning suhbatida ne xush o‘lg‘ay bahsi she‘r
To bilingay har kishining tab‘i birla holati.
Gar bu uch ishni muvofiq topsang ul uch vaqt ila,
Mundin ortiq bo‘lmag‘ay, Bobur, jahonning ishrati.

Bu g‘azalida shoir ma‘nisiz, maqsadsiz kayf-safoni emas, balki, ilm, adabiyot, she‘r haqida bahs qilish mumkin bo‘lgan kishining fikrini boyitadigan foydali suhbatni maqtaydi va shunday suhbatlar bo‘lsin, deb orzu qiladi. Shoir kishilarni har bir ishda to‘g‘ri, vijdonli bo‘lishga, yaxshi ot qoldirishga chaqiradi”¹⁶.

Hindistonda Bobur 1526-yilda Panipat jangida Lodiylar hukmdorligini mag‘lub etib, boburiylar sulolasiga asos solgan. U Hindistonni boshqarishda siyosiy va harbiy faoliyat bilan bir qatorda madaniyat va ilm-fanni rivojlantirishga katta e‘tibor bergan, saroyda kutubxonalar va madrasalar tashkil qilgan. Bobur 1530-yil 26-dekabrda Agra shahrida vafot etgan. Uning tarixiy, siyosiy va adabiy merosi nafaqat Hindiston, balki butun turkiy va jahon madaniyati tarixida bebaho ahamiyatga ega bo‘lgan. Bobur nafaqat sarkarda, balki shoir, tarixchi va mutafakkir sifatida ham mashhur bo‘lgan.

Savol va topshiriqlar

1. Alisher Navoiyning turkiy til rivojiga qo‘shgan hissasi nimada namoyon bo‘ladi?
2. “Muhokamat ul-lug‘atayn” asarining asosiy g‘oyasi nimadan iborat?
3. Boburning “Boburnoma” asari tarixiy manba sifatida qanday ahamiyatga ega?
4. Navoiy va Bobur ijodidagi umumiy va farqli jihatlarni aytib bering.
5. Boburning shaxsiy fazilatlari uning asarlarida qanday aks etgan?
6. Navoiy ijodida tasavvuf g‘oyalari qanday ifodalangan?

¹⁶ <https://baburid.uz/bibliography>

Mavzuni mustahkamlash uchun test topshirig'i

1. Navoiyning “Muhokamat ul-lug‘atayn” asarida nima asosiy g‘oya sifatida ilgari surilgan?

- A) Tarixiy voqealar bayoni
- B) Turk tilining fors tilidan ustunligi
- C) She‘riyat nazariyasi
- D) Diniy qarashlar

2. Boburning “Boburnoma” asari dastlab qaysi tilda yozilgan?

- A) Fors tilida
- B) Arab tilida
- C) Turk (chig‘atoy) tilida
- D) Hind tilida

3. Bobur Hindistonda qaysi jangdan so‘ng o‘z hokimiyatini mustahkamladi?

- A) Panipat jangi
- B) Talas jangi
- C) Anqara jangi
- D) Kadesh jangi

4. Navoiyning “Lison ut-tayr” asari qaysi mashhur asarga javob tarzida yozilgan?

- A) Shohnoma
- B) Masnaviy
- C) Mantiq ut-tayr
- D) Qobusnoma

5. Bobur qaysi hududni egallagach Hindistonga yurish qilish imkoniyatiga ega bo‘lgan?

- A) Buxoro
- B) Kobul
- C) Xiva
- D) Eron

6. Alisher Navoiy davlat boshqaruvida qaysi lavozimda faoliyat yuritgan?

- A) Amir
- B) Vazir
- C) Qozi
- D) Lashkarboshi

7. “Xamsa” tarkibiga kirmaydigan asarni aniqlang:

- A) Layli va Majnun
- B) Sab’ai sayyor
- C) Saddi Iskandariy
- D) Mahbub ul-qulub

8. Boburning she’riy devoni qanday nom bilan mashhur?

- A) Devoni Bobur
- B) Kuliyot
- C) Bayoz
- D) G‘azaliyot

XVII–XIX ASR O‘ZBEK ADABIYOTI

Reja

1. XVII–XIX asr o‘zbek adabiyotining umumiy tavsifi
2. Qo‘qon adabiy muhiti va uning vakillari
3. Xiva adabiy muhiti va tarixnavislik an‘analari
4. Buxoro adabiy muhiti va tasavvufiy adabiyot
5. Hajviy va realistik yo‘nalishning rivoji

Bu davr o‘zbek adabiyoti siyosiy jihatdan uch yirik markaz – Qo‘qon, Xiva va Buxoro xonliklari doirasida shakllandi. Adabiyotda mumtoz an‘analar davom ettirildi, tasavvufiy ruh saqlandi, shu bilan birga ijtimoiy hayot, xalq turmushi va ma‘rifatparvarlik g‘oyalari kuchaydi. Sharq mumtoz adabiyoti an‘analari izchil saqlanib qoldi. Aruz vazni asosiy she‘riy o‘lchov bo‘lib xizmat qildi. An‘anaviy obrazlar (yor, oshiq, rind, zohid, may, soqiy va boshqalar) keng qo‘llanildi. Tasavvufiy ramz va timsollar faol ishlatildi. Mumtoz an‘ana keyingi shoirlar ijodida ham davom etdi (masalan, Mashrab, Nodira ijodida). Bu davr adabiyoti mumtoz merosni saqlagan holda uni yangi mazmun bilan boyitdi. G‘azal eng ommabop va yetakchi janr sifatida rivojlandi. Unda ishqiy, tasavvufiy, axloqiy va ijtimoiy mavzular yoritildi. Shoirlar o‘z mahoratini aynan g‘azal janrida namoyon etdilar. Radif va qofiya tizimi mukammal qo‘llanildi. Masalan, Uvaysiy va Muqimiy g‘azallari mazmunan teranligi va xalqona ohangi bilan ajralib turadi.

Jamiyatdagi adolatsizlik, mansabparastlik, jaholat tanqid qilindi. Ruhoniylar va amaldorlar illatlari ochiq tasvirlandi. Hajviy ruhdagi asarlar ko‘paydi. Real hayot voqealari adabiyotga kirib keldi. Bu yo‘nalishda Gulxaniy va Muqimiy ijodi alohida ahamiyat kasb etadi. Ular hajv orqali jamiyat kamchiliklarini fosh etganlar. Asarlar xalq tiliga yaqinlashdi. Oddiy inson hayoti tasvirlana boshlandi. Ilm-fan va taraqqiyot g‘oyalari ilgari surildi. Yangi dunyoqarash shakllandi. Bu jarayonda Furqat ijodi muhim o‘rin tutadi. U ilm-ma‘rifatni targ‘ib qilib, jamiyatni yangilanishga da‘vat etgan. Xalqchilik natijasida adabiyot keng omma hayotiga yaqinlashdi va ijtimoiy ahamiyat kasb etdi. XVII-XIX asr o‘zbek adabiyoti mumtoz an‘analarga sodiq qolgan

holda, yangi ijtimoiy mazmun bilan boyidi. Gʻazal yetakchi janr sifatida saqlanib qoldi, ijtimoiy tanqid kuchaydi, xalqchilik va maʼrifatparvarlik gʻoyalari esa adabiyotning taraqqiyot yoʻnalishini belgilab berdi.

Qoʻqon xonligi XVIII-XIX asrlarda nafaqat siyosiy va iqtisodiy markaz, balki madaniyat va adabiyot markaziga aylangan. Xonlikda shoir va shoirlar ijodi faol rivojlandi, saroy atrofida adabiy va ilmiy majlislar tashkil etildi. Bu majlislar shoirlar, ulamolar, tarixchilar va sanʼatkorlarni birlashtirib, ijodiy almashinuv va tajriba orttirish imkonini yaratgan. Adabiy majlislarda gʻazal, qitʼa, ruboiy va nasriy ijod namunalari muhokama qilinar, ijodkorlar bir-birining sheʼrlari ustida maslahat berar va uslubiy jihatdan oʻzaro boyitishgan. Shu davrda saroy shoirlari koʻplab lirik, tasavvufiy va maʼrifiy asarlar yaratgan, ular jamiyatning maʼnaviy hayotini aks ettirgan.

Qoʻqon adabiyotida ayol shoirlar ham faol boʻlgan. Masalan, Nodira oʻzining gʻazallari bilan mashhur boʻlib, muhabbat, vafo, hijron kabi mavzularni tasvirlagan. Shuningdek, Uvaysiy ham lirik va tasavvufiy ruhdagi asarlar yaratgan. Bu davr ijodkorlari nafaqat shoirlik sanʼatini, balki ijtimoiy tanqid, maʼrifatparvarlik va xalqchilik gʻoyalarini rivojlantirishga katta hissa qoʻshgan. Saroy atrofidagi adabiy muhit shoirlar uchun inspiratsiya manbai boʻlib xizmat qilgan, ularning asarlari esa keyingi avlod oʻzbek adabiyotiga boy meros boʻlib qoldi.

Nodira XVIII-XIX asr oʻzbek adabiyotining yorqin namoyandalaridan biri boʻlib, Qoʻqon xoni Umarxonning rafiqasi sifatida ham tarixiy manbalarda tilga olingan. U shoirlik sanʼati bilan nafaqat saroy hayotini boyitgan, balki oʻzbek adabiyotida ayol ijodkor sifatida mustahkam oʻrin egallagan. Nodiraning gʻazallari oʻzining lirik goʻzalligi bilan ajralib turadi. Asarlarida muhabbat, vafo, hijron va sadoqat mavzulari yetakchi boʻlib, inson qalbining nozik tuygʻulari samimiy va taʼsirchan tarzda ifodalanadi. U ishqiy kechinmalarni nafis tasvirlar, badiiy tashbehlar va istiʼoralardan foydalangan holda bayon qilgan, bu esa uning ijodini yanada boy va ohangdor qilgan.

Shuningdek, Nodira ijodida ayol qalbining nozikligi va ichki dunyosi keng ochilgan. U oʻz asarlarida nafaqat shaxsiy his-tuygʻularni, balki oʻsha davr jamiyatidagi odob-axloq, sadoqat va maʼnaviy qadriyatlarni ham kuylagan. Shu

jihatlari bilan u o'zbek adabiyotida ayol shoir sifatida o'rnak bo'lib, keyingi avlod shoirlari uchun ilhom manbai bo'lgan.

Nodiraning ijodi Qo'qon adabiy muhitining yorqin namunasi sifatida, shuningdek, XVII-XIX asr o'zbek mumtoz she'riyatining rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Uning g'azallari bugungi kunda ham o'quvchilar va tadqiqotchilar tomonidan yuqori baholanadi va o'rganiladi.

Uvaysiy XVIII-XIX asr o'zbek adabiyotining yorqin ayol shoirlaridan biridir. U lirik va tasavvufiy ruhdagi she'rlari bilan ajralib turadi, ijodida ruhiy poklik, ichki kechinmalar va inson qalbining nozik his-tuyg'ulari markaziy o'rin egallaydi. Uvaysiy asarlarida ayol qalbining nozik kechinmalari mahorat bilan tasvirlangan. U muhabbat, sog'inch, sadoqat va ruhiy iztirob kabi mavzularni badiiy ohangda ifodalaydi. She'rlari samimiy va ta'sirchan bo'lib, o'quvchini ruhiy dunyo bilan yaqindan tanishtiradi. Shuningdek, Uvaysiy ijodida tasavvufiy g'oyalar ham keng o'rin olgan. U ilohiy ishq, sabr va sabrning mukofoti, ruhiy kamolot kabi mavzularni kuylagan. Bu esa uning she'riy dunyosini nafaqat lirik, balki falsafiy va ma'naviy boy qildi. Uvaysiy ijodi Qo'qon adabiy muhitining eng yorqin namunalari qatoriga kiradi va XVIII-XIX asr o'zbek adabiyotida ayol shoirlarning o'rni va ijodiy salohiyatini namoyon etadi. Uning she'rlari bugungi kunda ham o'quvchilar va tadqiqotchilar tomonidan qadrlanadi va o'rganiladi.

Muqimiy asarlarida xalq hayoti realistik tasvirlangan. U oddiy insonlarning turmushi, kundalik mehnat va ijtimoiy muammolarini she'riy va nasriy shaklda badiiy ifoda qilgan. Shoirning maqsadi nafaqat zavq berish, balki o'quvchini o'ylashga, jamiyatdagi muammolarni anglashga undash edi. Shu bois uning asarlari o'sha davrning ijtimoiy portreti sifatida qadrlanadi. Shuningdek, Muqimiy ijodi orqali adabiyotda ijtimoiy tanqid va xalqchilik g'oyalari yanada rivojlandi. U shoir sifatida nafaqat badiiy mahoratini namoyon qilgan, balki o'z davr jamiyatini yaxshilashga, adolat va ma'rifatparvarlikni targ'ib qilishga xizmat qilgan. Shu sababli Muqimiy ijodi XVII–XIX asr o'zbek adabiyotining eng muhim va ta'sirli qirralaridan biri hisoblanadi.

Furqat XVIII–XIX asr o'zbek adabiyotining yorqin ma'rifatparvar shoirlaridan biridir. U o'z ijodida ilm-fan, taraqqiyot va yangilanish g'oyalarini faol targ'ib qilgan,

jamiyatni ma'naviy va madaniy jihatdan uyg'otishga intilgan. Furqat she'rlari va nasriy asarlarida insonning bilimga intilishi, ta'limning ahamiyati va ijtimoiy taraqqiyot masalalari asosiy mavzular sifatida ko'tarilgan. Shoir ijodida Sharq va G'arb madaniyatini qiyosiy idrok etish alohida ahamiyat kasb etadi. Furqat Sharqning boy adabiy va tasavvufiy an'analari bilan G'arbning ilmiy va ma'rifiy yutuqlarini solishtirib, yangilanish va taraqqiyot yo'llarini o'quvchiga yetkazgan. Shu jihatdan u nafaqat shoir, balki o'z davri ma'rifatparvar fikr yetakchisi sifatida e'tirof etilgan.

Furqatning asarlari o'zbek adabiyotida ijtimoiy va ma'rifiy yo'nalishning rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. Uning she'riyati va nasriy ijodi jamiyatdagi eski an'analarni tanqid qilish, bilimga intilish va inson ruhiy kamolotiga chaqirish bilan ajralib turadi. Shu sababli Furqat ijodi XVII–XIX asr o'zbek adabiyoti tarixida ma'rifatparvarlik va yangilanish ruhini namoyon qiluvchi eng yorqin sahifalardan biri hisoblanadi.

Xiva xonligida XVII–XIX asrlarda nafaqat siyosiy va iqtisodiy, balki madaniy va adabiy markaz sifatida ham ahamiyatli rivojlanish kuzatildi. Bu yerda ayniqsa tarixnavislik va tarjima maktabi yuksak darajada rivojlandi. Tarixshunoslar va shoirlar Xiva saroyida birlashib, tarixiy voqealarni bayon qilish, xonlik va xalq tarixini yozma shaklda saqlash bilan shug'ullanganlar. Tarixnavislik maktabida yaratilgan asarlar orqali o'sha davr siyosiy, ijtimoiy va madaniy hayoti batafsil yoritilgan. Xiva shoirlari va tarixchilari tarixiy voqealarni nafaqat bayon qilgan, balki ularni badiiy shaklda ifodalashni ham mahorat bilan amalga oshirgan. Bu esa asarlarni nafaqat tarixiy, balki adabiy jihatdan ham qimmatli qiladi. Shuningdek, tarjima maktabi rivoji fors va tojik adabiyoti namunalarini o'zbek tiliga moslashtirish imkonini yaratgan. Tarjimalar oddiy ko'chirishdan ko'ra, ijodiy qayta ishlash va badiiy bezaklar qo'shish bilan ajralib turgan. Shu tariqa Xiva xonligi adabiy muhiti nafaqat tarixiy bilimlarni saqlab qoldi, balki o'zbek adabiy tilining rivojlanishiga, uslub va janrlar boyishiga ham katta hissa qo'shdi.

Munis XVII–XIX asr Xiva xonligi adabiyotining yorqin namoyandalaridan biridir. U nafaqat shoir, balki tarixchi sifatida ham tanilgan. Munisning eng mashhur asari – “Firdavs ul-iqbol”, bu asar Xorazm tarixi va o'sha davr ijtimoiy-siyosiy hayotini

yorituvchi muhim manba hisoblanadi. Uning ijodida adabiyotda tarixiy-realistik yoʻnalish rivojlantirilib, tarixiy voqealar nafaqat fakt sifatida, balki badiiy tasvirlar bilan boyitilgan holda taqdim etilgan. Munisning asarlarida Xorazm tarixi bilan bir qatorda, oʻsha davr odob-axloqi, ijtimoiy munosabatlar, xonlik ichidagi siyosiy voqealar ham aks ettirilgan. U tarixiy voqealarni tasvirlashda realistik yondashuvni qoʻllagan, voqealarni haqiqatga mos va mantiqiy tarzda bayon qilgan. Shu jihatlari bilan Munis nafaqat tarixchi, balki oʻzbek adabiyoti rivojida tarixiy-realistik janrning shakllanishiga katta hissa qoʻshgan shoir sifatida eʼtirof etiladi.

Xiva muhitida shuningdek, tarjima ishlari ham rivojlangan. Bu davrda fors va tojik adabiyoti namunalari oʻzbek tiliga oʻgirilgan, lekin oddiy tarjima emas, balki ijodiy qayta ishlash va badiiy bezak bilan boyitish orqali oʻzbek adabiyotiga moslashtirilgan. Munis va uning davr hamkasblari tarjima orqali yangi uslub va mavzularni oʻzbek adabiyotiga kiritgan, shu bilan adabiy jarayonni boyitgan va rivojlantirishga xizmat qilgan.

Buxoro xonligi XVII–XIX asrlarda nafaqat siyosiy va iqtisodiy, balki diniy-ilmiy markaz sifatida mashhur boʻlgan. Bu yerda ilm-fan, diniy taʼlim va madaniyat alohida rivojlangan boʻlib, u adabiyotga ham katta taʼsir koʻrsatgan. Xonlikdagi maktablar, madrasalar va kutubxonalar adabiy ijodkorlar uchun ilmiy va ijodiy maydon yaratgan. Shu sababli Buxoro oʻz davrida Sharqning yirik madaniy va maʼrifiy markazlaridan biri sifatida tanilgan. Buxoro muhitida ayniqsa tasavvufiy va diniy adabiyot kuchli rivojlangan. Shoirlar va mutafakkirlar ilohiy ishq, ruhiy poklanish, sabr va sabrning mukofoti kabi mavzularni oʻz asarlarida keng yoritganlar. Tasavvufiy sheʼriyatda inson qalbi, ruhiy iztirob va maʼnaviy kamolot masalalari markaziy oʻrin egallagan. Shu jihatdan Buxoro shoirlari ijodida nafaqat badiiy, balki falsafiy va maʼnaviy boylik ham mujassam boʻlgan.

Buxoro xonligidagi diniy-ilmiy muhit shoirlar va olimlar uchun ijodiy ilhom manbai boʻlib xizmat qilgan. Bu yerda yaratilgan tasavvufiy va diniy asarlar nafaqat oʻsha davr adabiyotini boyitgan, balki keyingi avlod oʻzbek shoirlari va mutafakkirlari uchun namuna va ilhom manbai sifatida xizmat qilgan. Shu tariqa Buxoro xonligi oʻzbek adabiyoti va madaniyati tarixida muhim oʻrin tutadi.

Mashrab XVII–XVIII asr o‘zbek adabiyotining eng yorqin tasavvufiy shoirlaridan biridir. U o‘z ijodida erkin fikrliligi bilan ajralib turadi, an’anaviy tasavvufiy qarashlarga yangi ohang va hayotiy yondashuv olib kirgan. Mashrabning she’rlari nafaqat badiiy, balki falsafiy mazmun bilan boyitilgan bo‘lib, inson ruhining kamoloti va ma’naviy ozodlikni targ‘ib qiladi. Mashrabning ijodida ilohiy ishq, haqiqat va ruhiy ozodlik asosiy mavzular hisoblanadi. U she’rlarida inson qalbining ichki kechinmalarini chuqur va samimiy tasvirlagan, ruhiy tajribani badiiy ohang bilan o‘quvchiga yetkazgan. Mashrabning she’rlari nafaqat badiiy go‘zallikka, balki falsafiy mazmun va ma’naviy saboqlarga boy bo‘lib, o‘quvchiga hayot, haqiqat va inson ruhiy kamoloti haqida o‘ylashga imkon beradi.

Mashrab asarlarida ilohiy ishq, haqiqat va ruhiy ozodlik asosiy mavzularni tashkil qiladi. U inson qalbining ichki kechinmalarini chuqur va samimiy tasvirlaydi, ruhiy tajribani badiiy ohang bilan o‘quvchiga yetkazadi. She’rlarda tabiat, inson hayoti va mavjudotning go‘zalligi ham o‘z ifodasini topadi. Mashrab falsafiy fikrlari va ruhiy izlanishlari bilan o‘quvchini o‘z dunyosi va qalbi bilan yuzma-yuz qo‘yadi. Bundan tashqari, Mashrabning ijodi tasavvufiy she’riyatning o‘ziga xos uslubi va ritmik ohangi bilan ham e’tiborga loyiqdir. U she’rlarda qadimiy turkiy adabiyot an’analarini davom ettirib, zamonaviy hayotiy mavzularni uyg‘unlashtiradi. Uning badiiy mahorati, falsafiy chuqurligi va ruhiy samimiyligi, shuningdek, adabiyot va madaniyat tarixidagi o‘rni, Buxoro xonligi davrining o‘zbek adabiyotini yanada rivojlantirishda muhim omil bo‘lganligini ko‘rsatadi.

Shoirning asarlarida erkinlik va haqiqatga intilish, insonni ichki chegaralardan ozod etish g‘oyalari o‘quvchi qalbiga kuchli ta’sir qiladi. Biroq Mashrabning ba’zi erkin fikrlari va tasavvufiy qarashlari rasmiy hokimiyat tomonidan to‘g‘ri qabul qilinmagan va u ta’qib qilinishiga sabab bo‘lgan. Shu bilan birga, uning ijodi xalq orasida keng tarqalib, tasavvufiy she’riyatda yangi oqim yaratgan. Mashrab o‘z davrining ijtimoiy va diniy chegaralarini chetlab o‘tgan shoir sifatida, shuningdek, o‘zbek adabiyoti tarixida ma’naviy ozodlik va erkin fikr ramzi sifatida yodda qoladi.

Gulxaniy XVIII–XIX asr o‘zbek adabiyotining yirik namoyandalaridan biri bo‘lgan Gulxaniy o‘z davrining ijtimoiy hayotini chuqur kuzatgan va uni badiiy

asarlarida haqqoniy aks ettirgan ijodkorlardan hisoblanadi. U asosan hajviy va realistik yoʻnalishda ijod qilib, jamiyatdagi turli illatlar – mansabparastlik, poraxoʻrlik, adolatsizlik, ikkiyuzlamachilik kabi salbiy holatlarni keskin tanqid qilgan. Shoir oʻz asarlarida oddiy xalq manfaatlarini himoya qilgan holda, amaldorlar va jamiyatdagi nuqsonlarni ochib berishga intilgan.

Gulxaniy ijodining muhim jihatlaridan biri shundaki, u tanqidni bevosita emas, balki badiiy vositalar – ayniqsa, maqol, matal va masallar orqali ifodalagan. Bu uslub uning asarlarini nafaqat qiziqarli, balki taʼsirchan ham qilgan. U hayotiy voqealarni ramziy obrazlar orqali tasvirlab, oʻquvchini chuqur fikrlashga undaydi. Shu jihatdan uning ijodi xalq ogʻzaki ijodi bilan chambarchas bogʻliq boʻlib, unda xalqona ruh va hikmat kuchli seziladi.

Gulxaniyning eng mashhur asari – Zarbulmasal hisoblanadi. Ushbu asar oʻzbek adabiyotida masal janrining yuksak namunasi sifatida eʼtirof etiladi. “Zarbulmasal”da turli hayvonlar timsolida insoniy xarakterlar ochib beriladi va ular orqali jamiyatdagi kamchiliklar fosh etiladi. Asarda odob-axloq masalalari, toʻgʻrilik, halollik, doʻstlik kabi insoniy fazilatlar targʻib qilinadi, aksincha illatlar esa kulgi va hajv ostiga olinadi.

Asar oddiy oʻquvchiga ham tushunarli boʻlishi uchun hikoya shakli va maqol-uslubdan foydalangan. Shu bilan birga, u odamlarning kamchiliklarini tanqid qilganida yumor va hajvni uygʻun ishlatib, oʻquvchida fikr uygʻotishga harakat qilgan. Gulxaniy ijodi orqali hajviy-realistik janr oʻzbek adabiyotida yanada rivojlandi. U jamiyatdagi muammolarni shoirning badiiy nigohi orqali koʻrsatib, ijtimoiy tanqid va xalqchilik gʻoyalarini targʻib qilgan. Shu tariqa Gulxaniy nafaqat ijodiy mahorati, balki jamiyatni tanqid qilishdagi jasorati bilan ham oʻz davrining eng muhim shoirlaridan biri sifatida tarixda qolgan.

XVII–XIX asr oʻzbek adabiyoti mumtoz sheʼriyat anʼanalarini saqlab qoldi. Shoirlar aruz va vazn tizimiga sodiq qolgan holda, lirik va tasavvufiy janrlarda boy ijod namunalari yaratdilar. Shu bilan birga, xalq ogʻzaki ijodiyoti elementlari ham sheʼrlarga singdirilib, adabiyot yanada rang-barang va jozibali tus oldi. Ushbu davrda gʻazal janri yetakchi mavqeini saqlab qoldi. Gʻazallarda ishqiy va tasavvufiy mavzular, inson qalbining nozik tuygʻulari, muhabbat, vafo va hijron kabi kechinmalar keng

yoritildi. Shoirlar g'azal orqali o'zining hissiy va falsafiy dunyosini o'quvchiga yetkazish imkonini topdilar.

Davr adabiyotida tasavvufiy ruh juda kuchli edi. Shoirlar ilohiy ishq, ruhiy poklanish, sabr va sabrning mukofoti kabi mavzularni keng kuyladilar. Tasavvufiy she'riyat inson qalbining ma'naviy o'sishiga xizmat qilgan va ijodkorlarning ruhiy dunyosini boyitgan. Shuningdek, XVII–XIX asr adabiyotida ijtimoiy tanqid va hajv rivojlandi. Shoirlar jamiyatdagi illatlarni ochiq tanqid qilgan, mansabparastlik, adolatsizlik va jaholat kabi masalalarni hajviy-realistik ohangda bayon qilgan. Bu esa adabiyotning nafaqat badiiy, balki ijtimoiy ahamiyatini oshirdi. Ushbu davrda ma'rifatparvarlik g'oyalari ham shakllandi. Shoirlar va mutafakkirlar ilm-fan, taraqqiyot va yangilanish mavzularini targ'ib qilgan, jamiyatni ma'naviy uyg'otishga intilgan. Shu bilan birga, adabiyot xalq hayotiga yaqinlashdi, oddiy insonning muammolari va kechinmalari ham ijodda aks etdi. Xorijiy va mahalliy ta'sirlardan kelib chiqqan holda, ayol shoirlar ijodi ham bu davrda yuksaldi. Nodira va Uvaysiy kabi shoirlar o'z asarlarida muhabbat, sadoqat, hijron va ruhiy kechinmalarni tasvirlab, o'zbek adabiyotida ayol ijodkorlarining o'rni va salohiyatini mustahkamladilar. Natijada XVII–XIX asr o'zbek adabiyoti mumtoz an'analarni saqlagan holda yangi g'oyalar va janrlarni boyitgan, ijtimoiy, tasavvufiy va ma'rifiy ruhda rivojlangan boy davr sifatida tarixda qolgan.

XVII–XIX asr o'zbek adabiyoti mumtoz an'alar bilan birga ijtimoiy ongning o'sishi, ma'rifatparvarlik va xalqchillikning kuchayishi bilan xarakterlanadi. Bu davrda shoirlar va adiblar nafaqat badiiy go'zallikka e'tibor qaratgan, balki jamiyatdagi adolatsizlik, mansabparastlik, jaholat va ijtimoiy muammolarni ham ochiq bayon qilgan. Shu tariqa adabiyot nafaqat zavq va ko'ngil ochar manba, balki insonlarni tarbiyalash va ma'rifatni targ'ib qilish vositasiga aylangan. Qo'qon, Xiva va Buxoro adabiy muhitlari har biri o'ziga xos yo'nalish va xususiyatlarga ega bo'ldi. Qo'qonda saroy atrofida adabiy majlislar tashkil etilib, shoir va shoirlar ijodi rivojlantirildi. Xiva muhitida esa tarixnavislik va tarjima maktabi yuksak darajada shakllanib, fors va tojik adabiyoti namunalari o'zbek tiliga moslashtirildi. Buxoroda esa tasavvufiy va diniy adabiyot kuchli rivojlandi, shoirlar ilohiy ishq, ruhiy ozodlik va ma'naviy kamolot

masalalarini kuyladilar. Shu tariqa XVII–XIX asr o‘zbek adabiyoti turli yo‘nalishlarda boy va rang-barang bo‘lib, o‘zbek tilining rivojlanishi, g‘azal janrining yetakchilik qilishiga, ijtimoiy tanqid va hajv rivojiga, shuningdek, ma’rifatparvarlik va xalqchilik g‘oyalarining shakllanishiga xizmat qilgan. Bu davr adabiy muhitlari keyingi avlod shoirlari va mutafakkirlari uchun mustahkam zamin yaratdi va o‘zbek adabiyoti tarixida muhim bosqich sifatida qoldi.

Savol va topshiriqlar

1. XVII–XIX asr o‘zbek adabiyoti qaysi adabiy muhitlarda shakllangan?
2. Qo‘qon, Xiva va Buxoro adabiy muhiti o‘ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi. Ularning har biri qanday madaniy va badiiy rol o‘ynagan?
4. Mashrabning she’riyatidagi asosiy mavzular nimalardan iborat?
5. Gulxaniy ijodida qaysi badiiy va falsafiy g‘oyalar asosiy o‘rin tutgan?
7. Muqimiyning she’riyati va dostonlari XVII–XVIII asr adabiyotida qanday o‘ringa ega?
8. Furqat qaysi janrda ijod qilgan va uning asarlarida qaysi ijtimoiy-madaniy mavzular aks etgan?
9. Nodiraning ijodida ona va millat sevgisi qanday badiiy tarzda ifodalangan?
10. Uvaysiy she’riyatida diniy-falsafiy mavzular qanday yoritilgan?

Mavzuni mustahkamlash uchun test topshirig‘i

1. Gulxaniy qaysi asrda yashagan?
 - a) IX–X
 - b) XVII
 - c) XIX
 - d) XXI
2. Nodira qaysi janrda ijod qilgan?
 - a) Doston
 - b) G‘azal
 - c) Roman
 - d) Masnaviy

3. Mashrab ijodida qaysi mavzu ko‘proq uchraydi?
 - a) Tarixiy voqealar
 - b) Sufiylik va ma’naviyat
 - c) Ishqiy hikoyalar
 - d) Siyosiy maqolalar
4. Uvaysiy ijodining asosiy xususiyati nima?
 - a) Qissalar yozadi
 - b) Sufiylik mavzusida ruboiylar yaratadi
 - c) Tarixiy romanlar yozadi
 - d) Faol siyosiy maqolalar yaratadi
5. Agar siz Munis ruboiylarini o‘rganayotgan bo‘lsangiz, qaysi metodni qo‘llaysiz?
 - a) Shoirning hayotini o‘rganish
 - b) Ruboiylarni matn tahlili bilan solishtirish
 - c) Tarixiy kontekstni o‘rganish
 - d) Barcha javoblar to‘g‘ri
6. Gulxaniy asarlarida g‘azal janrini aniqlash uchun nima qilish kerak?
 - a) Shoirning hayoti bilan tanishish
 - b) G‘azalning mavzusi va misralarini tahlil qilish
 - c) Faqat nomini o‘qish
 - d) Tarixiy voqealarni o‘rganish
7. Mashrab va Uvaysiy ijodini solishtirganda, ularning asosiy farqi nimada?
 - a) Ikkalasi ham sufiylik mavzusida yozgan
 - b) Mashrab ko‘proq ijtimoiy mavzularni olgan, Uvaysiy esa ruhiy-sufiy mavzular
 - c) Uvaysiy tarixiy voqealarni yozgan, Mashrab romantik hikoya qilgan
 - d) Farqi yo‘q
8. Nodira va Munis asarlarini tahlil qilayotganda, qaysi mezon asosiy hisoblanadi?

- a) Asarning matn hajmi
 - b) Janri va mavzusi
 - c) Shoirning yashash joyi
 - d) Nashr sanasi
9. Gulxaniy ijodini baholashda qaysi mezon muhim?
- a) Shoirning yashash davri
 - b) Asar janri va mazmuni
 - c) Mavzuning davr kontekstiga mosligi
 - d) Barchasi
10. Uvaysiy ruboiylari va Mashrab qissalari qaysi jihatdan farq qiladi?
- a) Ikkalasi ham faqat tarixiy mavzuda
 - b) Ruboiylar ruhiy-sufiy, qissalar esa ma'naviy-ijtimoiy
 - c) Farqi yo'q
 - d) Ikkalasi ham romantik
11. O'zingiz yangi bir g'azal yozmoqchisiz. Qaysi shoirlarning uslubini o'rganib, ilhom olasiz?
- a) Gulxaniy va Nodira
 - b) Mashrab va Munis
 - c) Uvaysiy va Nodira
 - d) Barcha javoblar mumkin
12. VII–XVIII asr adabiyotini zamonaviy darslikka kiritish uchun qanday usullarni ishlatish mumkin?
- a) Shoirlar hayotini taqdim etish
 - b) Asar misralarini tahlil qilish
 - c) Interaktiv mashg'ulotlar yaratish
 - d) Barcha javoblar to'g'ri

MILLIY UYG‘ONISH VA JADID ADABIYOTI

Reja

1. Jadidchilik harakatining shakllanishi
2. Jadid adabiyotining xususiyatlari
3. Jadid adabiyoti namoyandalari
4. Jadid adabiyotining asosiy g‘oyalari
5. Jadid adabiyotining jamiyatdagi o‘rni

“Jadid” so‘zi arab tilidan olingan bo‘lib, “yangi” degan ma‘noni anglatadi. Shu so‘z asosida paydo bo‘lgan “usuli jadid” iborasi esa “yangi usul” degan ma‘noni bildirib, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida ta‘lim tizimida amalga oshirilgan yangicha o‘qitish usulini anglatadi. Bu atama avvalo maktab va madrasalardagi eski, samarasiz o‘qitish tizimiga qarshi qo‘llanilib, zamonaviy bilim berishga qaratilgan islohotlarning asosiy belgisi sifatida maydonga chiqqan.

“Usuli jadid” maktablarida bolalarga savod chiqarish an‘anaviy yodlash usuli bilan emas, balki tovush asosida tez va oson o‘rgatilgan. Bu usul o‘quvchilarning qisqa vaqt ichida o‘qish va yozishni egallashiga yordam bergan. Shuningdek, bu maktablarda faqat diniy bilimlar emas, balki matematika, geografiya, tarix, tabiiy fanlar kabi dunyoviy fanlar ham o‘qitila boshlagan. Natijada o‘quvchilarning dunyoqarashi kengayib, zamonaviy bilimlarga ega bo‘lish imkoniyati yaratilgan.

Jadidchilik harakati faqat ta‘lim bilan cheklanib qolmay, balki jamiyatni har tomonlama yangilashni maqsad qilgan ijtimoiy-madaniy harakat edi. Bu harakat vakillari xalqni jaholatdan chiqarish, ilm-ma‘rifatga chorlash, milliy ongini uyg‘otish va taraqqiyotga erishishni o‘z oldilariga maqsad qilib qo‘yganlar. Shu sababli “jadid” so‘zi nafaqat yangi o‘qitish usulini, balki yangicha fikrlovchi, taraqqiyparvar insonlarni ham anglatadigan tushunchaga aylangan.

Jadidchilik harakati XIX asr oxiri – XX asr boshlarida yuzaga kelgan bo‘lib, uning asosiy maqsadi jamiyatni yangilash va taraqqiyot yo‘liga olib chiqish edi. Jadidlar xalqni jaholatdan chiqarish, ilm-ma‘rifatni keng yoyish va zamonaviy dunyo

bilan hamnafas yashash zarurligini targ'ib qilganlar. Ular eski, samarasiz ta'lim tizimini isloh qilish orqali yangi avlodni bilimli, ongli va vatanparvar etib tarbiyalashni o'z oldilariga muhim vazifa qilib qo'yganlar.

Jadidlarning eng asosiy g'oyalaridan biri – ma'rifatparvarlik edi. Ular jamiyat taraqqiyoti avvalo ilm va ta'limga bog'liq deb hisoblab, yangi usul maktablarini ochish, darsliklar yaratish va o'qitish metodlarini yangilashga katta e'tibor qaratganlar. Shu orqali xalqning savodxonligini oshirish va dunyoqarashini kengaytirishni maqsad qilganlar. Bundan tashqari, jadidlar milliy ongni uyg'otish g'oyasini ilgari surganlar. Ular xalqni o'z tarixini, tilini va madaniyatini qadrlashga chaqirgan, milliy birlik va o'zlikni anglashni muhim deb bilganlar. Bu esa keyinchalik milliy ozodlik va mustaqillik g'oyalarining shakllanishiga zamin yaratgan.

Jadidlarning yana bir muhim maqsadi – jamiyatdagi ijtimoiy illatlarni bartaraf etish edi. Ular jaholat, qoloqlik, adolatsizlik, ayollar savodsizligi kabi muammolarga qarshi kurash olib borganlar. Ayniqsa, ayollar ta'limiga alohida e'tibor berib, ularning jamiyatdagi o'rnini oshirish zarurligini ta'kidlaganlar. Shuningdek, jadidlar matbuot va adabiyot orqali o'z g'oyalarini keng targ'ib qilganlar. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat kabi namoyandalar gazeta-jurnallar, sahna asarlari va publitsistik maqolalar orqali xalqni uyg'onishga da'vat etganlar.

Jadid adabiyotining asosiy xususiyatlaridan biri realizm va ma'rifatparvarlik ruhining ustuvorligidir. Jadid adiblari hayotni boricha, ya'ni haqqoniy tasvirlashga intilganlar. Ular jamiyatdagi muammolarni yashirmasdan, ochiq-oydin ko'rsatib berishga harakat qilganlar. Realistik tasvir orqali xalqning og'ir turmushi, jaholat, qoloqlik va adolatsizlik kabi muammolar yoritilgan. Ma'rifatparvarlik esa jadidlarning bosh g'oyasi bo'lib, ular ilm-fan va ta'limni jamiyat taraqqiyotining asosiy omili deb bilganlar. Shu sababli asarlarida odamlarni o'qishga, bilim olishga, zamonaviy fikrlashga chaqirganlar. Abdulla Avloniy va Abdurauf Fitrat kabi ijodkorlar o'z asarlarida aynan shu g'oyalarni keng targ'ib qilganlar.

Jadid adabiyotida milliy ongni uyg'otish muhim o'rin tutadi. Jadidlar xalqni o'zligini anglashga, milliy qadriyatlarini qadrlashga va o'z taqdiriga befarq bo'lmaslikka undaganlar. Ular mustamlakachilik sharoitida yashayotgan xalqni

uyg‘otish, uni erkinlik va ozodlik sari yetaklashni maqsad qilganlar. Erkinlik g‘oyasi jadid asarlarida bevosita yoki bilvosita tarzda ifodalangan. Ular nafaqat siyosiy erkinlikni, balki fikr erkinligi, ta‘lim erkinligi va shaxs erkinligini ham targ‘ib qilganlar. Taraqqiyot masalasi esa ilm-fan, texnika va madaniyat rivoji bilan chambarchas bog‘liq holda talqin etilgan. Mahmudxo‘ja Behbudiy asarlarida bu g‘oyalar ayniqsa yaqqol namoyon bo‘ladi.

Jadid adabiyoti o‘zbek adabiyotida yangi janrlarning shakllanishiga katta hissa qo‘shgan. Ayniqsa drama janri rivoj topib, sahna asarlari orqali jamiyat muammolari keng ommaga yetkazilgan. Masalan, Mahmudxo‘ja Behbudiyning “Padarkush” dramasi o‘zbek dramaturgiyasining ilk namunalaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, publitsistika – ya‘ni gazeta va jurnallarda chop etilgan maqolalar, ocherklar, murojaatlar ham jadidlar faoliyatida muhim o‘rin tutgan. Ular matbuot orqali xalqni tezkor ravishda xabardor qilish, ijtimoiy muammolarni muhokama qilish va o‘z g‘oyalarini targ‘ib qilish imkoniga ega bo‘lganlar. Abdulla Avloniy va Abdurauf Fitrat publitsistik asarlari orqali xalq ongiga katta ta‘sir ko‘rsatgan.

Mahmudxo‘ja Behbudiy jadidchilik harakatining eng yorqin vakillaridan biri bo‘lib, o‘z davrining ma‘rifatparvar, pedagog, dramaturg va publitsist sifatida tanilgan. U nafaqat adabiyot va drama orqali, balki ta‘lim va jamoat faoliyati orqali ham xalq ongini uyg‘otishga xizmat qilgan. Behbudiy ilm-fan va ta‘limning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rnini chuqur anglagan, shu sababli yangi usul maktablarini tashkil etish va ularni rivojlantirish g‘oyalarini faol ravishda ilgari surgan. Uning asarlari jamiyatdagi turli illatlarni, xususan jaholat, qoloqlik, adolatsizlik va poraxo‘rlikni tanqid qilishga qaratilgan. Bu tanqid nafaqat ijtimoiy masalalarni ko‘tarish bilan chegaralanib qolmagan, balki odamlarning axloqiy va ma‘naviy tarbiyasiga ham qaratilgan.

Behbudiy o‘z asarlarida oddiy xalq va yoshlar hayotidan misollar keltirib, ularni ilm va ma‘rifat yo‘lida rag‘batlantirgan. Uning dramaturgik ijodining eng muhim namunalaridan biri – **“Padarkush”** dramasi. Ushbu asar o‘zbek dramaturgiyasida ilk namunalaridan biri hisoblanadi va unda tarbiya, odob-axloq, insoniy fazilatlar hamda jaholat oqibatlarini keng yoritilgan. Asarda ijtimoiy muammolar va oilaviy munosabatlar

orqali jamiyatdagi kamchiliklar hajviy va dramatik uslubda tasvirlangan. Shu tariqa, “Padarkush” faqat badiiy asar sifatida emas, balki tarbiyaviy ahamiyatga ega drama sifatida ham qadrlanadi.

Behbudiy o‘z g‘oyalarini kengroq targ‘ib qilish uchun matbuotdan ham faol foydalangan. U gazeta va jurnallarda maqolalar chop ettirib, xalqni ilm-fan va ma‘rifatga da‘vat qilgan, yoshlarni yangi bilimlarga intilish va milliy ongini uyg‘otishga chorlagan. Bu esa uni nafaqat adabiy, balki ijtimoiy va pedagogik faoliyat bilan shug‘ullangan o‘z davrining muhim arbobi sifatida ko‘rsatadi. Shuningdek, Behbudiy ijodi zamonaviy fikrlash, taraqqiyparvarlik va milliy uyg‘onish g‘oyalarini targ‘ib qilishda muhim manba bo‘lib xizmat qilgan. Uning ishlari keyingi avlod jadidchilik vakillariga ilhom manbai bo‘lib, o‘zbek adabiyoti va madaniyati rivojida chuqur iz qoldirgan.

Abdulla Avloniy o‘zbek jadid adabiyotining yirik vakili, pedagog, ziyoli va jamoat arbobi sifatida e‘tiborga loyiq shaxsdir. U o‘z hayotini ta‘lim-tarbiyaga bag‘ishlagan bo‘lib, yosh avlodni ilm-fan va axloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga katta hissa qo‘shgan. Avloniy jamiyat taraqqiyoti uchun maktablar ochishga, darsliklar yaratishga va o‘quv dasturlarini takomillashtirishga alohida e‘tibor qaratgan. U nafaqat adabiy asarlar yozgan, balki ularni amaliy maqsadlarda, ayniqsa yoshlarga tarbiyaviy ta‘sir o‘tkazuvchi vosita sifatida ishlatgan. Uning mashhur asari “Turkiy guliston yoxud axloq” yoshlar tarbiyasida muhim qo‘llanma bo‘lib xizmat qilgan. Bu asar orqali Avloniy o‘quvchilarga axloqiy qadriyatlar, yaxshi odatlar va vatanparvarlik ruhini singdirishga intilgan. Shuningdek, u ilmga, bilimga intilish, halollik, hurmat va mehr-muhabbat kabi insoniy fazilatlarni targ‘ib qilgan.

Abdulla Avloniy ijodida axloqiy tarbiya, vatanparvarlik, ilmga intilish, ma‘naviyatni yuksaltirish va jamiyatdagi adolatli munosabatlarni mustahkamlash g‘oyalari ustuvor o‘rin tutadi. U o‘z asarlarida insonning ruhiy va ma‘naviy rivojlanishi, o‘z vatanini sevish va jamiyat oldidagi mas‘uliyatni tushunish masalalariga alohida e‘tibor bergan. Shu bilan birga, Avloniy jamiyatda yangilanish va taraqqiyot jarayonlariga hissa qo‘shish maqsadida, ma‘rifatparvarlik ishlarini faol olib borgan, ziyolilar va jamoatchilik orasida ilm-fan, adabiyot va ta‘limning ahamiyatini

targ'ib qilgan. Uning merosi bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan bo'lib, Avloniyni ta'lim va tarbiya sohasidagi yondashuvlari, axloqiy-ijtimoiy g'oyalari zamonaviy ta'lim tizimida ham ilhom manbai bo'lib xizmat qilmoqda. Shu tarzda, Abdulla Avloniy nafaqat o'z davrining, balki butun o'zbek xalqining ma'naviy va madaniy taraqqiyotiga sezilarli hissa qo'shgan buyuk ma'rifatparvar sifatida qadrlanadi.

Abdurauf Fitrat jadid adabiyotining eng yetuk va serqirra vakillaridan biri bo'lib, u nafaqat yozuvchi, balki olim, dramaturg, pedagog va siyosiy arbob sifatida ham faoliyat yuritgan. Fitrat o'z hayotini milliy ma'rifat va xalq taraqqiyotiga bag'ishlagan, yosh avlodni ilm-fan, madaniyat va ma'naviyat ruhida tarbiyalashga katta hissa qo'shgan. U jamiyatdagi nohaqlik, jaholat va mustamlakachilikni tanqid qilgan asarlari orqali o'z zamonasidagi muammolarni ochiq-oydin ko'rsatishga intilgan. Fitrat ijodida milliy uyg'onish, erkinlik, mustaqillik va inson huquqlarini himoya qilish g'oyalari markaziy o'rin egallaydi. Uning dramalari, maqolalari va publitsistik yozuvlarida xalqning ijtimoiy, ma'naviy va madaniy hayotidagi kamchiliklar, ta'lim-salohiyatning yetishmasligi va qadriyatlarning sustlashuvi haqida chuqur fikrlar ilgari suriladi. Shu bilan birga, u o'z asarlarida milliy o'zlikni saqlash, til va adabiyot rivoji, ilm-fan va madaniyatga e'tibor qaratish masalalarini ham yoritgan.

Abdurauf Fitrat ilm-fan va madaniyatning taraqqiyotga xizmat qiluvchi kuch ekanligini doim ta'kidlagan. U nafaqat yozuvchilik faoliyati bilan, balki pedagogik va siyosiy faoliyati orqali ham xalqni uyg'otishga intilgan. Fitrat o'z asarlarida ma'rifatparvarlik g'oyalarini targ'ib qilgan, yoshlarga ma'naviy va intellektual rivojlanish yo'lini ko'rsatgan. Uning ijodida milliy qadriyatlar, vatanparvarlik, adolat va insoniylik masalalari ustuvor o'rin tutadi. Shuningdek, Fitrat siyosiy va ijtimoiy faoliyati orqali ham o'z davrining yangilanish jarayonlarida faol ishtirok etgan. U mustamlaka ta'siridagi jamiyatni isloh qilish, zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish va milliy o'zlikni uyg'otish masalalariga alohida e'tibor bergan.

Fitratning asarlari va ilmiy faoliyati bugungi kunda ham o'zbek milliy adabiyoti va madaniyatining muhim qismi sifatida qadrlanadi. Uning merosi nafaqat adabiyotda,

balki milliy ma'rifat va madaniyatning rivojlanishida, xalqning ijtimoiy ongini uyg'otishda ham katta ahamiyatga ega. Shu tariqa, Abdurauf Fitrat o'z davrining nafaqat ziyoli, balki ijtimoiy va siyosiy hayotga faol hissa qo'shgan yetuk arbobi sifatida tarixda mustahkam o'rin olgan.

Abdulla Qodiriy o'zbek adabiyotida realistik nasrning asoschisi sifatida tanilgan va u jadidchilik g'oyalarini badiiy asarlar orqali yuksak badiiy mahorat bilan rivojlantirgan. U nafaqat yozuvchi, balki ijtimoiy tafakkur egasi sifatida ham o'z davrining eng yetuk ziyolilaridan biri bo'lgan. Qodiriy o'z asarlarida xalq hayotini chinakam realistik uslubda tasvirlashga intilgan, insoniy munosabatlar, jamiyatdagi ijtimoiy adolatsizliklar, odob-axloq va ma'naviyat masalalarini badiiy vositalar orqali yoritgan. Uning eng mashhur asari "O'tkan kunlar" o'zbek adabiyotidagi birinchi tarixiy roman sifatida katta ahamiyatga ega. Ushbu roman orqali Qodiriy o'zbek xalqining o'tmishdagi hayotini, ijtimoiy va ma'naviy muammolarini, insonlarning hayotiy kechinmalarini aniq va jonli tasvirlagan. Romanda odamlar orasidagi do'stlik, sevgi, sadoqat, adolat va shaxsiy mas'uliyat kabi qadriyatlar chuqur aks etgan. Shu bilan birga, Qodiriy tarixiy voqealarni faqatgina hikoya sifatida emas, balki milliy ong va ma'naviyatni uyg'otuvchi vosita sifatida ham ishlatgan.

"Mehrobdan chayon" asarida esa muallif jamiyatdagi illatlar, insonlarning ma'naviy sustligi, yolg'on, adolatsizlik va ijtimoiy nohaqliklarni tanqid qilgan. Bu asar orqali Qodiriy o'quvchilarga axloqiy qadriyatlarni qadrlash, halollik va insoniylikni hayotiy printsip sifatida qabul qilish zarurligini ko'rsatgan. Uning ijodida milliy o'zlik, erkinlik, adolat va taraqqiyot g'oyalari ustuvor o'rin egallaydi. Abdulla Qodiriy nafaqat yozuvchi sifatida, balki ma'rifatparvar, ziyoli va jamoat arbobi sifatida ham xalqning milliy ongini rivojlantirishga katta hissa qo'shgan. U o'z asarlari orqali nafaqat jamiyatdagi salbiy illatlarni tanqid qilgan, balki yoshlarga ilm-fan, ma'naviyat va insoniy qadriyatlarni qadrlashni targ'ib qilgan.

Qodiriy ijodi zamon va sharoitdan qat'i nazar o'zbek adabiyoti va madaniyatida muhim o'rin egallaydi. Shu tarzda, Abdulla Qodiriy o'zbek nasrining rivojlanishida, milliy ongni shakllantirish va erkin fikrni targ'ib etishda muhim rol o'ynagan buyuk ijodkor sifatida tarixda mustahkam o'rin olgan. Uning asarlari bugungi kunda ham

nafaqat badiiy meros sifatida, balki milliy ma'naviyatni yuksaltirish va jamiyatni tanqidiy fikrlashga undash vositasi sifatida qadrlanadi.

Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lpon XX asr jadid adabiyotining eng yorqin namoyandasi, lirik shoir va nosir sifatida tanilgan. U o'z ijodida she'riyatga yangi ruh va badiiy o'lchovlar olib kirgan, xususan, barmoq vazni asosida yaratgan she'riy namunalarining go'zalligi bilan ajralib turadi. Cho'lpon she'riyatida milliy uyg'onish, erkinlik, inson qalbi va ma'naviy izzat kabi mavzular ustuvor o'rin egallaydi. Uning eng mashhur asari – "Kecha va kunduz" romani. Bu asar o'zbek romanchiligida psixologik tahlilning cho'qqisi sifatida qaraladi. Roman orqali Cho'lpon o'zbek xalqining chor mustamlakachiligi davridagi hayoti, tushkunlik, ichki izzat va milliy uyg'onish jarayonlarini chuqur va badiiy tasvirlaydi. Asarda Zebi qahramoni orqali inson ruhiyati, hissiyotlari va ijtimoiy sharoit bilan bog'liq kechinmalar mahorat bilan chizilgan.

"Kecha va kunduz" romani nafaqat shaxsiy va milliy kechinmalarni yoritadi, balki XX asr boshidagi ijtimoiy va siyosiy voqealar fonida inson ruhining o'sishini ham ko'rsatadi. Cho'lponning badiiy mahorati, she'riyati va psixologik tahlil uslubi ushbu asarni o'zbek adabiyotining eng muhim va innovatsion asarlaridan biriga aylantiradi. Shu jihati bilan u XX asr o'zbek romanchiligi va she'riyatida doimiy ta'sir ko'rsatgan shoir sifatida tarixda qolgan.

Jadid adabiyoti va jadidchilik harakatining eng asosiy g'oyalaridan biri — ilm-ma'rifatga chaqiriqdir. Jadidlar xalqni jaholatdan chiqarish, bilimli va ongli avlodni tarbiyalashni o'z oldilariga muhim vazifa qilib qo'yganlar. Ular yangi usul maktablarini ochib, bolalarga nafaqat diniy, balki dunyoviy fanlar bo'yicha ham ta'lim berishni yo'lga qo'yganlar. Asarlarida ilmga intilish, o'qish va zamonaviy dunyoqarashga ega bo'lish zarurligi doimiy ravishda targ'ib qilingan. Bu esa xalq ongini uyg'otish va jamiyatni taraqqiy ettirish yo'lida muhim vosita bo'lgan. Jadidlar o'z asarlarida milliy ozodlik va mustaqillik g'oyasini ilgari surganlar. Ular xalqni o'zligini anglashga, milliy qadriyatlarini qadrlashga va vatanparvar bo'lishga chaqirganlar. Bu g'oya ayniqsa mustamlaka davrida muhim bo'lib, xalqni ruhiy jihatdan mustahkamlash, erkinlik sari yetaklash vazifasini bajargan. Adabiyot orqali

milliy ongni uygʻotish, tarixni qadrlash va milliy birlikni targʻib qilish jadidchilikning asosiy vazifalaridan biri boʻlgan

Jadid adabiyotida jaholat va qoloqlikka qarshi kurash muhim oʻrin tutadi. Ular jamiyatdagi illatlar – adolatsizlik, poraxoʻrlik, ikkinchi darajali taʼlim tizimi, ayollar savodsizligi kabi muammolarni ochiq tanqid qilganlar. Asarlarda bu muammolar hajviy va realistik uslub bilan yoritilgan, odamlarni oʻz xatolarini tan olishga, jamiyatni yaxshilashga undashga qaratilgan. Shu orqali jadidlar nafaqat badiiy asarlar yaratgan, balki xalqni maʼnaviy va ijtimoiy jihatdan uygʻotganlar

Jadid adabiyoti oʻz davrida xalq ongini uygʻotishda muhim vosita boʻlgan. Jadidlar oʻz asarlarida xalqni jaholat, qoloqlik va adolatsizlik kabi illatlardan ogohlantirgan, ilmga intilish va zamonaviy dunyoqarashga ega boʻlishga chaqirgan. Ularning publitsistik maqolalari, drama va maqol-masallari jamiyatdagi muammolarni ochiq koʻrsatib, odamlarni fikrlashga, oʻz xatolarini tan olishga undagan. Shu tarzda, jadid adabiyoti xalqni nafaqat oʻqishga, balki oʻz jamiyatini yaxshilashga ham chaqirgan.

Jadidlar taʼlim va madaniyat rivojiga alohida eʼtibor qaratganlar. Ular yangi usul maktablarini ochish, darsliklar yaratish va pedagogik metodlarni modernizatsiya qilish orqali xalqning savodxonligini oshirishga xizmat qilganlar. Shu bilan birga, adabiyot orqali odob-axloq, vatanparvarlik, insoniy fazilatlarini targʻib qilganlar. Natijada, jadid adabiyoti taʼlim va madaniyat sohalarida katta oʻzgarishlarga sabab boʻlib, jamiyatning ruhiy va maʼnaviy taraqqiyotiga hissa qoʻshgan.

Jadid adabiyoti milliy adabiyot rivojida yangi bosqichni boshlab bergan. U nafaqat badiiy janrlarni boyitgan, balki milliy til, tarix va madaniyatni asrab-avaylashga xizmat qilgan. Drama, publitsistika, hikoya va maqol-masallar orqali jadidlar milliy adabiyotda yangi yoʻnalishlarni yaratganlar. Shuningdek, ular xalqni bilimli, ongli va maʼnaviy jihatdan rivojlangan avlod yetishtirishga hissa qoʻshgan, bu esa oʻz navbatida oʻzbek adabiyoti taraqqiyotini mustahkamlashga olib kelgan.

Savol va topshiriqlar

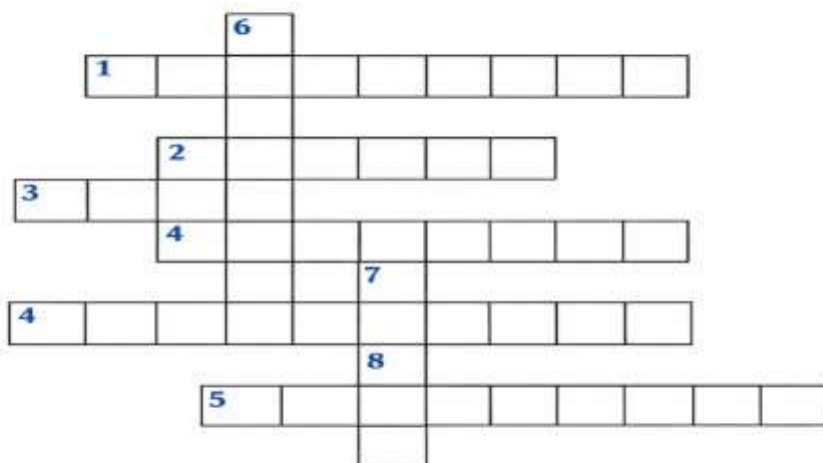
1. Jadidchilik harakatining asosiy maqsadlari nimalardan iborat edi?

2. Milliy ozodlik va erkinlik g'oyalari jadid adabiyotida qanday aks etgan?
3. Jaholat va qoloqlikka qarshi kurash jadid asarlarida qanday namoyon bo'ladi?
4. Jadid adabiyotida yangi janrlar (drama, publitsistika) nima uchun muhim hisoblangan?
5. Milliy adabiyot taraqqiyotida jadid adabiyotining ahamiyati qanday baholanishi mumkin?

Mavzuni mustahkamlash uchun krasword

Milliy uyg'onish va jadid adabiyoti

KROSSVORD

Gorizontal:

1. Jadidchilik maktabi iborasi (2 so'z).
2. "O'tkan kunlar" muallifi.
3. Mahmudxo'ja Behbudiy.
4. Xalq ongini _____ qilish.
5. Jaholatga qarshi qadriyat.

Vertikal:

6. Milliy _____ g'oyasi.
7. Avloniy uchun muhim yo'l.
8. Jadid adabiyot yo'nalishi.
9. Uyg'onish ma'nosidagi so'z.
10. Mashhur jadid asari.

XX ASR O‘ZBEK ADABIYOTI

Reja

1. XX asr o‘zbek adabiyotining shakllanishi va tarixiy-iqtisodiy sharoiti
2. Mumtoz an‘analar va zamonaviy uslublarning uyg‘unligi
3. Ijtimoiy mavzular va xalq hayotining tasviri
4. She‘riyat va nasrda milliy uyg‘onish va ma‘rifatparvarlik g‘oyalari
5. XX asrning mashhur shoir va yozuvchilari: Oybek, A.Qahhor, G‘.G‘ulom, M. Shayxzoda, O.Yoqubov, P.Qodirov, S.Ahmad

XX asr o‘zbek adabiyoti milliy ma‘naviyatimizning eng murakkab, ziddiyatli va shu bilan birga eng sarmahsul davrlaridan biri hisoblanadi. Bu davr jadidchilik harakatidan boshlanib, mustaqillik ostonasigacha bo‘lgan ulkan estetik yo‘lni bosib o‘tdi. XX asr adabiyoti o‘zining turli bosqichlarida xalqning ma‘naviy, siyosiy va ijtimoiy hayotini aks ettiruvchi turli yo‘nalishlarni qamrab oldi. Jadidchilik davrida adabiyot nafaqat estetik zavq beruvchi, balki milliy ongni uyg‘otuvchi va ta‘lim-tarbiyaviy vosita sifatida ham shakllandi. Bu davrda yozuvchilar va shoirlar o‘z asarlarida milliy qadriyatlarni asrash, yangi ma‘rifiy g‘oyalarni targ‘ib qilishga alohida e‘tibor qaratdilar.

Sovet davri esa adabiyotning rivojlanishida yangi ziddiyatlarni keltirib chiqardi. Shu davrda yozuvchilar va shoirlar o‘z ijodini ijtimoiy-siyosiy vaziyatga moslashtirishga majbur bo‘ldilar, lekin shu bilan birga ular o‘z milliy va madaniy ildizlarini saqlashga intildilar. XX asr o‘zbek adabiyoti ushbu davrda turli janr va yo‘nalishlarda boy namunalarga ega bo‘ldi: epik, lirik, dramaturgiya, publitsistika va nasr janrlari bir-birini to‘ldirdi. Davrning oxirgi bosqichida – mustaqillik davri oldidan – o‘zbek adabiyoti yangi ruhiy yangilanish va o‘zini ifoda etishning keng imkoniyatlarini kashf etdi. Shoirlar va yozuvchilar milliy qadriyatlar, tarixiy xotira va zamonaviy dunyoqarashni uyg‘unlashtirishga intildilar. Shu tariqa, XX asr o‘zbek adabiyoti nafaqat milliy ma‘naviyatimizning murakkab va ziddiyatli davrini aks ettirdi, balki kelajak avlod uchun boy estetik meros va ruhiy boylik yaratdi.

Muso Toshmuhammad o'g'li Oybek XX asr o'zbek adabiyotining yirik vakili, shoir va romannavisi bo'lib, adabiyotimizga yuksak badiiy madaniyat va vazminlik olib kirgan. Oybek ijodida xalq hayoti, milliy qadriyatlar va ijtimoiy masalalar chuqur va badiiy tarzda tasvirlangan. U o'zining ijodiy faoliyati orqali nasr va she'riyatni uyg'unlashtirib, o'zbek adabiyotida yangi yo'nalishlar ochgan. Oybekning asosiy asarlari orasida "Navoiy" romani tarixiy mavzuda yozilgan bo'lib, unda Buyuk shoir Alisher Navoiy hayoti, ijodi va ma'naviy merosi keng yoritilgan. Shuningdek, "Qutlug' qon" romani ijtimoiy va maishiy hayot masalalarini o'z ichiga oladi, unda oddiy odamlarning hayoti, mehnati, adolatsizlik va ijtimoiy tenglik masalalari badiiy shaklda tasvirlangan.

Oybek faqat nasr bilan cheklanib qolmagan, balki she'riyatda ham o'z maktabini yaratgan. Shu jihati bilan Oybek XX asr o'zbek adabiyotida romanchilik va she'riyatni uyg'unlashtirgan yorqin namoyanda sifatida tarixda abadiy qolgan.

Abdulla Qahhor XX asr o'zbek adabiyotining yorqin vakili bo'lib, ko'pincha o'zbek adabiyotida "Chexov" nomi bilan tan olingan. U qissa va hikoyanavislik ustasi sifatida mashhur bo'lib, so'zga o'ta talabchanligi va ixchamlik bilan katta ma'no ifodalash qobiliyati bilan ajralib turadi. A.Qahhor ijodida har bir so'z, har bir satr o'quvchida chuqur taassurot qoldiradi va o'tkir psixologik tahlil bilan inson ruhiyati va ijtimoiy muhitni ochib beradi. Uning asosiy asarlari orasida "Sarob" romani va "O'tmishdan ertaklar" qissasi alohida ahamiyatga ega. "Sarob" romani orqali A.Qahhor inson va jamiyat hayotidagi murakkab kechinmalarni tasvirlaydi, realistlik va psixologik tahlilni mukammal uyg'unlashtiradi. "O'tmishdan ertaklar" qissasi esa xalq hayotining turli qatlamlarini badiiy tarzda yoritib, o'zbek qissa va hikoya janrining rivojiga katta hissa qo'shadi.

A.Qahhorning "Anor", "Bemor", "O'g'ri" kabi hikoyalari esa o'zbek prozasining eng sara namunalari sifatida e'tirof etiladi. Ularning har biri insonning ichki ruhiyati, odob-axloqi, jamiyatdagi adolatsizlik va insoniy kechinmalarni ixcham, lekin chuqur ma'noli tarzda ochib beradi. Shu jihati bilan A.Qahhor XX asr o'zbek nasrining eng yorqin namoyandasi sifatida tarixda qolgan.

Bemor

“Osmon yiroq, yer qattiq (maqol).”

Sotiboldining xotini og‘rib qoldi. Sotiboldi kasalni o‘qitdi - bo‘lmadi, tabibga ko‘rsatdi. Tabib qon oldi, betobning ko‘zi tinib, boshi aylanadigan bo‘lib qoldi, baxshi o‘qidi. Allaqanday bir xotin kelib, tolning xipchini bilan savaladi, tovuq so‘yib qonladi. Bularning hammasi, albatta, pul bilan bo‘ladi. Bunday vaqtlarda yo‘g‘on cho‘ziladi, ingichka uziladi.

Shaharda bitta doktorxona bor. Bu doktorxona to‘g‘risida Sotiboldining bilgani shu: salqin, tinch parkda, daraxtlar ichiga ko‘milgan baland va oq imorat: shisha qabzali kulrang eshigida qo‘ng‘iroq tugmasi bor. Chigit po‘choq va kunjara bilan savdo qiladigan xo‘jayin Abdug‘aniboy omborida qulab ketgan qoplar ostida qolib uladigan bo‘lganida bu doktorxonaga bormay Sim*ga ketgan edi.

Doktorxona deganda Sotiboldining ko‘zi oldiga izvosh va oq podshoning surati solingan 25 so‘mlik pul kelar edi.

Bemor og‘irlashdi. Sotiboldi xo‘jayinining oldiga arzga bordi, ammo bu borishdan muddaosi nima ekanini aniq bilmas edi. Abdug‘aniboy uning so‘zini eshitib ko‘p afsuslandi, qo‘lidan kelsa hozir uning xotinini oyoqqa bostirib berishga tayyor ekanini bildirdi, keyin so‘radi:

- Devonai Baxovaddinga hech narsa ko‘tardingmi? o‘avsula‘zamga-chi? Sotiboldi ketdi. Bemorning oldidan jilmaslik va shu bilan birga tirikchilik uchun xonaki bir kasb kilishga majbur bo‘ldi - har xil savatchalar to‘kishni o‘rgandi. U ertadan kechgacha oftobshuvoqda gavronlar ichiga ko‘milib savat to‘qiydi. To‘rt yashar qizchasi qo‘liga ro‘molcha olib, onasining yuzini karaxt, nimjon, xirra pashshalardan quriydi, ba‘zan, qo‘lida ro‘molcha, mukka tushib uxlab qoladi. Hammayoq jim. Faqat pashsha g‘ing‘ilaydi. Bemor inkillaydi, har zamon yaqin - yiroqdan gadoy tovushi eshitaladi: “Xey do‘st, shaydullo ba nomi Ollo, sadaqa raddi balo, ba qavli rasuli xudo...”

Bir kechasi bemor juda azob tortdi. U har ingraganda Sotiboldi chakkasiga birov solingan kishiday talvasaga tushar edi. Qo‘shnisi - bir kampirni chaqirdi. Kampir

bemorning to‘zigan sochlarini tuzatdi, u yoq bu yog‘ini siladi, so‘ngra ... o‘tirib yig‘ladi.

- Begunoh go‘dakning saxarda qilgan duosi ijobat bo‘ladi, uyg‘oting qizingizni ! – dedi. Bola anchagacha uyqu g‘ashligi bilan yig‘ladi. Keyin otasining g‘azabidan, onasining ahvolidan qo‘rkib, kampir o‘rgatgancha duo qildi:

- Xudoyo ayamdi daydiga davo beygin... Bemor kundan kunga battar, oxiri usal buldi. “Ko‘ngilga armon bo‘lmasin” deb “Chilyosin” xam qildirishga to‘g‘ri keldi. Sotiboldi to‘kigan savatlarini ulgurji oladigan baqqoldan 20 tanga qarz ko‘tardi. “Chilyosin”dan bemor tetik chiqqanday bo‘ldi, shu kechasi hatto ko‘zini ochib, qizchasini yoniga tortdi va pichirladi:

- Xudo qizimning saxarlari qilgan duosini dargohiga qabul qildi. Dadasi, endi tuzukman, qizimni saxarlari uyg‘otmang. Yana ko‘zini yumdi, shu yumgancha qaytib ochmadi - saxarga borib uzildi. Sotiboldi qizchasini o‘lik yonidan olib, boshqa yoqqa yotqizayotganda qizcha uyg‘ondi va ko‘zini ochmasdan odatdagicha duo qildi:

- Xudoyo ayamdi daydiga davo beygin....”¹⁷

G‘afur G‘ulom XX asr o‘zbek adabiyotining yorqin vakili, xalq shoiri va akademik sifatida tanilgan. Uning ijodi xalqchil yumor va chuqur falsafiylik bilan boyitilgan bo‘lib, har bir asarida insoniy qadriyatlar, ma‘naviyat va ijtimoiy hayot masalalari muhim o‘rin egallaydi. G‘.G‘ulom she‘riyat, nasr va dramaturgiya sohalarida faol bo‘lib, o‘zining badiiy uslubi va xalq ruhiga mos tematikasi bilan ajralib turadi. Uning asosiy asarlari orasida “Shum bola” qissasi alohida ahamiyatga ega. Bu asar o‘zbek bolalar adabiyoti va sarguzasht janrining durdonasi sifatida tan olingan bo‘lib, o‘quvchilarda hayotiy qadriyatlar, jasorat va mehr-shafqat ruhini uyg‘otadi.

Qissa hayotiy voqealar va bolalar kechinmalarini badiiy va sarguzasht uslubida tasvirlaydi, shu bilan birga o‘quvchida ijtimoiy va axloqiy tushunchalarni uyg‘otadi. Shuningdek, G‘.G‘ulomning ikkinchi jahon urushi davridagi “Sen yetim emassan” she‘ri butun dunyo bo‘ylab mashhur bo‘lgan. Ushbu she‘r inson qalbining og‘riq va umidini, urush va ezgulik masalalarini chuqur falsafiy ruh bilan aks ettiradi. Shu jihati

¹⁷ <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/abdulla-qahhor-1907-1968/abdulla-qahhor-bemor-hikoya>

bilan G'.G'ulom ijodi o'zbek adabiyoti va xalq ma'naviy merosida abadiy o'rin egallagan va keyingi avlod ijodkorlari uchun ilhom manbai bo'lib xizmat qilgan.

Maqsud Shayxzoda – kelib chiqishi ozarbayjon bo'lishiga qaramay, o'zbek adabiyotiga sadoqat bilan xizmat qilgan ulkan shoir va dramaturgdir. U o'z asarlarida milliy ruh, tarixiy voqealar va insoniy qadriyatlarni boy va chuqur tasvirlashga intilgan. Maqsud Shayxzoda ijodida tarixiy mavzular alohida o'rin tutadi, chunki u o'zbek xalqining o'tmishi va buyuk shaxslarini sahnaga olib chiqishda katta mahorat namoyon etgan. Uning dramaturgiyadagi eng mashhur asari – “Mirzo Ulug'bek” tragediyasi, o'zbek dramaturgiyasining eng yuksak namunalaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Ushbu asar orqali shoir buyuk astronom va davlat arbobi Mirzo Ulug'bek hayotidagi murakkab voqealarni, uning ilmiy va ma'naviy izlanishlarini, shuningdek, insoniy his-tuyg'ularini jonli tasvirlaydi. Shu bilan birga, Maqsud Shayxzoda tarixiy dramatik janrni o'zbek sahnasida rivojlantirishga muhim hissa qo'shgan. Shuningdek, uning “Jaloliddin Manguberdi” dramasi ham tarixiy mavzularni keng yoritadi. Bu asarda o'zbek tarixining qahramon shaxslaridan biri bo'lgan Jaloliddin Manguberdi orqali xalqning jasorati, mardligi va mustaqillikka intilishi aks ettiriladi. Maqsud Shayxzoda bu asarda dramatik tuzilma va sahna tili orqali o'quvchini tarixiy voqealarga jalb etadi va ularni chuqur o'ylashga undaydi.

Shoirning boshqa muhim ijodiy ishlari qatorida “Toshkentnoma” dostoni ham alohida e'tiborga loyiqdir. Ushbu doston orqali u Toshkent shahrining tarixiy va madaniy hayotini, shahar ahlining turmush tarzini, urf-odat va an'analarni badiiy tasvirlashga muvaffaq bo'lgan. Umuman olganda, Maqsud Shayxzoda o'zbek adabiyotida nafaqat tarixiy dramatik asarlar muallifi sifatida, balki milliy adabiyotni boyitgan, dramaturgiya va doston janrini rivojlantirgan ijodkor sifatida ham chuqur iz qoldirgan shaxsdir. Uning asarlari o'quvchiga tarixni nafaqat o'rganish, balki hissiyot bilan his etish imkonini beradi.

Odil Yoqubov – tarixiy va zamonaviy mavzularda o'tkir ijtimoiy asarlar yaratgan o'zbek adibi. U o'z ijodida inson va jamiyat, ilm va jaholat, adolat va zulm kabi mavzularni chuqur tahlil qilgan, voqealarni realistik badiiy uslubda tasvirlashga intilgan. Odil Yoqubov asarlari o'zbek adabiyotida nafaqat badiiy qimmatga, balki

ijtimoiy ahamiyatga ham ega. Uning eng mashhur asarlaridan biri – “Ulug‘bek xazinasi” romani bo‘lib, unda ilm va jaholatning keskin to‘qnashuvi, insoniy intilishlar va tarixiy haqiqatlar yorqin tasvirlangan. Roman orqali muallif buyuk astronom va davlat arbobi Mirzo Ulug‘bek hayotini, uning ilmiy izlanishlari va davrning murakkab ijtimoiy-siyosiy muhitini o‘quvchiga jonli yetkazadi. Shu bilan birga, Odil Yoqubov ilmning insoniyat taraqqiyotidagi o‘rnini yuksak badiiy saviyada ochib beradi. Shuningdek, uning “Ko‘hna dunyo” asari ham tarixiy va ijtimoiy mavzularni yoritishda alohida ahamiyatga ega. Bu asarda u o‘zbek xalqining tarixiy o‘tmishi, urf-odatlari va qadriyatlarini tasvirlash bilan birga, inson ruhining murakkab jihatlarini ham ochib beradi.

Asarlaridagi qahramonlar orqali adib o‘quvchiga tarixiy shaxslarning nafaqat siyosiy va ijtimoiy roli, balki ularning ichki dunyosi, his-tuyg‘ulari va insoniylik fazilatlarini his qilish imkonini beradi. Odil Yoqubov ijodi orqali o‘zbek xalqining buyuk siymolari, ilm va ma‘rifat tarixi, shuningdek, zamonaviy jamiyatlardagi murakkab ijtimoiy masalalar dunyoga tanitildi. Uning asarlari bugungi kunda ham o‘quvchi va tadqiqotchilar uchun qimmatli manba bo‘lib, adabiyotimizning boy va chuqur merosi sifatida saqlanib qolmoqda.

Pirimqul Qodirov – tarixiy haqiqatni badiiy mahorat bilan uyg‘unlashtira olgan mashhur o‘zbek yozuvchisi. U o‘z ijodida tarixiy voqealar va buyuk shaxslarni sahnaga olib chiqib, ularning hayoti, qarorlari va ichki dunyosini jonli badiiy tasvirlashga intilgan. Pirimqul Qodirovning asarlari nafaqat tarixiy bilim manbai, balki o‘quvchiga chuqur estetik va hissiy zavq beradigan badiiy durdona sifatida qadrlanadi. Muallifning eng mashhur asarlaridan biri – “Yulduzli tunlar” romani bo‘lib, unda buyuk davlat arbobi va shoir Bobur hayoti yuksak badiiy saviyada tasvirlangan. Roman orqali Pirimqul Qodirov nafaqat tarixiy voqealarni, balki Boburning ichki dunyosi, ruhiy kechinmalari va ijodiy izlanishlarini ham o‘quvchiga yetkazadi. Shu tarzda u tarixiy shaxslarning insoniy tomonlarini ochib berishda katta mahorat ko‘rsatadi. Shuningdek, uning “Avlodlar dovoni” asari Humoyun va Akbarshoh hayotiga bag‘ishlangan bo‘lib, Hindiston imperiyasining buyuk hukmdorlarining siyosiy, ijtimoiy va madaniy faoliyatini badiiy uslubda ochib beradi. Bu roman ham o‘zbek kitobxonlari orasida

keng mutolaa qilinadi va tarixiy voqealarni tushunish hamda milliy tarixiy ongni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Pirimqul Qodirovning ijodi o'zbek adabiyotida tarixiy roman janrini boyitgan, tarixiy haqiqatni chuqur badiiy tafakkur bilan uyg'unlashtirgan durdona merosdir. Uning asarlari bugungi kunda ham kitobxonlar tomonidan katta qiziqish bilan o'qiladi, tarixiy shaxslar va davrlarni chuqur his qilish imkonini beradi, hamda milliy tarixiy ongni shakllantirishga xizmat qiladi.

Said Ahmad – o'zbek adabiyotining hajv va yumor ustasi, mohir hikoyanavis va dramaturgdir. U o'z ijodida zamonaviy hayotning murakkab jihatlarini, insoniy xulq-atvorni va ijtimoiy muammolarni chuqur badiiy va nozik hazil vositalari orqali ochib bergan. Said Ahmad hikoya va roman janrida o'ziga xos ovozga ega bo'lib, uning asarlarida inson ruhining nozik, ba'zan esa kinoyali jihatlarini yorqin namoyon bo'ladi. Muallifning eng mashhur asarlaridan biri – “Ufq” trilogiyasi bo'lib, unda urush va urushdan keyingi davrning murakkab ijtimoiy-siyosiy vaziyatlari, inson ruhining sinovlari va jamiyatning qayta tiklanish jarayonlari badiiy tarzda tasvirlangan. Trilogiya orqali Said Ahmad zamonaviy o'zbek romanining epik polotnosini yaratgan, tarixiy voqealarni individual qahramonlar hayoti bilan uyg'unlashtirib, o'quvchiga kuchli estetik va hissiy ta'sir beradi.

Shoir va dramaturg sifatida ham Said Ahmad o'zbek sahnasiga bebaho hissa qo'shgan. Uning “Kelinlar qo'zg'oloni” asari dramaturgiyada alohida e'tiborga loyiq bo'lib, o'nlab tillarga tarjima qilingan va dunyoning turli sahnalarida muvaffaqiyat bilan qo'yilgan. Ushbu asarda muallif oilaviy hayotdagi ijtimoiy rollar, qadriyatlar va urf-odatlarini nozik hazil va satira orqali ochib beradi, bu esa asarni nafaqat badiiy, balki ijtimoiy jihatdan ham qimmatli qiladi. Said Ahmad ijodi o'zbek adabiyotida nafaqat hajv va yumor janrini rivojlantirgan, balki zamonaviy jamiyatni chuqur tahlil qilgan yozuvchi sifatida ham qadrlanadi. Uning asarlari bugungi kunda ham kitobxonlar va teatr tomoshabinlari tomonidan katta e'tibor bilan o'qiladi va sahnada namoyish etiladi, milliy madaniyatimizning yorqin sahifalarini boyitadi.

Savol va topshiriqlar

1. A.Qahhor hikoya va romanlarida zamonaviy o'zbek hayoti va ijtimoiy muammolar qanday aks etgan?
2. G'afur G'ulomning she'riy va dramaturgik asarlarida tarixiy va zamonaviy mavzular qanday uyg'unlashgan?
3. "Ulug'bek xazinasi" va "Ko'hna dunyo" asarlarida Odil Yoqubov ilm va ijtimoiy muammolarni qanday tasvirlagan?
4. Pirimqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" va "Avlodlar dovoni" romanlari orqali tarixiy shaxslar va voqealarni badiiy tarzda qanday ochib beradi?
5. Said Ahmadning "Ufq" trilogiyasi va "Kelinlar qo'zg'oloni" asarlari orqali u zamonaviy o'zbek jamiyatini va insoniy munosabatlarni qanday tasvirlagan?

Mavzu yuzasidan test topshirig'i

MUSTAQILLIK DAVRI O‘ZBEK ADABIYOTI

Reja

1. Mustaqillik davri o‘zbek adabiyotining shakllanishi va asosiy xususiyatlari
2. Davr adabiyotida milliy qadriyat va tarixiy ongning roli
3. Jurnalistika va publitsistika janrining rivojlanishi
4. Ozod Sharafiddinovning jurnalistik mahorati va asarlari
5. Xurshid Do‘stmuhammadning jurnalistik ishlari va Mustaqillik davridagi ahamiyati

O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng (1991-yildan boshlab) o‘zbek adabiyoti yangi bosqichga ko‘tarildi. Bu davrda adabiyot nafaqat badiiy go‘zallikni, balki jamiyatning ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotini ham aks ettirish vositasi sifatida rivojlana boshladi. Mustaqillik davri yozuvchilari o‘z asarlarida milliy qadriyatlarni, xalqning tarixiy tajribasini va bugungi zamon muammolarini chuqur tahlil qilishga intilishdi. Bu davr adabiyotida, ayniqsa, jurnalistika va publitsistika janri muhim rol o‘ynadi. Jurnalistika orqali yozuvchilar nafaqat voqea-hodisalarni yoritib, balki jamiyatning o‘zgarishlarini, yangi demokratik qadriyatlarni va inson huquqlarini targ‘ib qiladilar. Shu bilan birga, jurnalistikada badiiy uslub, analitik fikrlash va o‘ziga xos hikoya qilish mahorati muhim hisoblanadi.

Mustaqillik davri o‘zbek jurnalistikasida **Ozod Sharafiddinov** va **Xurshid Do‘stmuhammad** nomlari alohida e‘tiborga loyiq. Bu davrda matbuot va jurnalistika yangi bosqichga ko‘tarilib, mustaqil O‘zbekistonning ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotini yoritish vazifasini o‘z zimmasiga oldi. Shu jarayonda Sharafiddinov va Do‘stmuhammad o‘zlarining o‘ziga xos badiiy uslubi, tahliliy fikri va jurnalistik mahorati bilan ajralib turdilar.

Ozod Sharafiddinov jurnalistikada fakt va tahlilni badiiy uslub bilan uyg‘unlashtirish orqali tanilgan. U maqola, esselar va reportajlarda jamiyatdagi murakkab ijtimoiy muammolarni, insoniy haqiqatlarni va milliy qadriyatlarni chuqur tahlil qilgan. Sharafiddinovning asarlari o‘quvchini faqat xabardor qilmay, balki voqea-hodisalarni anglashga, jamiyatdagi o‘zgarishlarni his qilishga undaydi.

Shu bilan birga, **Xurshid Do'stmuhammad** ham Mustaqillik davri jurnalistikasida o'zining o'rni bilan ajralib turadi. U maqola, intervyu va esselar orqali o'zbek jamiyatining murakkab ijtimoiy va siyosiy jarayonlarini yoritgan. Do'stmuhammadning jurnalistik uslubi nozik tahlil, aniq faktlar va o'quvchini o'ylashga undaydigan badiiy elementlarga boy. U Mustaqillik davri jurnalistikasida yangi standartlar va sifatni shakllantirishga katta hissa qo'shgan.

Umuman olganda, Mustaqillik davri o'zbek jurnalistikasida Ozod Sharafiddinov va Xurshid Do'stmuhammadning ijodi nafaqat axborot berish, balki jamiyatni tahlil qilish, tarixiy voqealarni badiiy tarzda yoritish va milliy qadriyatlarni targ'ib qilishda muhim rol o'ynaydi. Ularning asarlari bugungi kunda ham o'quvchilar, tadqiqotchilar va jurnalistlar uchun katta qimmatga ega bo'lib, Mustaqillik davri o'zbek jurnalistikasining yorqin namunalari sifatida qadrlanadi.

Ozod Sharafiddinov jurnalistikada badiiy va tanqidiy fikrni uyg'unlashtirish orqali tanilgan. U matbuotda, maqola va reportajlarda jamiyatdagi muammolarni, insoniy haqiqatlarni va milliy qadriyatlarni chuqur tahlil qilgan. Sharafiddinovning asarlarida nafaqat voqea-hodisalar, balki ularning inson ruhiga ta'siri va ijtimoiy kontekstini ko'rsatish mahorati namoyon bo'ladi.

Xurshid Do'stmuhammad ham o'zining jurnalistik mahorati bilan ajralib turadi. U maqola, intervyu va esselar orqali mustaqillik davrining murakkab ijtimoiy va siyosiy jarayonlarini yoritgan. Uning jurnalistik uslubi nozik tahlil, aniq faktlar va o'quvchini o'ylashga undaydigan badiiy elementlarga boy. Shu bilan birga, Do'stmuhammadning ishlari o'zbek jurnalistikasida yangi sifat va standartlarni shakllantirishga hissa qo'shgan. Umuman olganda, Mustaqillik davri o'zbek adabiyoti va jurnalistikasi, xususan, Ozod Sharafiddinov va Xurshid Do'stmuhammadning ijodi, jamiyatdagi o'zgarishlarni chuqur anglash, tarixiy voqealarni badiiy va tanqidiy tahlil qilish imkonini beradi. Ular jurnalistik mahoratni badiiy uslub bilan uyg'unlashtirib, Mustaqillik davri adabiy va madaniy maydonining muhim namoyandalariga aylanishgan.

Mustaqil o‘qish uchun

Chiroq

“Hu diydorginang o‘chsin o‘chdimi har kungi payt o‘chdi o‘chsa o‘char uxlayver uxlayotgandim hovlidagi chiroq o‘chgandan uyg‘onib ketdim uxlayver dedimku o‘zingizchi o‘zingiz nega uxlamayapsiz men ham uyg‘onib ketdim soat biru o‘n uch tavba tag‘in bir vaqtda hayronman o‘n kundan oshdimi sanoqdan adashdim o‘n kundan oshdi biru o‘n uch to‘g‘ri biru o‘n uch hamma uxlab yotganda hamma uxlayotganda ziyoni yo‘q nega ziyoni yo‘q bo‘larkan menga qarang tag‘in birov atayin o‘chirayotgan bo‘lsaya esingni yedingmi aytamanda kimga zaril yarim tun birovning chirog‘ini o‘chirish qo‘lginasi sinsin aljima aljiyman bola uyg‘onib ketadi men aljimaganim bilan hozir boshlashadi vahimachi bo‘p qopsan jim yot vahima qilayotganim yo‘q ana eshitmayapsiz qulog‘ingiz og‘ir sizga mazza vahima ko‘tarma dedim jiming eshiting qitirayapti yo‘g‘ye sharpa keldi sekin o‘g‘ling ustini yop jim yoting ana ko‘rasiz darvozaning yoniga to‘planishadi yo‘q narsaga namuncha bo‘g‘ilmasang yo‘q narsa deysiz necha kundan beri o‘zingiz eshitib yotibsizku necha kishi o‘zi ular yotgan joyimda ularning nechtaligini qaydan bilaman ovozigga quloq sol g‘o‘ng‘ir g‘o‘ng‘ir xolos baland past oriq baqaloq darvozaga tarmashgani tarmashgan qorang o‘chkurlar og‘zingga qarab gapir uyingda issiq o‘rningda yotibsan issiq o‘rnim titrab ketyapman titramayapsan qaltirayapsan tishim takillayapti qo‘rqma qandayiga qo‘rqmay o‘ranib yot o‘ranganim bilan taraqa turuq taraqa turuqq tutqich torta tort torta tort tortaversin ke uxlay qolamiz tavba keyin tarmashadi tarmashgani bilan darvozani oshib o‘tolmaydi maqsadi ichkariga kirish bo‘lsa qo‘ng‘iroqni chalmaydimi qo‘rqqaningdan miyang ishlamay qolyaptimi sizga shunday gap bo‘lsa chiroq bo‘lmasa qo‘ng‘iroq chalinarmidi chiroq yo‘qligini ular qayerdan bila qoladi o‘zing aytdingku avval chiroqni o‘chirishadi so‘ng kelishadi qorong‘ida nima qiladi kelib nima yorug‘da kelsinmi bo‘ldi bas qil yot uxla hozir o‘g‘ling xarxasha boshlaydi ana taraqa turuq taraqa turuqq taqillamadi darvoza gurss gurss chiqib ochaymi qimirlamang taraqa turuq gurss gurss chaqiradi nechta ikkitami oltitami bir go‘r quroli bo‘lsa qurolga balo bormi nima biz biz biz bizlayverma bir baloni sezishganki kelishyapti

kelsa nega kirmaydi kirmasdan ham biladi nimani biladi sen bilan aljiyotganimizni nafasingiz sovuq sovuqq nafasim issiq sovuq issiq sovuqq qorong'ida nima deysan qiziq qiziqq eshitish bilish kerak lodon mayda chuyda gap uchun chiroqni o'chirish qo'ying bilag'on jimgin ovozingni o'chirgin tinch yotgin bolang bag'ringga bos yot ovozing daming chiqmasin yig'i o'chir yig'i bolani uyg'otasan yig'i necha aytdim mahallaga chiqing ular ham bilib qo'ysin dedim ular biladi nimani biladi o'lni biladi qolni biladi seniyam maniyam hammaniyam biladi qattan biladi mahalla bilmagan narsasi yo'q bilsa bizda nima gunoh biz nima qildik nega darvozamiz tagiga to'planishadi faqat biznikiga emas kimnikida chiroq o'chsa hammaning darvozasi oldiga kelishyapti hu qorasi o'chsin kemay mana shunaqa vaysashlaringni bilib keladi bilsa bilar bilsa bilar jim jiming ana itarishyapti darvoza ag'darilib tushmasaydi ag'darilsa undan nariga o'zi chirib ado bo'lgan g'ala g'ovur g'ala g'ovur bu safar ko'proqmi voy xudoyimey onaaa ana uyg'otding taraqa turuq taraqa turuq gursso gurss xunasa uyg'ondi opaaa minggg uxla bolam uxla dadaaa men shu yerdaman shu yerdaman uxla uxlagin darvoza taraqa turuq taraqa turuq g'o'ng'ir g'o'ng'ir shovqin namuncha qorong'i zimiston qoroonng'g'i shovqin zo'rayishi sharpalar to'dalashyapti chiroq yonib qolarmidi chiroq yonadi chiroq yonsa anavilarning qorasi o'chadi onnaa nnnimma uxla bolam jim jimgin sekin uuuuu bola yig'i chiyoq yoq chiyoq onaaa dadaaa chiroq yonsa chiroq yonadi hammasi ketadi uff nima ketadi nimani ketadi deyapsan bobov dadaaa bobovvv"¹⁸.

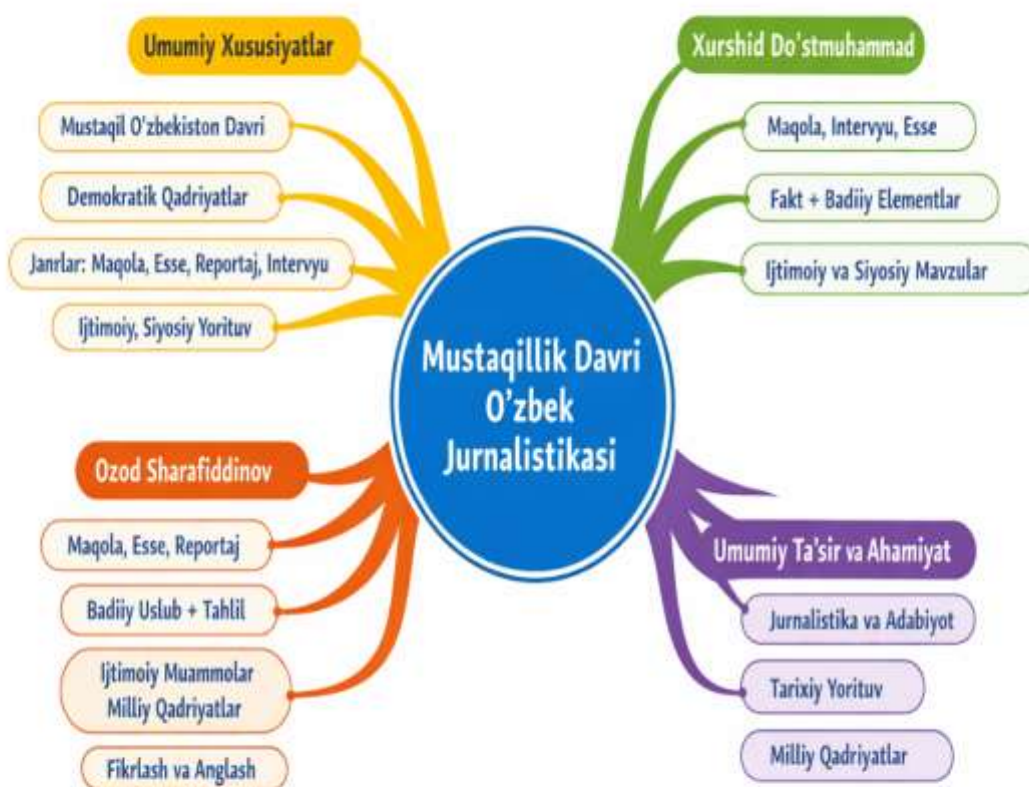
Savol va topshiriqlar

1. Mustaqillik davri o'zbek jurnalistikasining asosiy xususiyatlari nimalardan iborat?
2. Ushbu davr jurnalistikasida matbuot qanday ijtimoiy va siyosiy rol o'ynagan?
3. Mustaqillik davrida jurnalistika va publitsistika janrlari qanday rivojlangan?
4. Ozod Sharafiddinov jurnalistikada qaysi uslub va badiiy vositalar bilan ajralib turadi?

¹⁸ Do'stmuhammad X. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/xurshid-dostmuhammad-ogzaki-hikoyalar>.

5. Sharafiddinovning maqola, esse va reportajlarida qanday ijtimoiy muammolar yoritilgan?
6. Sharafiddinovning asarlari o'quvchiga qanday hissiy va tahliliy ta'sir ko'rsatadi?
7. Xurshid Do'stmuhammad maqola va esselarida Mustaqillik davrining qaysi murakkab ijtimoiy va siyosiy jarayonlarini yoritgan?
8. Do'stmuhammad jurnalistik uslubini qanday badiiy elementlar bilan boyitgan?
9. U Mustaqillik davri jurnalistikasida yangi standartlar va sifatni shakllantirishga qanday hissa qo'shgan?

Mavzu yuzasidan intellekt xarita

MUSTAQILLIK DAVRI POEZIYASI

Reja

1. Mustaqillik davri poeziyasining xususiyatlari
2. Asosiy mavzular va motivlar
3. Istiqlol davri shoirlari va ularning ijodi
4. Poeziyada shakl va janr yangiliklari
5. Istiqlol davri poeziyasi va jamiyat

Istiqlol davri o'zbek adabiyotida yangi bosqichni boshlab berdi. Bu davr shoirlari milliy o'zlikni tiklash va qadrlash masalasiga alohida e'tibor qaratishdi. Ularning ijodida o'zbek xalqining tarixiy merosi, madaniy qadriyatlari va milliy an'analari markaziy o'rin tutdi. Shoirlar o'tmishdagi buyuk ajdodlarning ruhini yodga olib, mustaqil davlat va milliy g'oyani targ'ib qiluvchi asarlar yaratdilar. Milliy o'zlik mavzusi orqali ular o'quvchi va tinglovchilarda vatanparvarlik va milliy g'urur hissini uyg'otishga intildilar. Til, uslub va poetik ifoda sohasida ham Istiqlol davri shoirlari sezilarli yangiliklar kiritdilar. Ular she'riyat tilini zamonaviylik va o'quvchiga yaqinlik jihatidan boyitib, tasviriy va obrazli ifodalarni keng qo'lladilar. Shu bilan birga, milliy tilning boyligi va so'z boyligiga e'tibor berib, she'riyatni o'zbek tilida yanada rivojlantirdilar. Shoirlar poetik shakl va uslubda ham tajriba qilib, yangi qasida, doston va lirika shakllarini yaratishdi, eski an'anaviy shakllarni esa zamonaviy ruhda yangiladilar.

Istiqlol davri poeziyasining yana bir muhim xususiyati – an'anaviy va zamonaviy poetik makonlarning uyg'unligidir. Shoirlar o'z asarlarida klassik adabiyotning obraziyati, ritmi va badiiy uslublarini zamonaviy mavzu va hayotiy realistik tafsilotlar bilan uyg'unlashtirdilar. Bu kombinatsiya she'riyatga chuqur ma'no va keng tasviriy imkoniyat berdi, o'quvchi uchun oson tushunarli va hissiy ta'sir kuchi yuqori bo'ldi. Shuningdek, ruhiy va ma'naviy o'sishga urg'u berish Istiqlol davri poeziyasining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'ldi. Shoirlar inson qalbini, ma'naviy dunyosini rivojlantirish, milliy qadriyatlarni qadrlash va shaxsiy barkamollikni targ'ib qilishni maqsad qilgan. Ularning she'rlari o'quvchi va tinglovchida nafaqat estetik

zavq uygʻotdi, balki maʼnaviy tarbiya, vatanparvarlik, halollik va ijtimoiy masʼuliyat ruhini singdirdi. Shu tariqa, Istiqlol davri poeziyasi nafaqat adabiy meros, balki milliy maʼnaviyatni yuksaltirish vositasi sifatida ham ahamiyatga ega boʻldi.

Istiqlol davri oʻzbek poeziyasi mustaqillik gʻoyasini, milliy qadriyatlarni va erkin fikrni targʻib qilishda muhim rol oʻynadi. Bu davr shoirlari ijodida vatanparvarlik va milliy istiqlol markaziy mavzu boʻldi. Ular sheʼriy asarlarida xalqning mustaqil yashashga intilishini, milliy gʻurur va oʻzlikni yuksaltirishni maqsad qilgan. Shoirlar oʻz sheʼrlarida ona yurti sevis, tarixiy merosga hurmat, oʻtmish tajribasidan saboq olish orqali milliy ruhni uygʻotishga intildilar. Davr poeziyasi shuningdek erkinlik va shaxsiy oʻzlik gʻoyalarini ham ilgari surdi. Shoirlar insonning shaxsiy huquqlari, oʻz fikrini erkin ifoda etishi va shaxsiy barkamollikka intilishini sheʼriy vositalar orqali targʻib qildilar. Bu orqali ular oʻquvchiga oʻzlikni qadrlash, shaxsiy masʼuliyatni anglash va ijtimoiy hayotga faol ishtirok etish ruhini singdirdilar.

Istiqlol davri poeziyasi milliy qadriyatlar, tarix va merosni qadrlashni ham asosiy gʻoya sifatida ilgari surdi. Shoirlar oʻz asarlarida ajdodlar merosi, tarixiy voqealar, xalqning urf-odatlar va madaniy anʼanalari orqali milliy oʻzlikni mustahkamlashga intildilar. Bu esa oʻquvchida nafaqat tarixiy xotira, balki oʻz xalqining madaniy boyliklariga hurmat va gʻurur uygʻotdi. Shoirlar ijodida ilm-fan, maʼnaviyat va madaniyatga intilish ham muhim oʻrin tutdi. Ular oʻquvchi va jamiyatni maʼrifat va ilm-fan yoʻliga chorlab, maʼnaviy barkamollik va maʼrifiy uygʻonishga daʼvat qildilar. Shu orqali Istiqlol davri poeziyasi nafaqat estetik zavq beruvchi, balki maʼnaviy tarbiya manbai sifatida ham ahamiyatli boʻldi. Bundan tashqari, shoirlar yoshlar tarbiyasi va jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni ham faol yoritdilar. Ular yoshlarga erkin fikr, maʼnaviy barkamollik va milliy qadriyatlarni singdirish orqali jamiyatni rivojlantirishga hissa qoʻshdilar. Shoirlar asarlarida ijtimoiy adolatsizlik, nohaqlik va zamonaviy hayotdagi muammolarni ochiq koʻrsatib, ularni hal etish uchun maʼrifat va axloqiy qadriyatlarning zarurligini taʼkidladilar. Shu tariqa, Istiqlol davri poeziyasi milliy istiqlol, erkinlik, maʼnaviyat va yoshlar tarbiyasini birlashtirgan, xalq ruhini yuksaltirish va jamiyatni ijtimoiy-madaniy jihatdan rivojlantirishga xizmat qiluvchi ijodiy makon sifatida oʻzbek adabiyotida alohida oʻrin egalladi.

Istiqlol davri o'zbek poeziyasi shakl va uslub jihatidan ham yangi pog'onaga ko'tarildi. Bu davr shoirlarining ijodida klassik va zamonaviy shakllarning uyg'unligi muhim o'rin tutdi. Ular an'anaviy o'zbek she'riyatining boy merosini, ritm va obrazlilik uslublarini saqlab qolgan holda, zamonaviy poetik ifoda va g'oyalar bilan uyg'unlashtirdilar. Natijada, she'riyat nafaqat o'zining estetik go'zalligi bilan, balki zamonaviylik va o'quvchi uchun tushunarli bo'lishi bilan ham ajralib turdi. Shoirlar qasida, doston, lirika va eksperimental shakllardan faol foydalanishga kirishdilar. Klassik qasida va doston shakllari yangicha ruhda yangilanishi, ularni zamonaviy hayotiy mavzular bilan boyitishi she'riyatga yangi imkoniyatlar berdi. Shu bilan birga, lirika janri va eksperimental shakllar orqali shoirlar o'z ichki his-tuyg'ularini erkin ifodalash, obrazlar orqali chuqur ma'no yetkazish imkoniga ega bo'ldilar. Bu eksperimentlar she'riyatni yanada rang-barang va hayotiy qiladi, o'quvchiga yangi poetik tajriba beradi. Bundan tashqari, istiqlol davri poeziyasi tilning ifodaviyligi va obrazlilikdagi yangi tendensiyalar bilan ajralib turadi. Shoirlar so'z boyligini, turli poetik uslublarni va zamonaviy metaforalarni keng qo'lladilar. Til ifodaviyligi, obrazlilik va ritmik jihatdan yangilanishi, she'riyatni yanada jonli, hissiyotli va zamonaviy qiladi. Bu tendensiyalar shoirlarga o'z fikrini yanada aniq, ta'sirli va badiiy ifodalash imkonini yaratdi. Shu tariqa, istiqlol davri poeziyasi shakl va uslub jihatidan klassik meros va zamonaviy poetik yondashuvni uyg'unlashtirib, o'zbek adabiyotida yangi estetik va badiiy pog'onani yaratdi. Bu davr shoirlari she'riyatni nafaqat hissiy, balki ma'naviy va intellektual jihatdan boyitishga intildilar.

Abdulla Oripov – o'zbek poeziyasining eng yetuk vakillaridan biri bo'lib, uning ijodi milliy ruh va falsafiylik uyg'unligi bilan ajralib turadi. Oripovning she'riyati nafaqat badiiy, balki falsafiy mazmuni bilan ham ajralib turadi. Shoir she'rlari orqali milliy o'zlikni, vatanparvarlikni, insoniy fazilatlarni va ma'naviy barkamollikni chuqur ifodalaydi. Uning asarlarida falsafiy tafakkur bilan boyitilgan poetik obrazlar mavjud bo'lib, ular inson hayoti, milliy tarix va jamiyatning ijtimoiy masalalarini yoritadi. Masalan, **“O'zbekiston”** she'rida u ona yurti sevis, milliy g'urur va vatanparvarlikni yuksak badiiy ohangda ifodalaydi.

Abdulla Oripovning ijodida milliy tarix va madaniyatga hurmat alohida o‘rin tutadi. U qadimiy ajdodlarimizning jasoratini, tarixiy voqealarni va milliy qadriyatlarni she‘riy obrazlarda jonlantiradi. Oripov she‘rlari o‘quvchi qalbini tarbiyalaydi, ma‘naviy barkamollik, halollik, fidoyilik va erkin fikrni qadrlashga chorlaydi. Shoirning badiiy uslubi o‘zbek tilining boyligi va tasviriy imkoniyatlarini keng ochib, zamonaviy poetik uslub va klassik an‘analarni uyg‘unlashtiradi.

Abdulla Oripov shuningdek istiqlol davri poeziyasi rivojida ham katta rol o‘ynadi. U milliy g‘oya, erkinlik, vatanparvarlik va ma‘naviyat masalalarini o‘z she‘riyati orqali targ‘ib qilib, o‘quvchilarda milliy ruh va insoniy qadriyatlarni shakllantirdi. Shu tariqa, Abdulla Oripov ijodi milliy ruh, falsafiy tafakkur, vatanparvarlik va insoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirgan holda o‘zbek adabiyotida alohida o‘rin egallaydi va zamonaviy she‘riyatning ilhom manbai bo‘lib qolmoqda.

Erkin Vohidov – o‘zbek poeziyasining eng yorqin vakillaridan biri bo‘lib, badiiy mahorati va ijtimoiy lirika namunalari bilan tanilgan shoirdir. Vohidov ijodida she‘riyat jamiyatdagi muammolar, ijtimoiy adolatsizlik va insoniylik masalalarini nozik va hissiy tarzda yoritish orqali ajralib turadi. U she‘rlari orqali xalqning ichki kechinmalarini, hayotiy real voqealarni va zamonaviy hayotdagi murakkab ijtimoiy vaziyatlarni poetik obrazlarda ifodalaydi.

Erkin Vohidovning lirika janridagi asarlari o‘quvchiga kuchli estetik va ma‘naviy ta‘sir ko‘rsatadi. Shoir o‘z she‘rlari orqali inson qalbining eng nozik hissiyotlarini ochib beradi: sevgi, sadoqat, mehr-muhabbat, do‘stlik va adolat kabi insoniy qadriyatlar uning ijodida markaziy o‘rin tutadi. Shu bilan birga, Vohidov she‘riyatida zamonaviy hayotiy voqeliklar ham aks etadi: siyosiy va ijtimoiy o‘zgarishlar, yoshlar tarbiyasi, jamiyatdagi adolatsizlik va inson huquqlari masalalari poetik tarzda yoritiladi. Shoirning til va uslubga bo‘lgan yondashuvi ham alohida e‘tiborga loyiq.

Erkin Vohidov she‘riyatida oddiy va tushunarli tilni, o‘zbek xalqona so‘z boyligini, ritmik va obrazli ifodani uyg‘unlashtiradi. Bu esa o‘quvchi va tinglovchiga she‘riyatning his-tuyg‘u va mazmunini chuqur his qilish imkonini beradi. Shuningdek, Erkin Vohidov istiqlol davri o‘zbek poeziyasi rivojida muhim rol o‘ynadi. Uning ijodiy

faoliyati milliy g'oya, erkin fikr va insoniy qadriyatlarni targ'ib qilishi bilan ajralib turadi. Shoirning asarlari nafaqat badiiy zavq, balki ma'naviy tarbiya manbai sifatida ham ahamiyatli bo'lib, bugungi kunda ham o'zbek adabiyotining eng yirik meroslaridan biri hisoblanadi. Shu tariqa, Erkin Vohidov ijodi badiiy mahorat, ijtimoiy lirika va zamonaviy voqeliklarni uyg'unlashtirgan holda o'zbek poeziyasida alohida o'rin egallaydi va milliy ma'naviyat, erkinlik hamda insoniy qadriyatlarni rivojlantirishga katta hissa qo'shadi.

Muhammad Yusuf o'zbek poeziyasining yorqin namoyandalaridan biri bo'lib, xalqona uslub va samimiy she'rlari bilan o'quvchilar orasida katta mashhurlikka ega. Muhammad Yusufning ijodida xalqona so'z boyligi, oson tushunarli va samimiy ifoda asosiy xususiyat hisoblanadi. U she'rlarda o'zbek xalqining urf-odatlarini, qadriyatlari va milliy an'analarini jonli va hissiy tarzda aks ettiradi. Uning asarlarida oddiy odamning hayoti, mehr-muhabbat, do'stlik, oila va vatanparvarlik kabi mavzular chuqur poetik obrazlar orqali yoritiladi. Shu sababli uning she'rlari keng o'quvchilar, ayniqsa yoshlar orasida juda mashhur va sevimli bo'lgan.

Shoirning ijodida qalbgga yaqin va hayotiy ahamiyatga ega bo'lgan mavzular muhim o'rin tutadi. Masalan, uning "Ona" she'ri ona muhabbatini va fidoyilikni, "Vatan" she'ri esa yurtga muhabbat va milliy g'ururni yuksak badiiy ohangda ifodalaydi. Muhammad Yusuf she'rlari hissiy jihatdan samimiy, sodda va oson tushunarli bo'lgani uchun, ular nafaqat estetik zavq beradi, balki ma'naviy tarbiya manbai sifatida ham ahamiyatga ega. Uning ijodi milliy an'analar va qadriyatlarni targ'ib qilishga qaratilgan. Muhammad Yusuf o'z she'rlari orqali yosh avlodni milliy o'zlikni anglashga, ona tilini qadrlashga va insoniy fazilatlarni rivojlantirishga chorlaydi. Shu tariqa, uning asarlari nafaqat badiiy meros, balki ma'naviy barkamollik va ma'rifiy tarbiya manbai sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, Muhammad Yusuf Istiqlol davri o'zbek poeziyasida o'ziga xos ovoz yaratdi. U she'riyatni xalqning hayotiy tajribasi, hissiy dunyosi va zamonaviy ijtimoiy muammolari bilan uyg'unlashtirdi. Shu sababli uning asarlari bugungi kunda ham yoshlar va keng jamoatchilik tomonidan sevib o'qiladi va o'zbek poeziyasi tarixida muhim o'rin egallaydi. Shu tariqa, Muhammad Yusuf ijodi xalqona ohang, samimiy

ifoda va hayotiy mazmunni uyg'unlashtirgan holda o'zbek poeziyasida alohida o'rin egallaydi, milliy ruhni, vatanparvarlikni va insoniy qadriyatlarni targ'ib qilishda davom etadi.

Usmon Azim – o'zbek poeziyasida modernistik izlanishlari bilan ajralib turuvchi shoirdir. Usmon Azimning ijodida she'riyat nafaqat milliy o'zlik va vatanparvarlikni, balki zamonaviy hayotning murakkab jihatlarini ham badiiy tasvirlash vositasi sifatida ishlatiladi. Shoirning ijodiy yondashuvi poetik shakl va til vositalarida yangiliklarni sinab ko'rish bilan ajralib turadi. Usmon Azim she'rlarda an'anaviy klassik shakllardan tashqari, yangi eksperimental formatlar, ritmik va obrazli uslublar yaratadi. U poetik tilni boyitib, zamonaviy metafora va simvolik vositalardan keng foydalanadi. Shu orqali uning she'rlari o'quvchiga yangi estetik tajriba beradi, hissiyot va fikrni bir vaqtda uyg'unlashtiradi.

Usmon Azim ijodida zamonaviy muammolar, shaxsiy kechinmalar va global hayotning murakkab jihatlarini badiiy tarzda yoritiladi. Shoirning she'rlari inson ruhiyatining nozik qatlamlarini ochib beradi: shaxsiy erkinlik, hayotiy izlanishlar, jamiyatdagi nohaqlik va insoniy qadriyatlarning qadrini poetik obrazlar orqali ko'rsatadi. Usmon Azim istiqlol davri poeziyasida modernizm va eksperimental yondashuv vakili sifatida e'tirof etiladi. Uning ijodi nafaqat badiiy yangiliklarni, balki zamonaviy hayot, insoniy kechinmalar va global muammolarni poetik tarzda ifodalashni birlashtiradi. Bu esa istiqlol davri she'riyatining rang-barangligi va zamonaviyligi uchun muhim manba bo'ldi. Shu tariqa, Usmon Azim ijodi modernistik izlanish, zamonaviy obraz va eksperimentni uyg'unlashtirgan holda o'zbek poeziyasida alohida o'rin egallaydi va istiqlol davri shoirlari orasida o'ziga xos ovoz sifatida qadrlanadi.

Rauf Parfi – o'zbek poeziyasining yorqin namoyandalaridan biri bo'lib, uning ijodida milliy ruh, vatanparvarlik va zamonaviy hayotiy masalalar uyg'unlashgan. Rauf Parfi istiqlol davri she'riyatining yetakchi vakillaridan biri bo'lib, uning asarlari zamonaviy o'quvchilar orasida keng tarqalgan va qadrlanadi. Parfi she'rlari kuchli badiiy mahorat va samimiy ifodaga ega bo'lib, o'quvchida milliy g'urur, vatanparvarlik va ma'naviy barkamollik ruhini uyg'otadi. Shoir she'riyatida ona yurtga

muhabbat, tarixiy merosni qadrlash, insoniy fazilatlar va jamiyatdagi ijtimoiy masalalar poetik tarzda uyg'unlashtiriladi. Rauf Parfi zamonaviy hayotiy voqeliklarni ham o'z asarlarida aks ettirib, shoirning ijtimoiy mas'uliyatini ko'rsatadi.

Rauf Parfi she'riyat orqali jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni yoritish va yoshlarni ma'naviy tarbiyalashga katta e'tibor qaratgan. Uning ijodida adolatsizlik, insoniy qadriyatlarning qadrsizlanishi, yoshlar tarbiyasi va milliy ong masalalari asosiy o'rin tutadi. Shu bois uning asarlari nafaqat badiiy zavq beradi, balki ijtimoiy va ma'naviy barkamollikni shakllantirishga xizmat qiladi. Shoirning uslubi xalqona ohang va zamonaviy poetik uslubni uyg'unlashtirish bilan ajralib turadi. U she'riyatda oddiy va tushunarli tilni, ritmik ohangni va obrazlilikni mukammal uyg'unlashtirib, o'quvchida hissiy va ma'naviy ta'sir uyg'otadi. Shu tariqa, Parfi ijodi nafaqat istiqlol davri, balki butun zamonaviy o'zbek she'riyatining muhim qismi sifatida qadrlanadi. Shu bilan birga, Rauf Parfi shoir sifatida milliy madaniyatni rivojlantirish va yosh avlodni tarbiyalash borasida ham faol edi. U she'rlari orqali o'quvchida milliy qadriyatlarni qadrlash, ona tilini sevish va insoniy fazilatlarini rivojlantirish ruhini uyg'otadi. Shu tariqa, Rauf Parfi istiqlol davri o'zbek poeziyasida milliy ruh, zamonaviylik va ijtimoiy mas'uliyatni uyg'unlashtirgan shoir sifatida alohida o'rin egallaydi.

Halima Xudoyberdiyeva – istiqlol davri o'zbek poeziyasida o'ziga xos ovozga ega bo'lgan shoiralardan biridir. Xudoyberdiyeva o'z she'rlari orqali zamonaviy hayotiy mavzularni, inson ruhiyatining nozik qatlamlarini va milliy o'zlikni poetik tarzda ifodalaydi. Uning ijodida insoniy qadriyatlar, oilaviy va jamiyatdagi munosabatlar, shuningdek, ayol va erkak hayotidagi hissiyotlar chuqur tasvirlangan. Shoir she'rlari samimiy, lirika va falsafiy ruhda bo'lib, o'quvchida chuqur hissiy ta'sir uyg'otadi. Masalan, uning "Ona" va "Xotira" kabi she'rlari ona muhabbati, oiladagi mehr-muhabbat va insoniy qadriyatlarni yuksak badiiy ohangda ifodalaydi. Shu bilan birga, "Ayol dunyosi" she'ri orqali u ayollarning jamiyatdagi o'rni, ularning his-tuyg'ulari va ichki dunyosini jonli tasvirlaydi.

Halima Xudoyberdiyeva she'riyatida milliy o'zlik va ma'naviy qadriyatlarni yuksak darajada ifodalash alohida o'rin tutadi. U o'z asarlarida o'zbek xalqining tarixiy

tajribasi, urf-odatlari, madaniy merosi va til boyligini she'riy obrazlar orqali o'quvchiga yetkazadi. Shu sababli uning ijodi nafaqat badiiy, balki ma'naviy va tarbiyaviy ahamiyatga ham ega. Shoirning til va uslubga yondashuvi ham ajralib turadi. Xudoyberdiyeva she'riyatida sodda, tushunarli va samimiy til, ritmik ohang va poetik obrazlilik uyg'unlashadi. Bu o'quvchiga nafaqat hissiy zavq beradi, balki zamonaviy hayotiy voqeliklarni, insoniy kechinmalarni va ijtimoiy masalalarni chuqur his qilish imkonini yaratadi. Shuningdek, Halima Xudoyberdiyeva istiqlol davri o'zbek poeziyasida ayollar ovozini kuchaytirish va jamiyatdagi muhim mavzularni yoritish borasida katta rol o'ynadi. Uning ijodi yoshlar va keng jamoatchilik orasida katta e'tibor qozondi, she'rlari bugungi kunda ham o'quvchilar qalbini zabt etadi va milliy adabiyotimizda alohida o'rin egallaydi. Shu tariqa, Halima Xudoyberdiyeva ijodi samimiy lirika, falsafiy ruh va milliy qadriyatlarni uyg'unlashtirgan holda o'zbek poeziyasida alohida ovoz sifatida qadrlanadi, insoniy fazilatlar va jamiyatdagi muhim mavzularni yuksak badiiy tarzda yoritadi.

Iqbol Mirzo – o'zbek poeziyasining yosh, ammo jiddiy namoyandasi bo'lib, uning ijodi zamonaviy she'riyatning yangi yo'nalishlarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Iqbol Mirzo ijodida zamonaviy hayotiy mavzular muhim o'rin egallaydi. Shoir she'rlarida ijtimoiy adolat, yoshlar tarbiyasi, inson huquqlari va jamiyatdagi murakkab voqealarni badiiy obrazlar orqali yoritadi. Uning asarlari o'quvchiga nafaqat estetik zavq, balki zamonaviy hayot va shaxsiy kechinmalarni anglash imkonini beradi. Shoir she'riyatida inson ruhiyatining ichki qatlamlarini ochish alohida e'tiborga loyiqdir. U shaxsiy kechinmalar, ichki tajribalar va ruhiy izlanishlarni nozik va poetik tarzda ifodalaydi. Shu orqali o'quvchi shoir dunyosiga chuqur kirib, insoniy his-tuyg'ularni, ruhiy o'sishni va ma'naviy barkamollikni his qiladi. Shoirning til va uslubga yondashuvi ham o'ziga xosdir. Iqbol Mirzo she'riyatida sodda, tushunarli va samimiy til, obrazlilik va ritmik ohang uyg'unlashadi. Shu bilan birga, u modernistik poetik shakllarni ham sinab ko'radi, eksperimental va yangi obrazlarni o'z asarlariga tatbiq etadi. Bu uni Istiqlol davri she'riyatida modernizmga intilayotgan shoir sifatida tanitadi. Shuningdek, Iqbol Mirzo ijodi milliy o'zlikni rivojlantirish va vatanparvarlik ruhini shakllantirishga katta hissa qo'shadi. Uning asarlari yosh avlodni milliy

qadriyatlarni anglashga, ona tilini sevishta va jamiyatdagi ijtimoiy masalalarga e'tiborli bo'lishga chorlaydi. Shu tariqa, Iqbol Mirzo nafaqat badiiy, balki ma'naviy va ma'rifiy ahamiyatga ega bo'lgan shoir sifatida o'zbek poeziyasida alohida o'rin egallaydi. Shu bilan birga, Iqbol Mirzo ijodi Istiqlol davri o'zbek she'riyatida zamonaviy mavzularni milliy ruh va insoniy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish orqali o'zbek adabiyotining boyligini yanada oshirdi va yangi shoirlar uchun ilhom manbai bo'ldi.

Zebo Mirzo – o'z ijodida samimiy lirika va xalqona ohanglarni uyg'unlashtirgan shoirlardan biridir. U Istiqlol davri o'zbek poeziyasida o'ziga xos ovoz yaratgan bo'lib, she'rlari o'quvchida chuqur hissiy ta'sir uyg'otadi. Uning she'rlari milliy meros va qadriyatlarni qadrlash ruhini singdiradi. Shoir o'z asarlarida o'zbek xalqining tarixiy tajribasi, urf-odatlar va madaniy merosini poetik obrazlar orqali jonli ifodalaydi. Masalan, uning "Ona yurt" she'ri ona yurtga muhabbatni, tarixiy merosni qadrlashni va milliy o'zlikni yuksak badiiy ohangda aks ettiradi.

Zebo Mirzo ijodida zamonaviy hayotiy muammolar va insoniy munosabatlar poetik tarzda yoritiladi. U she'rlarda insoniy kechinmalar, ijtimoiy adolatsizlik, shaxsiy erkinlik va jamiyatdagi murakkab voqealarni nozik badiiy obrazlar orqali aks ettiradi. Shu sababli uning asarlari o'quvchi qalbida nafaqat hissiy, balki ma'naviy ta'sir uyg'otadi. Shoiraning til va uslubi ham o'ziga xosdir. Zebo Mirzo she'riyatida sodda va tushunarli til, ritmik ohang va xalqona obrazlilik uyg'unlashadi. Bu o'quvchiga she'riyatning his-tuyg'u va mazmunini chuqur his qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, u modernistik va zamonaviy poetik shakllarni ham sinab ko'radi, bu esa uning ijodini istiqlool davri she'riyatida yangicha ovoz sifatida qadrlashga imkon beradi. Shuningdek, Zebo Mirzo ijodi yosh avlodni ma'naviy va estetik jihatdan tarbiyalashga xizmat qiladi. U she'rlari orqali milliy qadriyatlarni qadrlash, ona tilini sevisht va insoniy fazilatlarni rivojlantirish ruhini uyg'otadi. Shu tariqa, Zebo Mirzo istiqlool davri o'zbek poeziyasida samimiy lirika, xalqona ohang va zamonaviy mavzularni uyg'unlashtirgan shoirlardan biri sifatida alohida o'rin egallaydi.

Faxriyor – istiqlool davri o'zbek poeziyasining yorqin vakillaridan biri bo'lib, uning ijodida zamonaviylik, erkinlik va milliy g'oya uyg'unlashgan. Faxriyor ijodida

zamonaviy hayotiy masalalar va milliy qadriyatlar uyg'unlashib, o'quvchida nafaqat estetik zavq, balki ma'naviy ta'sir uyg'otadi. Uning she'rlari ma'naviy barkamollik, milliy ong va insoniy qadriyatlarni targ'ib qilishga qaratilgan. Shoir asarlarida vatanparvarlik, erkinlik, halollik, fidoyilik va insoniylik kabi mavzular markaziy o'rin tutadi.

Faxriyor ijodida badiiy mahorat va poetik tasvirlar alohida ahamiyatga ega. U she'rlarda oddiy va tushunarli til, ritmik ohang, samimiy lirika va zamonaviy obrazlarni uyg'unlashtiradi. Shu tariqa, uning ijodi nafaqat zamonaviy she'riyatga yangilik olib kiradi, balki o'quvchida milliy ruh va insoniy qadriyatlarni chuqur his qilish imkonini yaratadi. Shuningdek, Faxriyor istiqlol davri she'riyatida yosh avlodni ma'naviy va badiiy jihatdan tarbiyalashga katta hissa qo'shdi. Uning asarlari o'quvchida milliy qadriyatlarni anglash, ona tilini qadrlash va shaxsiy erkinlikni rivojlantirish ruhini uyg'otadi. Shu bilan birga, Faxriyor she'riyatida zamonaviy hayot, global voqeliklar va insoniy munosabatlar poetik tarzda aks ettiriladi, bu esa uning ijodini o'zbek adabiyoti tarixida alohida o'rinda ekanligini ko'rsatadi. Shu tariqa, Faxriyor ijodi zamonaviylik, erkinlik va milliy g'oyani uyg'unlashtirgan holda Istiqlol davri o'zbek poeziyasida alohida ovoz sifatida qadrlanadi va milliy ruh, insoniy fazilatlar hamda ma'naviy barkamollikni targ'ib qilishda davom etadi.

Shu tarzda, bu shoirlar istiqlol davri o'zbek poeziyasining turli qirralarini namoyon qilgan: milliy ruh va falsafiylik, badiiy mahorat va ijtimoiy lirika, xalqona samimiyat va modernistik tajribalarni uyg'unlashtirib, zamonaviy adabiyotning boy va rang-barang manzarasini yaratdilar.

Istiqlol davri o'zbek poeziyasi nafaqat badiiy ifoda, balki milliy ong va vatanparvarlik ruhini shakllantirish vositasi sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Shoirlar she'rlari orqali o'quvchilarda o'z yurtini sevish, milliy g'urur va o'zlikni qadrlash kabi hissiyotlarni uyg'otishga intildilar. Har bir asar milliy meros va tarixiy tajriba orqali insonni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga xizmat qilgan. Davr poeziyasi shuningdek ijtimoiy adolat, erkin fikr va insoniy qadriyatlarni targ'ib qilishga katta e'tibor qaratdi. Shoirlar o'z asarlarida jamiyatdagi nohaqlik, tengsizlik, adolatsizlik kabi muammalarni ochiq tanqid qilgan. Shu bilan birga, ular o'quvchiga

halollik, insoniylik, adolat va erkin fikrni qadrlashni singdirdilar. Poeziya orqali erkinlik va adolat g'oyalari jamiyatda chuqur o'rin egallashga yordam berdi.

Istiqlol davri poeziyasi yoshlar ma'naviyati va badiiy didini rivojlantirishda ham muhim rol o'ynadi. Shoirlar o'z asarlarida yosh avlodni milliy qadriyatlar, ilm-fan va ma'naviy barkamollik ruhida tarbiyalashga intildilar. She'riy asarlar orqali yoshlar estetik didini rivojlantirishi, insoniy fazilatlarni qadrlashi va jamiyatga faol hissa qo'shish ruhida shakllanishi ta'minlandi. Shuningdek, istiqlool davri poeziyasi globalizatsiya va zamonaviy muammolarga javob berish vositasi sifatida ham ishlatiladi. Shoirlar she'riy asarlarida zamonaviy hayotdagi murakkab ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy masalalarni yoritib, ularni milliy qadriyatlar va ma'naviy barkamollik nuqtai nazaridan tahlil qiladilar. Shu tariqa, poeziya nafaqat estetik zavq beradi, balki zamonaviy jamiyat muammolarini tushunishga va ularga badiiy javob berishga yordam beradi. Shu bilan birga, istiqlool davri poeziyasi o'zbek jamiyatining ma'naviy rivojlanishida, milliy o'zlikni mustahkamlashda va yoshlar ongini shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Bu davr shoirlarining ijodi nafaqat adabiy meros, balki ijtimoiy va ma'naviy hayotga ta'sir qiluvchi kuch sifatida qadrlanadi.

Mustaqillik davri poeziyasi – o'zbek adabiyotining yangi bosqichi bo'lib, unda erkin fikr, milliy ruh va zamonaviy qarashlar uyg'unlashgan. Bu davr she'riyati nafaqat badiiy, balki ma'naviy-ma'rifiy ahamiyatga ham ega bo'ldi. U o'quvchida milliy g'urur, vatanparvarlik, shaxsiy barkamollik va erkin tafakkur ruhini uyg'otishga xizmat qilgan. Siyosiy va iqtisodiy sohalaridagi o'zgarishlar bilan bir qatorda, ma'naviy va madaniy hayotda ham katta yangilanishlar ro'y berdi. Ayniqsa, badiiy adabiyot, xususan poeziya yangi bosqichga ko'tarildi. Mustaqillik davri poeziyasi nafaqat o'quvchining estetik didini rivojlantirish, balki jamiyatdagi ijtimoiy masalalarni yoritish va milliy qadriyatlarni targ'ib qilish vositasi sifatida namoyon bo'ldi. Shoirlar endilikda avvalgi mafkuraviy chegaralardan xoli holda, o'z fikrlarini erkin bayon etish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bu esa she'riyatning mazmuni va shaklida sezilarli yangilanishlarga olib keldi. Endi shoirlar milliy o'zlik, tarixiy meros, xalq hayoti va zamonaviy muammolarni ochiq va samimiy tarzda yoritish imkoniga ega bo'ldi. Shu

bilan birga, she'riyatda shakl va uslub jihatidan ham yangiliklar paydo bo'ldi: klassik va zamonaviy poetik vositalar uyg'unlashdi, til va obraz ifodasi boyidi, lirika va eksperimental shakllar keng qo'llana boshlandi.

Mustaqillik davri poeziyasi shoirlarning ijtimoiy mas'uliyatini oshirdi. Ular jamiyatdagi adolatsizlik, insoniy qadriyatlarning sustlashuvi, yoshlar tarbiyasi va milliy ongni shakllantirish kabi masalalarni she'riy vositalar orqali yoritishga intildilar. Shu tariqa, she'riyat nafaqat badiiy go'zallik manbai, balki milliy ma'naviyatni yuksaltirish, jamiyatni ijtimoiy va madaniy jihatdan rivojlantirish vositasi sifatida ham ahamiyat kasb etdi. Shunday qilib, Mustaqillik davri poeziyasi o'zbek adabiyotida yangi estetika va badiiy tafakkur pog'onasini belgiladi. U nafaqat milliy g'urur va ma'naviy barkamollikni rivojlantirdi, balki zamonaviy hayotning murakkab jihatlariga poetik javob berdi, yosh avlodni ma'naviy va intellektual jihatdan tarbiyalashga xizmat qildi. Shu tariqa, Mustaqillik davri she'riyati milliy adabiyot va madaniyat tarixida alohida va muhim o'rin egallaydi.

Savol va topshiriqlar

1. Istiqlol davri shoirlarining she'riyati milliy ruhni shakllantirishda qanday rol o'ynaydi?
2. Modernistik va eksperimental uslubni qo'llagan shoirlar kimlar va ularning ijodida bu qanday namoyon bo'ladi?
3. Istiqlol davri poeziyasi va avvalgi davr poeziyati o'rtasidagi asosiy farqlar nimalardan iborat?
4. Shoirlarning she'riyatida yoshlar tarbiyasi va ma'naviy barkamollik qanday aks etadi?
5. Til va obrazlilik jihatidan Erkin Vohidov va Muhammad Yusuf ijodi qaysi jihatdan farqlanadi?

Mavzuni mustahkamlash uchun intellekt xarita

Glossariy (Atamalar lug‘ati)

Adabiyot – inson hayoti, jamiyat voqealari va ruhiy kechinmalarini badiiy obrazlar orqali aks ettiruvchi san’at turi.

Adabiyot tarixi – muayyan xalq adabiyotining paydo bo‘lishi, shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini o‘rganadigan fan sohasi.

Davrlashtirish – adabiyot tarixini tarixiy, ijtimoiy va estetik mezonlarga ko‘ra bosqichlarga ajratish jarayoni.

Adabiy jarayon – muayyan davrda adabiyotda yuz beradigan ijodiy rivojlanish, yo‘nalish va o‘zgarishlar majmui.

Badiiy asar – muallif tomonidan yaratilgan, hayot voqeliklarini obrazlar orqali ifodalovchi adabiy asar.

Xalq og‘zaki ijodi (folklor) – xalq tomonidan yaratilgan va og‘zaki tarzda avloddan-avlodga o‘tib kelgan badiiy asarlar majmui.

Doston – xalq hayoti, qahramonlik va tarixiy voqealarni badiiy tasvirlovchi epik asar turi.

Qahramonlik dostoni – xalqning jasorat, vatanparvarlik va kurash ruhini ifodalovchi epik asar.

Rivoyat – tarixiy voqea yoki shaxslar bilan bog‘liq og‘zaki hikoya.

Afsona – xalq tasavvuri asosida yaratilgan fantastik yoki ramziy hikoya.

O‘rxun–Enasoy yodgorliklari – VIII asrga oid turkiy xalqlarning qadimgi yozma manbalari.

Bitiktosh – tarixiy voqealar yoki shaxslar xotirasiga bag‘ishlab toshga o‘yib yozilgan yozuv.

Turkiy run yozuvi – qadimgi turkiy xalqlar tomonidan ishlatilgan yozuv tizimi.

Tarixiy manba – o‘tmish voqealari haqida ma’lumot beruvchi yozma yoki moddiy yodgorlik.

Didaktik adabiyot – insonni tarbiyalash, axloqiy pand-nasihat berishga qaratilgan badiiy asarlar.

Pandnoma – nasihat va o‘gitlar asosida yaratilgan didaktik asar.

Tasavvuf – insonning ruhiy kamoloti va ilohiy haqiqatni anglashga qaratilgan diniy-falsafiy ta’limot.

Lirik asar – muallifning his-tuyg‘ulari va ruhiy kechinmalarini ifodalovchi badiiy asar.

Adabiy til – badiiy va ilmiy asarlar yaratiladigan me’yorlashgan til shakli.

Badiiy obraz – asarda tasvirlangan inson, hodisa yoki tushunchaning badiiy ifodasi.

Majoziy ifoda – fikrni ko‘chma ma’noda ifodalash usuli.

Poetika – badiiy asarning tuzilishi va badiiy vositalarini o‘rganuvchi adabiyotshunoslik sohasi.

Adabiy muhit – ma’lum hudud yoki davrda shakllangan adabiy jarayon va ijodiy muhit.

Satira – jamiyatdagi kamchiliklarni kulgi orqali tanqid qiluvchi adabiy uslub.

G‘azal – mumtoz she’riyatning keng tarqalgan lirik janri.

Ruboiy – to‘rt misradan iborat she’riy janr.

Roman – keng qamrovli voqealar va ko‘plab obrazlarni o‘z ichiga olgan epik janr.

Hikoya – kichik hajmli epik asar.

Drama – sahnada ijro etish uchun mo‘ljallangan badiiy asar.

Modern adabiyot – yangi uslub va badiiy izlanishlar asosida yaratilgan zamonaviy adabiy yo‘nalish.

Mustaqillik davri adabiyoti – O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan keyin shakllangan adabiy jarayon.

Publitsistika – jamiyat hayotidagi dolzarb masalalarni yorituvchi adabiy-jurnalistik janr.

Jurnalistik mahorat – publitsistik asarlarda fikrni aniq, dalillarga asoslangan va ta’sirchan tarzda bayon etish san’ati.

Milliy o‘zlik – xalqning tarixiy, madaniy va ma’naviy qadriyatlarini anglash jarayoni.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.** Давлатшоҳ Самарқандий. Шоирлар бўстони. Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981 й.
- 2.** Форобий. Шоирлар санъати қонунлари ҳақида. - «Аристотель. Поэтика» китобида. Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980 й.
- 3.** Жамоа. Ўзбек адабиёт тарихи. 1 - 5 жилд. Т.: 1977-79 йй. Караматов Ҳ. Қуръон ва ўзбек адабиёти. Тошкент: 1993 й.
- 4.** Комилов Н. Тасаввуф. 1- китоб. Тошкент: 1996 й.
- 5.** Маҳмуд Қошғарий «Девону луғотит турк» 3 томлик. Тошкент. Фан, 1960 – 1963 йй.
- 6.** Маллаев Н.М. Ўзбек адабиёти тарихи. Биринчи китоб. Тошкент: «Ўқитувчи», 1976 й.
- 7.** Қурбаниязов М. XIV аср ўзбек адабиётида ҳикоят жанри тараққиёти. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Қарши: 2019 й.
- 8.** Раҳмонов Н. Руҳиятдаги нур муроди. - Тошкент: 2002 й.
- 9.** Rahmonov N. O'zbek mumtoz adabiyoti namunalari. (1-jild) Toshkent: «Fan».2005 у.
- 10.** Rahmonov N. O'zbek mumtoz adabiyoti namunalari. (2-jild) Toshkent: «Fan». 2007 у.
- 11.** Раҳмонов Н. Ўзбек адабиётини даврлаштириш масалалари. - Тошкент: «Мумтоз сўз». – Т.: 2016 й.
- 12.** Rahmonov N. O'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent.: «Sano-Standart», 2017 у.
- 13.** Сирожиддинов Ш. Ўзбек мумтоз адабиётининг фалсафийсарчашмалари. - Тошкент: Янги аср авлоди, 2011 й.
- 14.** Валихўжаев Б. Маликул-калом Мавлоно Лутфий. Самарқанд: 1999 й.
- 15.** Vohidov R., Eshonqulov H. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. O,buv bo,llanma. - Toshkent: O'zYU Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006 у.
- 16.** Хаққулов И. Тасаввуф ва шеърят. Тошкент: 1991 й.

17. Хаққулов И. Ирфон ва идрок. Тошкент: 1998 й.
18. Хўжанова Г. «Ҳибат ул-ҳақойиқ» ҳақиқатлари. Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2001 й.
19. Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. Тошкент: «Фан» нашриёти, 1972 й.
20. Ўзбек адабиёти тарихи. I том, Тошкент: Фан нашриёти, 1977 й.
21. Шарқ мумтоз поэтикаси Ҳ. Болтабоев талқинида. - Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2008 й.

Mundarija

1. Kirish.....	3
2. O‘zbek adabiyoti fanining maqsad va vazifalari. O‘zbek adabiyoti tarixini davrlashtirish masalalari.....	6
3. Qadimgi xalq og‘zaki ijodi. “Alpomish”, “Go‘ro‘g‘li”.....	16
4. O‘rxun-Enasoy yozma yodgorliklari O‘rxun-Enasoy yodgorliklar. “Kul-Tegin” va “To‘nyuquq” bitiktoshlarining mazmuni.....	33
5. X – XII asrlar adabiyoti	44
6. O‘zbek adabiyotida noma janri.....	51
7. XIII- XVI asrlar adabiyoti. Adabiy til taraqqiyoti va badiiy ijoddagi o‘ziga xosliklar. Pahlavon Mahmud, Rabg‘uziy, Xorazmiy va Sayfi Saroyi hayoti va ijodi.....	60
8. Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti va ijodi.....	74
9. XVII - XIX asr o‘zbek adabiyoti Qo‘qon, Xiva, Buxoro adabiy muhiti.....	82
10. Milliy uyg‘onish (jadid) adabiyoti.....	94
11. XX asr o‘zbek adabiyoti epik va lirik asarlari.	103
12. Mustaqillik davri o‘zbek adabiyotning o‘ziga xos xususiyatlari Ozod Sharafiddinov va Xurshid Do‘stmuhammadning jurnalistik mahorati.....	111
13. Mustaqillik davri poeziyasi.....	116
14. Glossariy (atamalar lug‘ati).....	129
15. Foydalanilgan adabiyotlar.....	131

Qahharova Dilafro‘z Abdug‘afforovna

O‘ZBEK ADABIYOTI

(O‘quv qo‘llanma)

3198

“Times New Roman” garniturası. Qog‘oz bichimi:
60/80 Nashiryot bosma tabog‘i 9,5 Shartli bosma
taboqi9,75

Adadi 100 nusxa. ofset bosma usulida bosildi.
"ZUXRO BARAKA BIZNES" MCHJ
bosmaxonasida chop etildi.
Toshent shahri,Chilonzor tumani, Bunyodkor, 27a-uy.

